

T.C.

**YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

AHMED-İ DÂ'Î DİVANI TAHLİLİ

ÖZLEM TOSUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

AĞUSTOS – 2023

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMED-İ DÂ'Î DİVANI TAHLİLİ

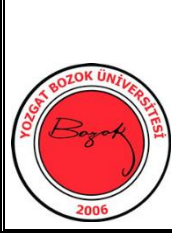
ÖZLEM TOSUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

AĞUSTOS– 2023

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Özlem Tosun'un hazırladığı “**Ahmed-i Dâ’î Divanı Tahlili**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 29/08/2023 Salı günü saat 16.00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Necmiye ÖZBEK ARSLAN

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdığı yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Özlem TOSUN

29/ 08/ 2023

ÖN SÖZ

Ahmed-i Dâ'î, klâsik Türk şiirinin gelişme devri olarak adlandırılabilir XIV. asrın sonu ile XV. asrın başlarında yaşamıştır. Çeşitli alanlarda çok sayıda manzum ve mensur eserler kaleme almış âlim bir sanatkâr olan Dâ'î hakkındaki bilgiler yakın döneme kadar eserlerine ulaşamamasından dolayı sınırlı kalmıştır. Eğitim hayatıyla ilgili de net bir bilgi olmamasına rağmen yazmış olduğu farklı konulardan oluşan Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerinden hareketle onun iyi bir eğitim aldığı kabul edilmiştir.

Çalışmamızda, 2001 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Mehmet Özmen'in Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin- Gramer- Tıpkıbasım) isimli eser esas alınmıştır. Ahmed-i Dâ'î'nin Türkçe Divanı'nda yer alan 27'si kaside olmak üzere toplam 331 şiiri günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Daha sonra Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra divanın tahlil kısmı "Allah ve Yaratılmış Olanlar" ile "Toplumsal Hayat" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Önce kavramların açıklamaları verilmiş, daha sonra divan şiiri geleneği içinde kavramların kullanımı açıklanmış, son olarak ise şairin bu kavramları kaside ve gazellerinde kullanım şekli beyitlerden örneklerle kompozisyon oluşturacak şekilde ifade edilmiştir.

Çalışmamızda, Prof. Dr. Kemal Yavuz'un danışmanlığında Melike Erdem Günyüz'ün doktora tezi "Ahmedî Divanı'nın Tahlili" ve Prof. Dr. Mücahit Kaçar'ın danışmanlığında Sevdâ Özden'in doktora tezi "Şeyh Gâlib Divanı'nın Tahlili" isimli çalışmalardan yararlanılmıştır.

Son olarak ise tez konusunun seçiminden başlamak üzere çalışmanın her alanında desteklerini esirgemeyen, kıymetli hocam Doç. Dr. Erdem Sarıkaya'ya sonsuz teşekkür ederim.

Özlem TOSUN

29/08/2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMED-İ DÂ'Î DİVANİ TAHLİLİ

ÖZLEM TOSUN

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ERDEM SARIKAYA

Ahmed-i Dâ'î Divanı Tahlili isimli çalışmamızda, Ahmed-i Dâ'î'nin şiirlerini büyük ölçüde ihtiva eden Türkçe Divanı'nda yer alan şiirler kavramsal açıdan tahlil edilmiştir. Çalışmada Türk Dil Kurumu tarafından 2001 yılında yayımlanan, Mehmet Özmen'in Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin- Gramer- Tıpkıbasım) isimli eser esas alınmıştır. Önce tüm beyitler günümüz Türkçesine aktarılmış daha sonra ise Ahmed-i Dâ'î'nin Divanı'nda yer alan şiirler tahlil metoduna göre kavramsal açıdan tasnif edilmiştir. Çalışmamızda, öncelikle tasnif edilen kavramlarla ilgili bilgiler verilmiş, daha sonra divan şiiri geleneğinde kavramların kullanımı açıklanmış, son olarak ise şairin bu kavramları kaside ve gazellerinde kullanım şekli beyitlerden örneklerle bir kompozisyon oluşturacak şekilde ifade edilmiştir. Bu çalışma ile XV. asrın başlarında yaşamış ve çeşitli alanlarda eserler kaleme almış âlim bir sanatkâr olan Ahmed-i Dâ'î'nin hayal ve benzetme dünyasındaki eğilimleri ortaya konulmuştur. Ayrıca şairin sadece XV. asır Türk şiirindeki yeri değil geçmişten geleceğe Türk şiirindeki yerini daha net bir şekilde ifade etmek amaçlanmıştır.

2023, ix+ 93 Sayfa

Anahtar Kelimeler: XV. yüzyıl, Ahmed-i Dâ'î, Divan, Tahlil, Şiir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

ANALYSIS OF THE DIVAN OF AHMED-İ DÂ'Î

ÖZLEM TOSUN

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF OLD TURKISH LITERATURE

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. ERDEM SARIKAYA

In our study titled Ahmed-i Dâ'î's Divanı Analysis, Ahmed-i Dâ'î's poems in the repository of the Turkish Divan, which largely made his poems heavenly, have been analyzed. The study was based on Mehmet Özmen's Ahmed-i Dâ'î Divan (Text- Grammar- Facsimile), which was published by the Turkish Language Association in 2001. First, all the couplets were transferred to today's Turkish, and then the poems in Ahmed-i Dâ'î's Divan were conceptually classified according to the full analysis method. In our study, first of all, information about the classified concepts was given, then the use of concepts in the tradition of divan poetry was explained, and finally, the poet's use of these concepts in his odes and ghazals was expressed in a way to create a composition with examples from couplets. With this study, the tendencies of Ahmed-i Dâ'î, who lived in the early 15th century and wrote works in various fields, in the world of imagination and analogy were revealed. In addition, it is aimed to express more clearly not only the place of the poet in the Turkish poetry of the 15th century, but also the place of the poet in Turkish poetry from the past to the future.

2023, ix+ 93 Sayfa

Key Words: 15th century, Ahmed-i Dâ'î, Divan, Analysis, Poetry.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iiiv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Ahmed-i Dâ'î'nin Hayatı	1
1.2. Ahmed-i Dâ'î'nin Eserleri	2
1.2.1. Manzum Eserleri	2
1.2.2. Mensur Eserleri	3
2. ALLAH VE YARATILMIŞ OLANLAR.....	5
2.1. Allah.....	5
2.1.1. İsimleri	5
2.1.2. Sıfatları	10
2.1.2.1. Esmâ'ül-Hüsna'da Yer Alan Sıfatları	10
2.1.2.2. Esmâ'ül-Hüsna Dışında Yer Alan Sıfatlar	11
2.2. Yaratılmış Olanlar.....	12
2.2.1. Kozmik Âlem	12
2.2.1.1. Arş, Kürsî, Kalem, Levh-i Mahfûz.....	12
2.2.1.2. Felek	13
2.2.1.3. Gezegenler	14
2.2.1.3.1. Ay	15

2.2.1.3.2. Merkür (Utârîd)	15
2.2.1.3.3. Venüs (Zühre, Nâhid)	15
2.2.1.3.4. Güneş	16
2.2.1.3.5. Mars (Merrîh, Behrâm).....	17
2.2.1.3.6. Jüpiter (Müşterî, Bercîs)	18
2.2.1.3.7. Satürn (Keyvân, Zühâl)	18
2.2.1.4. Yıldızlar (Kevkeb, Sitâre)	18
2.2.1.4.1. Ülker (Süreyyâ, Pervin).....	19
2.2.1.5. Bazı Kozmik Unsurlar	19
2.2.1.5.1. Işık (Envar, Nûr, Ziya).....	19
2.2.1.5.2. Karanlık	20
2.2.1.5.3. Gölge (Sâye, Zill)	20
2.2.1.5.4. Şimşek (Bârîka, Berk)	21
2.2.1.5.5. Kuyruklu Yıldız (Şihâb)	21
2.2.1.5.6. Gökkuşağı (Kavs-ı Kuzâh)	22
2.2.2. Zaman.....	22
2.2.2.1. Genel Olarak Zaman (Zaman, Devvâr, Devrân, Devr, Dem).....	22
2.2.2.2. Devr-i Kamer	23
2.2.2.3. Mevsimler.....	23
2.2.2.3.1. İlkbahar	24
2.2.2.3.2. Sonbahar (Hazân)	24
2.2.2.3.3. Kış (Şitâ, Zemherî)	25
2.2.2.4. Gün (Gün, Rûz, Eyyâm).....	25
2.2.2.4.1. Genel Olarak Gün	25

Sayfa

2.2.2.4.2. Sabah (Subh).....	26
2.2.2.4.2.1. Seher.....	27
2.2.2.4.3. Akşam	28
2.2.2.4.4. Gece	28
2.2.2.5. Özel Gün ve Geceler	30
2.2.2.5.1. Bayram.....	30
2.2.2.5.2. Kadir Gecesi	30
2.2.2.5.3. Berat Gecesi.....	31
2.2.2.5.4. Miraç	31
2.2.2.5.5. Nevrûz.....	31
2.2.2.5.6. Şeb-i Yeldâ	31
2.2.3. Mekân.....	32
2.2.3.1. Coğrafi Mekânlar.....	32
2.2.3.1.1. Ülkeler, Şehirler, Beldeler, Semtler.....	32
2.2.3.1.2. Dağlar	37
2.2.3.1.3. Denizler.....	38
2.2.3.1.4. Nehirler	38
2.2.3.2. İbadet Mekânları.....	39
2.2.3.2.1. Kilise, Put (Büt).....	39
2.2.3.2.2. Cami, Mescid, Zâviye	40
2.2.3.3. Eğlence Mekânları.....	40
2.2.3.3.1. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülzâr, Gülşen)	40
2.2.3.3.2. Bağ, Bahçe (Bâğçe, Bustân)	41
2.2.3.3.3. Çemen	42

2.2.3.4. Diğer Mekânlar.....	43
2.2.3.4.1. Çeşme	43
2.2.3.4.2. Ev	43
2.2.3.4.3. Eyvan, Tâk	44
2.2.3.4.4. Kuyu	44
2.2.3.4.5. Mülk.....	44
2.2.3.4.6. Şehir	45
2.2.3.4.7. Virane	46
2.2.4. Cisimler Âlemi	46
2.2.4.1. Dört Unsur (Anâsır-ı Erbaa).....	46
2.2.4.1.1. Toprak ve İlgili Unsurlar	46
2.2.4.1.1.1. Dağ	47
2.2.4.1.1.2. Taş	47
2.2.4.1.2. Su ve İlgili Unsurlar.....	48
2.2.4.1.2.1. Âb-ı Hayat.....	48
2.2.4.1.2.2. Akarsu	49
2.2.4.1.2.3. Bulut.....	49
2.2.4.1.2.4. Dalga	49
2.2.4.1.2.5. Deniz	50
2.2.4.1.2.6. Katre	51
2.2.4.1.2.7. Sel.....	51
2.2.4.1.2.8. Şebnem.....	51
2.2.4.1.2.9. Yağmur.....	52
2.2.4.1.3. Hava ve İlgili Unsurlar	52
2.2.4.1.3.1. Hava	52

Sayfa

2.2.4.1.3.2. Saba.....	52
2.2.4.1.3.3. Nesim	53
2.2.4.1.4. Ateş ile İlgili Unsurlar	54
2.2.4.1.4.1. Genel Olarak Ateş.....	54
2.2.4.2. Madenler ve Değerli Taşlar	54
2.2.4.2.1. Metal Cinsinden Madenler	55
2.2.4.2.1.1. Altın	55
2.2.4.2.1.2 Bakır.....	56
2.2.4.2.1.3. Demir	56
2.2.4.2.1.4. Gümüş	56
2.2.4.2.2. Taş Cinsinden Madenler	56
2.2.4.2.2.1. Akik.....	56
2.2.4.2.2.2. Elmas.....	57
2.2.4.2.2.3. İnci	57
2.2.4.2.2.4. Lâ'l.....	58
2.2.4.2.2.5. Mercan	58
2.2.4.2.2.6. Yakut.....	59
2.2.4.2.2.7. Zümrüt.....	59
2.2.4.3. Bitkiler.....	60
2.2.4.3.1. Ağaçlar.....	60
2.2.4.3.1.1. Çam	60
2.2.4.3.1.2. Dâğ Servisi (ar'ar).....	60
2.2.4.3.1.3. Öd.....	60
2.2.4.3.1.4. Servi	61
2.2.4.3.1.5. Sidre	61

Sayfa

2.2.4.3.1.6. Söğüt	62
2.2.4.3.2. Çiçekler.....	62
2.2.4.3.2.1. Erguvân	62
2.2.4.3.2.2. Gonca	62
2.2.4.3.2.3. Gül.....	63
2.2.4.3.2.4. Karanfil	64
2.2.4.3.2.5. Lâle.....	64
2.2.4.3.2.6. Menekşe	65
2.2.4.3.2.7. Sümbül	65
2.2.4.3.2.8. Sûsen	66
2.2.4.3.2.9. Yasemin	66
2.2.4.4. Hayvanlar	66
2.2.4.4.1. Kuşlar.....	66
2.2.4.4.1.1. Genel Olarak Kuşlar.....	66
2.2.4.4.1.2. Baykuş.....	67
2.2.4.4.1.3. Bülbül.....	67
2.2.4.4.1.4. İbibik (Hüdhüd).....	68
2.2.4.4.1.5. Keklik.....	68
2.2.4.4.1.6. Papağan (Tûtî).....	68
2.2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar	69
2.2.4.4.2.1. At.....	69
2.2.4.4.2.2. Ceylan	69
2.2.4.4.2.3. Kuzu	69
2.2.4.4.3. Böcekler, Sürüngenler, Balıklar	70
2.2.4.4.3.1. Karınca	70

Sayfa

2.2.4.4.3.2. Pervane.....	70
2.2.4.4.3.3. Sinek.....	70
2.2.4.4.4. Mitolojik Hayvanlar.....	71
2.2.4.4.4.1. Anka	71
2.2.4.4.4.2. Hüma	71
2.2.5. Melekler	71
2.2.5.1. Genel Olarak Melek	71
2.2.5.1.1. Cebrail.....	72
2.2.5.1.2. Hârût	72
2.2.5.1.3. İsrâfîl.....	72
2.2.5.1.4. Rıdvan.....	73
2.2.6. İnsan	73
2.2.6.1. Dinî Şahsiyetler	73
2.2.6.1.1. Peygamberler	73
2.2.6.1.1.1. Nuh.....	73
2.2.6.1.1.2. İbrahim	73
2.2.6.1.1.3. Ya’kûb.....	74
2.2.6.1.1.4. Musa.....	74
2.2.6.1.1.5. Hızr.....	74
2.2.6.1.1.6. Süleyman.....	75
2.2.6.1.1.7. İsa	75
2.2.6.1.2. Dört Büyük Halife	75
2.2.6.1.2.1. Ebu Bekir	75
2.2.6.1.2.2. Ömer.....	76
2.2.6.1.2.3. Osman	76

2.2.6.1.2.4. Ali.....	76
2.2.6.1.3. Mutasavvıf Şahsiyetler ve İslâm Büyükleri.....	76
2.2.6.1.3.1. Bayezid el- Bistami.....	76
2.2.6.1.3.2. Mansûr	76
2.2.6.1.4. Kutsal Kitaplarda Zımnen veya Alenen Zikredilen Şahıslar	77
2.2.6.1.4.1. Asaf	77
2.2.6.1.4.2. Karûn.....	77
2.2.6.2. Mitolojik, Efsanevî Şahıslar ve Tarihi Kahramanlar.....	77
2.2.6.2.1. Mitolojik Kahramanlar	77
2.2.6.2.1.1 Cem	77
2.2.6.2.1.2. Dârâ.....	78
2.2.6.2.1.3. Hâtem	79
2.2.6.2.1.4. İskender.....	79
2.2.6.2.1.5. Keyhüsrev	79
2.2.6.2.1.6. Nûşinrevân	79
2.2.6.2.1.7. Rüstem	80
2.2.6.2.1.8. Sâm.....	80
2.2.7. Tipler	80
2.2.7.1. Âşık.....	80
2.2.7.1.1. Genel Olarak Âşık	80
2.2.7.1.2. Âşığın Uzuvarıyla İlgili Mefhumlar	81
2.2.7.1.2.1. Ağz.....	81
2.2.7.1.2.2. Akıl.....	81
2.2.7.1.2.3. Baş.....	82
2.2.7.1.2.4. Beden	82

Sayfa

2.2.7.1.2.5. Boy	82
2.2.7.1.2.6. Can	83
2.2.7.1.2.7. Ciğer	83
2.2.7.1.2.8. Gönül	84
2.2.7.1.2.9. Göz	85
2.2.7.2. Sevgili	85
2.2.7.2.1. Genel Olarak Sevgili ve Sevgilinin Güzelliği	85
2.2.7.2.2. Sevgilinin Uzuvarıyla İlgili Mefhumlar	86
2.2.7.2.2.1. Ağz	86
2.2.7.2.2.2. Beden	86
2.2.7.2.2.3. Ben	87
2.2.7.2.2.4. Boy	87
2.2.7.2.2.5. Diş	87
2.2.7.2.2.6. Dudak	87
2.2.7.2.2.7. Gamze	88
2.2.7.2.2.8. Kırpık	88
3. TOPLUMSAL HAYAT	89
3.1. Bezm ve İlgili Unsurlar	89
3.1.1. Genel Olarak Bezm	89
3.1.2. Bezme Ait Unsurlar	89
3.1.2.1 Genel Olarak Şarap	89
3.1.2.2. Bazı Şarap Türleri	90
3.1.2.2.1. Müdam	90
3.1.2.2.2. Sabûh	90
3.1.2.2.3. Şarab-ı Köhne	90

Sayfa

3.1.2.2.4. Şarab-ı Nâb	90
4. SONUÇ.....	91
5. KAYNAKLAR.....	92

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
C	: Cilt
G	: Gazel
K	: Kaside
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV:	: Türkiye Diyanet Vakfı

1.GİRİŞ

1.1. Ahmed-i Dâ'î'nin Hayatı

Divan Edebiyatı'nın önemli şairi Ahmed-i Dâ'î, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Dâ'î'nin hayatı hakkındaki bilgiler, eserlerine geç ulaşılmasından ve kaynakların birbirinin devamı niteliğindeki tutarsız araştırmalarından dolayı sınırlıdır. Ahmet-i Dâ'î'nin gerçek anlamda tanınmasında, 1948 yılında Ahmet Ateş'in, Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığı'nda bulmuş olduğu eserleri, 1952 yılında İsmail Hikmet Ertaylan'ın yayımladığı, "Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri" adlı çalışma ve son olarak da 1977 yılında Tunca Kortantamer'in Mısır Milli Kütüphanesinde bulmuş olduğu tam divan etkili olmuştur. Dâ'î, eserlerine ulaşılmasından sonra, XIV-XV. yüzyılın önemli şairi olarak kabul edilmiştir.¹

Dâ'î'nin hayatı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte incelenen kaynaklar doğum yerinin Germiyan olduğuna işaret etmektedir. Dâ'î'nin doğum yılıyla ilgili ise kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmed-i Dâ'î eserlerinde ise adının Ahmet, mahlasının Dâ'î olduğunu ifade etmektedir. Hatta "*Tıbb-ı Nebvî Tercemesi*" isimli eserin mukaddimesindeki "*Ahmed ibn-i İbrâhîm ibn-i Muhammed el-ma'ruf bid-Dâ'î*" ifadesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.²

Eğitim hayatıyla ilgili de kesin ve net bilgiler bulunmamakla birlikte Sehi Bey; Dâ'î 'yi "*fennün kâmilî*", "*Ehl-i ilm kısmındandır, kadılık itmiş kişidir*", "*Fâzıl ve kâmil tamam iştihar bulmuş kimsedir*" şeklinde ifade etmiştir. Dâ'î, birden fazla alanda eser vermiş, Arapça ve Farsçayı iyi bilen bir kişidir. Bu durum, onun iyi bir eğitim hayatının olduğunu göstermektedir.³ Divanda yer alan müstezat şeklindeki bir gazelde ise Dâ'î kendini, âlemde bugün her ilim ve hünerdeki ünü ile bir nişan olarak ifade etmiştir:

Dâ'î ki bugün nâm ile 'âlemde nişândur

Her 'ilm ü hünerde

Bir gün ola kim kalmaya hiç nâm u nişânı

Hatm ola kelâmı (G. 44/9)

¹ Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001), XXVII-XXXIV.

² İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1952), 3-6.

³ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXIX.

Ahmed-i Dâ'î'den bahseden kaynakların bazıları onun Germiyanlı olduğu ve orada kadılık yaptığını ifade eder ancak onun Germiyan'da ne zaman bulunduğuyula ilgili bilgiler net değildir. Var olan bilgilere göre onun, Germiyan sarayı ile olan ilişkisi Yakup Bey aracılığıyla başlamıştır. Dâ'î'nin, Osmanlı ile temasının ise ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1406 tarihinde bitirip Emir Süleyman'a sunduğu Çengnâme adlı eser, konu ile ilgili ilk önemli kaynaktır. Bu dönemde Emir Süleyman ile olan yakınlığı ise Dâ'î'nin, Emir Süleyman şairi olarak adlandırılmasında etkili olmuştur.⁴

Dâ'î, İsmail Hikmet Ertaylan'a göre ise Osmanlı sahasında sadece Emir Süleyman'a intisap etmemiş, Emir Süleyman'ın vefatından sonra Çelebi Sultan Mehmet'e de intisap etmiştir. Hatta Çelebi Mehmet'in oğlu, II. Murat için "Ukûdü'l-Cevâhir" adlı eser kaleme alıp hocalığını yapmıştır.⁵

Ahmed-i Dâ'î'nin, kaç yılında ve nerede öldüğü ise kesin olarak bilinmemekle birlikte İsmail Hikmet Ertaylan, Bursa'da yaptığı araştırmalar neticesinde Dâ'î'nin, Bursa'da vefat ettiğini belirtmiştir.⁶

1.2. Ahmed-i Dâ'î'nin Eserleri

1.2.1. Manzum Eserleri

Türkçe Divan: Divan'ın iki nüshası bulunmaktadır. İlki, 1948 yılında Ahmet Ateş tarafından, Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığında bulunan eksik nüsha; bir diğeri ise 1977 yılında Tuncay Kontantamer tarafından, Mısır Milli Kütüphanesinde bulunan tam ve ikinci bir nüshasıdır. Divan'a ait her iki nüsha da mürettep değildir. 1948 yılında Ahmet Ateş tarafından bulunan divan üzerine, İsmail Hikmet Ertaylan bir çalışma yaparak 1952 yılında, Divan'ın tıpkıbasımını yayımlamıştır. Divan, 27'si kaside olan toplam 331 şiirden oluşmaktadır.⁷ Mehmet Özmen ise "Ahmet-i Dâ'î'nin Divanı" üzerine doktora çalışması yapmıştır.

Farsça Divan: Ahmed-i Dâ'î'nin ulaşılan iki divanından biridir. Bizzat kendi el yazısı ile kaleme almıştır. Dâ'î, eserini Veziriazam Hacı Halil Bey'e sunmuştur. Sunulan bu eser, Bursa'da Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁸

⁴ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXX-XXXI.

⁵ Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, 20.

⁶ Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, 25-28.

⁷ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVI.

⁸ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVI.

Çeng-nâme: Çeng-nâme, Emir Süleyman Çelebi'ye ithafen yazılmıştır. Alegorik bir eser olup mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Eğlence meclisinde çengin başından geçen olayları çenge ait dört unsurun, “ipek kıl, at kıl, ahu derisi ve ağaç” sırası ile anlattığı bu eserde tasavvufî öğeler bulunmaktadır.⁹

Vasiyyet-i Nûşirevan-ı Adil be-Pusereş Hürmüz-i Tâc-dâr: Eser, Burdur'da bulunan Ahmed-i Dâ'î külliyyatı içinde yer almaktadır. Didaktik bir eser olup adaleti ile bilinen Nûşirevân'ın, oğluna yaptığı nasihatlerden oluşmaktadır. Eser, 115 beyitlik bir mesnevidir.¹⁰

‘Ukûdü’l- Cevâhir: Eser, II Murat'ın şehzadelîği döneminde yazılmıştır. Arapçadan Farsçaya 650 beyitlik manzum bir sözlük olup dört nüshası bulunmaktadır.¹¹

Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es- Semerkandî'nin Manzum Mukaddimesi: Mukaddime, eserin tüm nüshalarında olmayıp sadece iki nüshasında bulunmaktadır.¹⁰ sayfadan oluşan plânlı bir mesnevidir.¹²

Camasb-nâme: Nasîrüddîn-i Tûsî'nin mesnevisinin Türkçeye çevirisidir. Didaktik bir eser olup nüshaları eksiktir.¹³

1.2.2. Mensur Eserleri

Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys Semerkandî: Eser, Anadolu'da Türkçeye çevrilen ilk Kur'ân tefsiridir. Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in teşvik etmesi ile Emir Süleyman adına hazırlanmıştır. Dâ'î'nin yazdığı bu eser sadece bir tercüme değildir. Dâ'î, esere kendine ait bazı açıklamalar da eklemiştir. Dil olarak ise Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini barındırmaktadır.¹⁴

Tercüme-i Eşkâl-i Nâsîr-i Tûsî (Tercüme-i Sî Fasl fi't-Takvîm): Astronomi ve astroloji ile ilgili bilgiler barındırmaktadır. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin eserinin Türkçeye tercümesidir.¹⁵

Tercüme-i Kitâbü't-Ta'birnâme: Dâ'î tarafından, II. Yakup Bey adına Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş rüya yorumu kitabıdır. Bilinen iki nüshası vardır.¹⁶

⁹ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVI.

¹⁰ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVI.

¹¹ Günay Kut, “Ahmed-i Dâ'î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/56-58.

¹² Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVII.

¹³ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVII.

¹⁴ Kut, “Ahmed-i Dâ'î”, 2/56-58.

¹⁵ Kut, “Ahmed-i Dâ'î”, 2/56-58.

Teressül: Resmi ve özel yazışmalardaki usuller hakkında bilgi verir. Uzun bir süre Usûl-i inşa kitabı olarak kullanılmıştır.¹⁷

Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî: Eser, Umur Bin Timurtaş'ın isteği üzerine tercüme edilmiştir. Dâ'î eserde babasının ve dedesinin adını açık bir şekilde ifade etmiştir. Eserin, dört nüshası bulunmaktadır.¹⁸

Miftahü'l- Cenne: Lü'lü paşa adına Arapçadan tercüme edilmiştir. Lü'lü paşanın kim olduğu bilinmemekle birlikte eserin nüsha sayısı fazladır.¹⁹

Vesiletü'l-Mülûk fi-Ehli's-Sülûk: Tek bir nüshası bulunmaktadır. Ayetü'l-Kürsî tefsiridir. Eserin kim için tercüme edildiği bilinmemektedir.²⁰

Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliya: Ferîdüddin Attar'ın eserinin II. Murat adına tercümesidir. Bilinen tek nüshası bulunmaktadır.²¹

¹⁶ Kut, "Ahmed-i Dâ'î", 2/56-58.

¹⁷ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVIII.

¹⁸ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVIII.

¹⁹ Kut, "Ahmed-i Dâ'î", 2/56-58.

²⁰ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVIII.

²¹ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, XXXVIII.

2. ALLAH VE YARATILMIŞ OLANLAR

2.1. Allah

2.1.1. İsimleri

Allah: Allah kelimesinin etimolojisi üzerine farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu kelimenin herhangi bir kökten türemeyip sözlük manası taşımadığı, gerçek mabudun özel adını teşkil ettiği veya sözlükte bir anlam taşısa dahi gerçek mabuda ad olunca bu anlamını kaybettiği kabul edilen yaygın görüştür. Allah kelimesinin farklı kökten türediğini kabul edenler ise kelimeyi kulluk etmek anlamındaki “elehe-ye’lehu” veya hayret ve şaşkınlık içinde kalmak gönülden bağlanıp sığınmak anlamındaki “elihe-ye’lehu” ve “velihe-yevlehu” kökünden ism-i mef’ûl mânasında bir mastar olup tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, manalarını taşıdığını ifade etmektedir.²²

Allah’ın isimleri, Ahmed-i Dâ’î’nin Divanı’nda çoğunlukla Hakk ve Rab olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed-i Dâ’î’ye göre Allah, bütün sebeplerin sebebidir. O, cömertlik hazinelerinin sahibi ve bağışlanma kapısını açandır:

Hazâyin-i kereminden müsebbibü’l-esbâb

‘Aâtâ kapusını açdı müfettiḥü’l-ebvâb (K. 1/1)

Allah, her yeri rahmet eserleri ile donatan, çokça bağışlayan ve esirgeyendir. En son dönüş O’nadır. Bu yüzden Dâ’î, kendine seslenerek Allah’ın inayet ve bağışlamasına, güvenmeyi telkin etmektedir:

Nezâre kıl gör ol âsârı rahmeti’llâhi

Hiṭâb-ı fe’nzur işit iy ḥulâşa-ı aşḥâb (K. 1/2)

Hakun ‘inâyet ü fazlına tekye kıl dâ’î

Okı ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb 16 (K. 1/21)

Hak: Hak kelimesi, “*varlığı kesin olan, gerçek, doğru, sabit*” anlamlarına gelir ve Allah’ın bir ismi olarak kullanılır.²³ Hak, inayet ve bağışlama sahibidir (K. 1/21). Hak bir okyanus, Dâ’î ise okyanusa dalan bir kayıktır (K. 2/1). Memduhu, Hak ezelde kuvvetlendirmiş,

²² Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/499.

²³ Mustafa Çağrı, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/137-139.

muzaffer eylemiştir (K. 5/14). Şükür, hamt ve minnet O'nadır (K. 7/1). Hak, yaratandır (K. 7/7). Dâ'î dualarında Hak'tan, nimetin ve ömrün artmasını istemektedir:

Ni'metün 'ömrün mezîdin ister ol hâkdan belî

Ni'meti şükr arturur 'ömri du'â eyler mezîd (K. 7/29)

Hak; her şeyi bilen, uygun gören ve takdir edendir (K. 12/36). Hakk'ın inayeti, kulun elinden tutan yardımcısıdır (K. 13/11). Yapılan tüm dualar Hakk'adır. Şair, övdüğü kişiler için Hakk'a dua eder. Dualarda; memduh hayattayken cihanda mutlu olması, üzüntü görmemesi, işinin daima zevk, safa ve şarap olması (K. 13/51), falının uğurlu, gönlünün açık, hatırının ferah, ömrünün çok, saltanatının devamlı olması istenir (K. 13/52). Dâ'î, sabah akşam devletin duasını okumakta düşmanın sabahının akşam olması için de Hakk'a yakarmaktadır:

Dâ'î du'â-yı devletün şubh u şâm okur

Hâkdan diler ki düşmenün şubhı şâm ola (K. 13/53)

Hükümdara, fetih ve zafer Hakk'ın bağışlamasıdır (K. 21/6). Yine, baht ile devlet Hakk'ın ihsanıdır. Saltanat fermanına adını unvan eyleyen de Hak'tır:

Hüsrevâ hâkdan 'atâdur baht ile devlet saña

Saltanat menşûrına adunı 'unvân eyledi (K. 17/44)

Hüda: Farsça olup Allah'ın isimlerinden biridir. Hüda, şair tarafından az da olsa kullanılmıştır. Hüda olarak seslenilen Allah, duaları kabul edendir. Şair "Her an bin ah ve feryat, bana bu zulüm elinden adalet ver." diyerek Hüda'ya seslenmektedir:

Hudâyâ her nefes bîn âh u feryâd

Başa bu zulm elinden dâd vir dâd (K. 26/13)

Bir şeyin doğruluğunu tasdik etmek için ise "Huda hakkı" için söylemesini istemektedir:

Cihânda hûblar öküştür velî bu resme güzel

Kimesne gördi mi bi'llâh eyit hudâ hâkına (G. 98/4)

Hüda'ya; ayrılığın, kavuşma ile sonlanması için dua ederek sevgiliye kavuşma isteğinde bulunmaktadır:

Bu hicr ile bu fûrkat vaşla irişe âhîr

İrgüre hudâ bir gün görem seni yanumda (G. 171/2)

Şair, yere göğe sığdıramadığı sevgiliyi ise “Huda hakkı” için sevmektedir:

Sanemâ seni gönülden severem hüdâ hâkı-çün

Bu sözümde hâk ıtanuğdur dağı muştafâ hâkı-çün (G. 88/1)

İlâh, İlâhî: İlâh sözcüğünün ulûhet, veleh veya leyh sözcüklerinden türemiş olabileceğı kabul edilmektedir. İlâh kelimesi, “*tapınılan, yüceliğı karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen*” anlamına gelmektedir.²⁴ İlâh kelimesi beyitlerde “Yâ İlâhî” şeklinde seslenme ifadesi olarak kullanılmaktadır:

Yâ ilâhî sen kanâ’at gencini erzâni kıl

Bir muğadder rızık için bârî nedür bu türrehât (K. 12/33)

Yâ ilâhî kerem it luğfuğı ‘âm eyle bağı

Ben eger luğf u kerem senden umaram kime ne (G. 112/4)

Kirdigâr: Kirdigâr, Allah’ın isimlerindendir. Dâ’î bu kelimeyi, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi anlamında “zıll-ı kirdigâr” şeklinde kullanmıştır:

İy âfitâb-ı devlet ü iy zıll-ı kirdigâr

Göğlünğdedür mürâğğad ü âsûde rûzigâr (K. 25/1)

Şair, dostun yardımının yahut düşmanın hilesinin çok da önemli olmadığını belirterek memduhu, mansur ve muzaffer kılanın Allah olduğunu belirtmek için “Kirdigar” ismine yer vermiştir:

Döst ger yardım kılur yâ mekr ider düşmen ne ğam

Çünkü manşûr u muzaffer kirdigâr itmiş seni (K. 20/6)

Mevlâ: Mevla kelimesi, Kur’an’da var olan Allah’ın isimlerinden bir tanesidir. “Dost, arkadaş, sahip, malik, efendi, yardımcı” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵ Bu kelime sadece bir beyitte kullanılmıştır. Onda da kulun durumunun ve halinin Mevlâ’ya malum olması istenmektedir:

Ne hâcet hâzrete baş-ı bisâta inbisât itmek

Kuluğ keyfiyyeti hâli çü ma’lûm ola mevlâya (K. 21/37)

²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İlah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/64.

²⁵ Bekir Topaloğlu, “Mevlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/440-441.

Rab: Kur'an'da geçen Allah'ın isimlerindendir. Dâ'i'nin ise en çok kullandığı isimlerden biri olmuştur. Dâ'i, “Ya Rab” nidasını Allah'a dua etmek veya Allah'a hitap etmek (seslenmek) maksadıyla kullanmıştır. Memleketin temelini sağlam etmesini (K. 6/54), devleti sürekli tutmasını, memleketin zevalini kimseye göstermemesini Allah'tan dilemektedir (K. 19/30). Dâ'i, halini arz etmek için de “Ya Rab” nidasını kullanarak felekten şikâyetini belirtip feleğin artık cevrinin ve cefasının sınırının olmadığını dile getirmektedir (K. 13/9). Memduh için ise daima doğruluk ile devleti, ömrü ve hayatı bekasını Allah'tan dilemektedir:

Yâ rab hemîşe sıdık ile senden dilerven uş

‘Ömri vü devleti vü hayâtı beķâsını (K. 4/23)

Yârin kibri ve düşmanlığı karşısında ise şaşkına dönen Dâ'î, “Ya Rab” nidası ile sineden, o düşmanlığın gitmesini arzu ettiğini belirtir:

Yâruñ bizümle kibri nedür kînesi neden

Yâ rab n'olaydı gitsedi ol kîne sîneden (G. 55/1)

Anlamı daha etkileyici kılmak için ise bildiği şeyleri bilmezlikten gelerek “Ya Rab” nidası ile sevgilinin güzelliği karşısında şaşkınlığını dile getirmiştir:

Yâ rab şeker mi ol leb-i şîrîn ya la'l-i nâb

Âyâ bilek mi ol ya(ho) beyzâ yağod gümiş (G. 273/5)

Bir başka beyitte ise Dâ'î, “ilm-i rab” ifadesini kullanmıştır:

Ser-mest iderse ger beni mâ'ü'l-'ineb n'ola

Ma'zûr tut ki sâbık ola anda 'ilm-i rab (G. 262/ 2)

Yezdan: Farsça bir kelime olup İslamiyet'in kabulünden sonra Allah'ı ifade etmek için kullanılmıştır.²⁶ Dâ'î ise “hâlik-ı yezdân” ifadesini kullanarak Allah'a şükredip Allah'ın, bugün cihanın cisminde bir can üflemesinden bahsetmektedir:

Sad hezâr el-ğamdüli'llâh hâlik-ı yezdân bugün

Kim cihânun cismine nefh eyledi bir cân bugün (K. 5/1)

²⁶ Mehmet Alıcı, “Yezdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/512-513.

Dâ'î, memduhun Allah'ın gölgesindeki saadet güneşi olduğunu, onun nuru ile din ve dünyaya parlaklık ulaştığını ifade etmek için “sâye-i yezdân” ifadesini kullanmıştır:

Ne sâye sâye-i yezdân ki hırşîd-i sa'âdetdür

Anuñ nûrî bile revnâk irişdi dîn ü dünyâya (K. 21/2)

“Her ressam ki kaş, göz, kirpik ve yanak çizer; o, Tanrı'nın yaratma suretini gelsin yüzünde görsün.” şeklindeki sevgiliden bahsettiği beyitte ise Allah'ın yaratma gücü için “şun'-ı yezdân” ifadesine yer vermiştir (G. 150/3).

Bir başka beyitte ise Dâ'î, “defter-i yezdân” ifadesini kullanmıştır:

Dâ'î ezelde her ne ise kısmetün senün

Sağa gelür çü defter-i yezdân elindedür (G. 294/10)

Tanrı: Doğu Hunlarından itibaren kullanıldığı bilinen tengri kelimesinin kökeni ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Kelimenin önce gökyüzünü, daha sonra tapınılan varlığı ifade etmek üzere kullanıldığı belirtilmiştir.²⁷ Tanrı kelimesi, Dâ'î'nin ise çok kullandığı isimlerden biridir. Tanrı, hükümdar olacak kişiye iyilik ve inayet bağışlayandır (K. 12/21). Memduh, yeryüzünde Tanrı'nın gölgesidir (K. 17/45).

Dâ'î, söylenilen sözlerin doğru olduğunu ifade etmek için ise “Tanrı tanukdur” ifadesine yer vermiştir:

Cândan 'azîzirek severem ben seni inan

Dâ'î sözinde tanrı tanuk kim hatâ degül (G. 144/7)

Bir başka beyitte ise Tanrı'nın yüceliğini belirtmek için “Tanrı ta'âlâ” hitabını kullanmıştır:

Gündüzin her ne du'â kim kılmur ol devletüne

Uş kabûl eyler anı tanrı ta'âlâ gicesi (K. 14/24)

²⁷ Harun Güngör, “Tanrı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/570-571.

2.1.2. Sıfatları

2.1.2.1. Esmâ'ül-Hüsnâ'da Yer Alan Sıfatları

Âlim: Allah'ın ilminin her şeyi çevrelediği anlamına gelmektedir. Dâ'î, Allah'ın gizli şeyleri dahi bildiğini ifade etmek için “âlimü'l-esrâr” ifadesine yer vermiştir:

Hânumânum bu yolda gitmişdür

Bilür anı şu 'âlimü'l-esrâr (K. 23/47)

Dâ'î, Allah'ın görünmeyenleri bildiğini ifade etmek için ise “âlimü'l-guyûb” ifadesine yer vermiştir:

Gül vaktı tevbe lutf-ı tabî' atdan olmaya

Çün hâlûmi ezelde bilür 'âlimü'l-guyûb (G. 285/4)

Celîl: Allah'ın esma-i hüsnâda var olan isimlerinden biri olup azamet sahibi anlamına gelen, bir sıfattır:²⁸

Her kim mülâki oldı ezelde celîl ile

Her dem muqayyed olsa gerek bir cemîl ile (G. 177/1)

Gâfur: Birinin kusurunu örten, bağışlayan anlamına gelir. Dâ'î, günahları örten affeden anlamında “gâfirü'z-zünub” ifadesine yer vermiştir:

Gül mevsümünde tevbe kıla her ki bâdeden

Ol tevbeyi kabûl ide mi gâfirü'z-zünub (G. 285/3)

Hâlik: Bu kelime “yaratıcı” anlamına gelip Allah'ın sıfatlarından biridir. Dâ'î, memduhun yardımcısının Allah olması için dua ettiği beyitte “hâlik-ı 'arş-ı mecîd” sıfatını kullanmıştır:

Sensin penâh-ı halk saña haq penâh olup

Bekçün hemîşe hâlik-ı 'arş-ı mecîd ola (K. 19/47)

Allah'ın nimet veren (ihسان eden) olduğunu belirtmek için ise “hâlik-ı zü'l menn” ifadesine yer vermiştir:

Hâlik-ı zü'l-menn ezelde ihtiyâr itmiş seni

Tâli'-i hoş fâl-ı hürrem bahtiyâr itmiş seni (K. 20/1)

²⁸ Bekir Topaoğlu, “Celîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/267-268.

Bir başka beyitte ise “hâlik-ı cabbâr” ifadesi geçmektedir:

Belki kân içre bir aña beñdeş

Hîç yaratmadı hâlik-ı cabbâr (K. 23/44)

2.1.2.2. Esmâ’ül-Hüsna Dışında Yer Alan Sıfatlar

Kassâm-ı Ezel: “Ezelde kısmetleri tayin ve taksim eden.”

Devlet ehline naşîbin virse kassâm-ı ezel

Cümlesi üzre seni sultân-ı ser-leşker kılur (K. 15/10)

Müsebbibü’l-Esbâb: “Sebeplerin yaratıcısı.”

Hazâyin-i kereminden müsebbibü’l-esbâb

‘Aâtâ kapusını açdı müfettiühü’l-ebvâb (K. 1/1)

Naqqâş-ı Ezel: Allah, can süretini resmeden naqqâş-ı ezeldir:

Ol ki naqqâş-ı ezeldür resm ider cân şüretin

Gör ne resme naqq idüpdür ısbu cânân şüretin (G. 150/1)

Perverdigâr: Sadece bir beyitte kullanılmış olup memduh, Allah’ın gölgesi şeklinde ifade edilmiştir:

İy gıyâs-ı dîn-i hâk sultân muhammed şehriyâr

Âfitâb-ı taht u devlet sâye-i perverdigâr (K. 5/22)

İsettâr: Örtün, gizleyen anlamına gelmektedir. Dâ’î ise rahmeti bol, kullarının günahlarını örtün Tanrı’nın, duasına icabet etmesini dilemektedir:

İcâbet kıl bu dâ’inüñ du’âsın

Ki sensin rahmeti bol lutfi settâr (K. 26/38)

2.2. Yaradılmış Olanlar

Âlem, yaratıcının varlığına işaret eden onun varoluşunun bilinmesini sağlayan anlamına gelmektedir.²⁹ Dâ'î, âlem-i vahdete bakıldığında yol, nazım ve tarz olmadığını belirtmektedir (K. 2/7).

2.2.1. Kozmik Âlem

2.2.1.1. Arş, Kürsî, Kalem, Levh-i Mahfûz

Arş, Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, bütün feleklerin üzerinde, dokuzuncu kat gökteki Felek-i a'zam veya Felekü'l- eflâk olarak ifade edilen yerdir. Levh-i Mahfûz'un orada bulunduğuna inanılmasından dolayı Allah'ın ilminin ve takdirinin başladığı yer olarak da bilinmektedir.³⁰ Arş'ın yücesinin, sahibinin Allah olduğuna inanılmaktadır (K. 7/26). Duanın ihlâs ile arşa ulaştığı belirtilmektedir (K. 9/34). Dâ'î, memduhu methettiği beyitte ise saltanatının heybetinin; yücelik, itibar ve celalini arşa ulaştırdığını ifade etmiştir (K. 19/24). Dâ'î, memduhun halkın sığınağı olduğunu, memduha da göğün dokuzuncu katındaki Allah'ın sığınak olması için dua ettiği beyitte, “hâlik-ı ‘arş-ı mecîd” ifadesine yer vermiştir (K. 19/47).

Kürsî ise Arş'ın altında olduğuna inanılan yerdir. Şair, Arş ve Kürsî'nin “na't levlâk” ile dolduğunu belirtmiştir (G. 96/3).

Levh-i mahfûz, Allah'ın kudretiyle gerçekleşecek şeylerin önceden yazıldığı levhadır. İnsanların kaderi orada yazılıdır. Yazılanlar zamanı geldiğinde eksiksiz ortaya çıkmaktadır.³¹ Dâ'î, memduhu methettiği beyitte “levh-i mahfûz” üzerindeki kâinat nakşının tümünün onun zihninde olduğunu belirtmiştir:

Şâh-ı ‘âlem mîr sül mân kim anuñ zihnindedür

Levh-i mahfûz üzreki mecmû'-ı nakş-ı kâinât (K. 12/9)

Memduhtan bahsettiği başka bir beyitte ise bu adın ona, levh-i ezelde verildiğini belirtir:

Zâtını baht u sa'âdet birle uş te'yîd idüp

Adını levh-i ezelde mîr sül mân eyledi (K. 17/36)

²⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/357-360.

³⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 27.

³¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 287.

Dâ'î, daima şaşkın ve hayran âşık olmasının nedenini ise levh-i ezelde kalem tarafından yazıldı, şeklinde ifade etmiştir (G. 251/1). Memduhtan bahsettiği beyitte ise levh-i ezel üzerine memduh benzerini kalemler yazmamıştır:

Levh-i ezeli üzre senün mislün hergiz

Bu şûret ile yazmadı aqlâm efendi (G. 229/2)

2.2.1.2. Felek

Felek, astronomi terimi olarak yıldızların döndüğü yer anlamına gelmektedir. İslâm astronomları, güneş ile ayın dâhil olduğu yedi gezegenin hareketlerini açıklamak için iç içe yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkayı birer gezegen olarak düşünmüşlerdir. Felek olarak adlandırılan bu halkaların, Allah'ın izniyle döndüğü düşüncesi benimsenmiştir.³²

Felek edebiyatta gök, gök kubbe ve gökyüzünü ifade etmektedir. Felek divan şiirinde ise çarh, âsuman, sipihr, gerdûn, feza ve sema kelimelerine karşılık gelmektedir. Felek, Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre dünyayı çevreleyen iç içe dokuz kubbeden oluşmuştur. Aynı zamanda felek yedi kat olarak da tasavvur edilmiştir. Felekler Dünya'ya yakınlıklarına göre sıralanmış olup ilk yedi felek, yedi gezegenden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla: Ay, Utârid (Merkür), Zühre (Venüs), Güneş, Mirrîh (Merih, Mars), Müşteri (Bercis, Jüpiter) ve Zühal'dir (Keyvan). Sekizinci felek ise sabit olup yıldızlar ve burçlar feleğidir. Burada burç halinde toplanan sabit yıldızların adına “kürsî” denmiştir. En dışarıda olup diğerlerini içine alan dokuzuncu feleğe ise bu özelliğinden dolayı “felekü'l eflâk”, diğerlerinden hem büyük hem de kuvvetli olduğu için ise “felek-i a'zam” (çarh-ı a'zam) denilmiştir. Dokuzuncu felek, “arş-ı a'lâ, arş-ı a'zam, arş-ı ilâhî” olarak adlandırıldığı gibi kürsî diyenler de bulunmaktadır.³³ Feleğin çarkında doğan ay ve güneşi, dokuzuncu felek (çarh-ı atlas) çevirmektedir (K. 5/32). Sürekli güneş ve ay feleğin çarkında dönmektedir (K. 7/25). Merih yıldızı ile Zühre felekte dönmekte, güneş ve ay bu âlemi aydınlık kılmaktadır (K. 15/23). Nice yemen yıldızı, felekte doğmuştur (G. 33/5).

Dâ'î, memduh için dua ettiği beyitte memduhun fermanına feleğin dahi tabi olduğunu belirtmiştir (K. 11/70). Memduhun yüceliğini felekte melekler vasıflandırmaktadır (K.

³² İlhan Kutluer, “Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/303-306.

³³ Cemal Kurnaz, “Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/306-307.

4/2). Bütün halk memduhun sarayının etrafında güneşin, feleğin etrafında dönmesi gibi dönerek, onun doğuşunu görmek için beklemektedir. Memduha, intikam alma arzusu ile dolu olan felek kuldur (K. 23/23). Memduh, felek satrancını kazanmış saadet mülkünü tutmuştur (G. 302/6). Felek, memduhun kapısında devrana gelip dönmeye başlamıştır (G. 52/3).

Memduhun ölümünün üzerine ise feleğin eziyetinin artık sınırdan geçtiğinin, adaletsiz feleğin artık esirgemesinin olmadığı belirtilmiştir (K. 26/14). Merhametsiz felek, insan yiyici bir ejderha gibidir (K. 26/26). Feleğin zulmünün elinden göz kan içinde, cevrinin elinden göğüs yaralıdır (K. 26/27).

Âşığa, vefasız felek çok belalar etmektedir (K. 13/31). Feleğin cefa ve eziyeti karşısında ise şaşkına dönen Dâ'î, Yâ Rab nidası ile bu durumu dile getirmektedir:

Yâ rab kime kılam bu felekden şikâyeti

Kim yok cefâ vü cevrinün uş hadd ü gâyeti (K. 13/9)

Sevgilinin yüzü kuşluk vakti güneşidir. Yüz güzelliğinin yansıması ile o, felekteki aya her zaman nur vermektedir (G. 128/4). Güneş yüzlü güzel, sihir ile çarh-ı felekden ayı indirmektedir (G. 207/2). Feleğin mumunun dünyayı aydınlık etmesi, güzelin yüzünün nurundan yararlanmasındandır (G. 274/4).

2.2.1.3. Gezegenler

Batlamyus düşünce sistemine göre kâinatın merkezi dünyadır. Dünyanın etrafını iç içe geçmiş şekilde çevreleyen dokuz felek vardır. Bunlardan yedi tanesi dünyadan başlamak üzere yedi gezegenin feleğidir. Bunlar sırasıyla: Ay, Utarid, Zühre, Şems, Mirrih, Müşteri, Zühâl gezegenleridir. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncu felek ise tüm cisimlerden arınmış diğer felekleri saran en büyük, en yüksek felektir.³⁴ Sevgilinin yüzünün güneşine fitne olursa şaşılacak şey değildir zira o, sihir ile feleğin çarkından ayı indirir (G. 207/2). Feleğin mumu dünyayı aydınlık eder, dünyayı aydınlık etmesi sevgilinin yüzünün nurundandır (G. 274/4). Sevgilinin güneş gibi yüzü, gök güneşini dönmeye bırakmış, sevgilinin kapısında felek, devrana gelip dönmeye başlamıştır (G. 52/3).

³⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 149-150.

2.2.1.3.1. Ay

Ay, eski astronomi bilginlerine göre dünyanın etrafını çevreleyen yedi felekten ilkidir. Feleğin çarkında doğan ay ve güneşi, çarh-ı atlas çevirmektedir (K. 5/32). Güneş ve ay feleğin çarkında dönmekte ay, güneşin ışığından istifade etmektedir (K. 7/25). Güneş ve ay bu âlemi aydınlık etmektedir (K. 15/23).

Memduhun devri, parlak ay devridir (K. 16/12). Memduhun cemali bir güneştir, onun alevi gökteki aya yansımaları bırakır (K. 21/31). Dâ'î ise memduhun yüzünün, bahtının, güneş ve ay gibi olması için dua etmektedir (G. 115/1).

Memduhun ölümü üzerine ise ay ve yıldız doğmaz olmuştur (K. 13/2). Memduh gökteki aya benzetilerek bir anda kaybolmuştur (K. 24/18). Ay ve gün tutulmuş, yer gök ağlamıştır (G. 26/5).

Dâ'î, sevgiliden bahsettiği beyitte ise “Ay mı parlak ya güneş yahut senin kutlu yüzün mü?” ifadesine yer vererek istifham sanatına başvurmuştur (G. 28/2). Sevgilinin alnı, aydan daha parlaktır (G. 30/4). Ay ve güneş daima sevgiliye müşteridir (G. 62/3). Sevgilinin güneş yüzünü gören ay, kıskançlık etmektedir (G. 114/4). Güzel olan sevgili, ne zaman şarap içse ay ve gün kıskanmaktadır (G. 116/5). Sevgilinin yüzü ki kuşluk vakti güneşidir, yüzünün güzelliğinin yansıması ise felekteki aya nur vermektedir (G. 128/4). Sevgilinin alnı, ay gibi parlaktır (G. 131/6). Sevgilinin güneş yüzü, parlak ayı parçalamaktadır (G. 151/4).

2.2.1.3.2. Merkür (Utârîd)

İkinci felekte yer aldığına inanılmaktadır. Feleğin kâtibi olarak bilinen Merkür, güzel yazının ve güzel sözün sembolüdür.³⁵ Memduhun, güneş tacı ve merkür yardımcısıdır (G. 31/4).

2.2.1.3.3. Venüs (Zühre, Nâhid)

Üçüncü felekte yer aldığına inanılan Zühre; Nâhid, Çoban Yıldızı, Venüs olarak da bilinir. Zühre, feleğin çalgıcısıdır ve Yunan tanrılarında Afrodite'ye karşılık gelmektedir. Zühre, divan şiirinde musikî, çalgı, güzellik ve aşk ile anılmaktadır.³⁶ Memduhun ölümü üzerine

³⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 465.

³⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 494.

Zühre doğmamıştır (K. 13/2). Memduhun devrinin övüldüğü bir beyitte ise Zühre'nin, çenge ihtar etmesi istenmektedir:

Çengine gûş-mâl ide emr eyle zühreye

Perde gide muhâlif iderse nevâsını (K. 4/16)

Dâ'î, memduh için dua ettiği bir beyitte ise memduhun sohbet arkadaşının Zühre olmasını dilemektedir:

Tâli'ün şems ü kamer olsun nedîmün zühre hem

Çün saña biñ cân ile behrâm özin çâker kıılır (K. 15/24)

2.2.1.3.4. Güneş

Memduh, devlet ve tahtın güneşidir (K. 5/11). Memduh, güneş gibi her gün âleme doğmakta bütün zerrâtı alevinde parıltırmaktadır (K. 12/45). Bütün halk memduhun sarayının etrafında güneşin, feleğin etrafında dönmesi gibi dönerek, memduhun doğuşunu görmek için beklemektedir (K. 18/8). Memduhun hizmetçisi, güneş ve aydır (K. 8/15). Doğacak olan güneş, memduhun yüzünden nur almaktadır (K. 11/4). Güneş, memduhun cemalinin aydınlığını görse ondan utanır (K. 9/18). Memduhun yüzüne güneş kıskançlık etmektedir:

Şâhâ yüzüne şems ü kamer reşk iledürler

Şîrîn sözüne şehd ü şeker reşk iledürler (G. 114/1)

Memduhun yüzü, rahmet güneşidir ki karanlığı uzaklaştırıp cihanı bağ ve bahçe etmiştir (K. 17/50). Memduhun cemali ki gökteki aya yansımasını bırakan bir güneştir (K. 21/31). Memduh, doğacak mutluluk güneşine benzetilmektedir (K. 10/5). Dâ'î memduhun ömrünün uzun olması için dua ettiği beyitte, memduhu âlemi aydınlatan güneşe benzetmektedir (K. 5/33).

Dâ'î, memduhun ölümü üzerine dua ettiği beyitte ise memduhun makamının cennet olmasını istemekte, memduhun oradaki arkadaşlarının ise güneş yüzlü köleler olmasını dilemektedir (K. 13/29).

Dâ'î, genel olarak sevgilinin yüzünü güneşe benzetmekte (G. 77/1) veya sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında, güneşin sönük kaldığını ifade etmektedir. Dâ'î, sevgiliden

bahsettiği bazı beyitlerde ise güneşin parlaklığı ile sevgilinin yüzünün parlaklığını kıyaslamaktadır:

Yâ dem-i şâfi ya gönlün yâ şehün ‘ayşî müdâm

Ay mı rûşen ya güneş yâ kıtlu dîzârın senün (G. 28/2)

Sevgili, güzellik ile cihanın güneşidir (G. 207/3). Sevgili, güneşten dahi daha güzeldir (G. 30/4). Sevgilinin yüzünün güzelliği, güneşte yoktur (G. 279/1). Dâ’î, bir başka beyitte ise sevgiliyi güneşe benzetmenin hata olduğunu, sevgilinin güzelliği karşısında güneşin sönük kalacağını ifade etmektedir:

Ay u güneş demek saña hâşâ ki bellüdür

Ayun küdürüti dahî şemsün kesâfeti (G. 82/3)

Dâ’î, ömrün yönünü güneşin batmasına benzeterek güneş batmadan (ömür tükenmeden) çalışmayı, şarap içmeyi öğütlemektedir:

‘Ömrün güneş gibi yönü çünkim zevâledür

Sa’y it güneş tûlunmadın iç mey ki gün geçer (G. 63/6)

2.2.1.3.5. Mars (Merrîh, Behrâm)

Göğün beşinci katında bulunup Merih, Behram, Mars gezegeni olarak bilinmektedir. Yiğitlik, kuvvet, kızgınlık, savaş, gazap gibi özellikler bu yıldızla ilgilidir. Ayrıca Yunan mitolojisinde ise savaş tanrısı olarak bilinmektedir. Kırmızı renk, kılıç ve hançer ile ilişkilendirilmektedir.³⁷

Savaşçı özelliği ile bilinen ve Zühre gezegeni ile birlikte anılan Behram (K. 15/23), memduhun gücünün karşısında boyun eğmektedir (K. 16/12). Memduhun karşısında bin can ile özünü köle etmektedir:

Tâli’ün şems ü kamer olsun nedîmün zühre hem

Çün saña biñ cân ile behrâm özin çâker kıılır (K. 15/24)

Sevgilinin gamzesi ise Merih gezegenini dahi parçalayacak kadar kuvvetlidir:

Şems ü kamerün tîğ ile kalkanın alıpdur

Ol gamze ki merrih ile keyvânı şımışdur (G. 151/3)

³⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 323.

2.2.1.3.6. Jüpiter (Müşterî, Bercîs)

Göğün altıncı katında bulunup Müşterî ve Bercîs olarak anılmakta, feleğin hatibi ve kadısı olarak bilinmektedir.³⁸ Bundan dolayı nasıl ki ders okur “bercîs-i bâri” ifadesine yer verilmiştir:

Niçe kim ‘îş ider nâhîd-i zevvâk

Niçe kim ders okur bercîs-i bâri’ (K. 11/66)

Memduh için dua ettiği beyitte ise Dâ’î, sohbetde genç kızın, şeref burcunda ise Jübiter’in arkadaş olmasını istemektedir:

Nedîm olsun saña şöhetde nâhîd

Şeref burcunda hem bercîs-i tâli’ (K. 11/67)

2.2.1.3.7. Satürn (Keyvân, Zühâl)

Göğün yedinci katında bulunup Keyvân ve Zühâl olarak anılmakta, feleğin hazinedarı olarak bilinmektedir.³⁹ Yeryüzüne en uzak gezegen olduğu için beyitlerde de bu özelliğine vurgu yapılmaktadır:

Burc eyvânı mümettel evci keyvândur yüce

Zirvesi âfâka hâvîdür çü hatt-ı istivâ (K. 8/7)

Yedinci kat gökte yer aldığı için âlemin bekçisi olarak kabul edilmiş, bu özelliğine değinilmiştir:

Pâsubân keyvân olursa kapucı behrâm aña

Zühre-i zehrâ gerekdür muṭrib-i nâzûk-nüvâ (K. 8/17)

2.2.1.4. Yıldızlar (Kevkeb, Sitâre)

Memduhun mumu ve kandili yıldızlardır (K. 8/15). Memduhun askerlerine yıldızlar öncülük etmektedir (K. 11/18). Memduhun meclis ehli, yıldızlardır (K. 12/12). Memduhun ay yüzüne, yıldız müşteridir (G. 148/2). Memduhun askeri yıldız gibidir:

³⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 344.

³⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 494.

Leşkerüñ ılduz-şıfatdur ıldızuñ leşker –şiken

Anuñ için böyle bî-ḥad bî-şümâr itmiş seni (K. 20/10)

Yıldızların, insanların bahtları üzerindeki tesirine inanıldığı için bazı beyitlerde bu duruma değinilmiştir:

Ger ılduzumda tâli’ olup yâra yaraya

Kime nedür bu devlete minnet sitâreye (G. 80/1)

2.2.1.4.1. Ülker (Süreyyâ, Pervin)

Ülker; Pervin ve Süreyyâ olarak da bilinen yıldız kümesidir.⁴⁰Sevgilinin yüzünü gören Ülker, kıskançlık etmektedir (G. 114/4). Sevgilinin hasretinden dolayı ağlayan âşığın gözyaşları, Ülker yıldızına benzetilmektedir:

Görelî ay yüzini ḥasretinden

Gözümün yaşları pervîne beñzer (G. 131/3)

2.2.1.5. Bazı Kozmik Unsurlar

2.2.1.5.1. Işık (Envar, Nûr, Ziya)

Memduhun nurlu güzelliğinden güneş, ışık saçmaktadır (K. 11/3). Doğacak gün, nurunu memduhun yüzünden almaktadır (K. 11/4). Memduhun yüzü, rahmet nurlarından güneştir (K. 17/50). Memduhun nuru ile din ve dünyaya parlaklık ulaşmıştır (K. 21/2). Memduhun kutlu yüzü, tecelli nurudur (K. 21/4). Memduhun cemalinden dolayı cihan nur içindedir:

İy şehinşeh kim cemâlünden cihân pür-nûrdur

Levh-i maḥfûz üzre aduñ ‘adl ile meşûrdur (K. 5/12)

Dâ’î, memduhun ölümü üzerine ise yattığı yerin nur olmasını, rahmet ağacından ışıklar ulaşmasını dilemekte (K. 26/34), kabrinin rahmet nurlarıyla aydınlık olmasını istemektedir:

Kabrini nûr-ı rahmet ile rûşen eylegil

Hâkini âb u rahmet ile cûyibâr kııl (K. 24/42)

⁴⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Süreyyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/162-164.

Ay, sevgilinin ayağının toprağından ışıık alır. Gün, sevgilinin cemalinin ışığından yararlanmaktadır (G. 226/4). Sevgilinin cismi, nur ile yoğrulmuştur (G. 85/1). Sevgilinin yüz güzelliğinin yansıması, felekteki aya her zaman nur vermektedir (G. 128/4). Feleğin mumunun dünyayı aydınlık etmesi, sevgilinin yüzünün nurundan yararlanmasındandır (G. 274/4). Sevgilinin parlak yüzünün nuru, ateşe tapanı imana getirmektedir:

Anuğ rûşen yüzi nûrı getürdi gebri î mânâna

Anuğ fettân saçı küfri çıkardı şûfîyi dînden (G. 269/3)

Niyeti ışığa(nura) ulaşmak olan pervane, ateşe düşmektedir:

Câm şem’i-le hayâlünî gözler gönül gözi

Pervâne gerçi nâra düşer kaçdı nûradur (G. 53/4)

2.2.1.5.2. Karanlık

Memduhun adaleti, karanlık cihanı aydınlatmaktadır:

Zulm ile zulmet cihânı hep harâb itmiş idi

Şimdi ‘adlün sâyesinde rûşen ü ma’ mûrdur (K. 5/20)

Sevgilinin saçı simsiyahtır. Bu yüzden sevgilinin saçının hayalini rüyasında gören aşığın dünyası kararmıştır:

Dün gice zülfün hayâlin düşde gördi gözlerüm

İşbu gün andan karanıdır cihânı çeşmümün (G. 92/5)

2.2.1.5.3. Gölge (Sâye, Zıll)

Genel olarak memduh, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Bundan dolayı memduh beyitlerde: sâye-i perverdigâr (K. 5/11), sâye-i yezdân (K. 21/2), sâye-i hudâ (K. 24/17), zıll-ı kirdigâr (K. 25/1), zıllu’llâhı fi’l-arz gibi ifadelerle anılmaktadır:

Çünkü zıllu’llâhı fi’l-arz oldı zâtı ‘adl ile

Hak anı tefvîz idüpdür hüküm ile fermân bugün (K. 5/4)

Dâ’î, memduhun merhamet kanatının gölgesini, halka kale etmesini dilemektedir (K. 6/34). Memduhun zatının gölgesi, adaletin sağlam kalesidir (K. 7/22).

Saba rüzgârı, sevgilinin saçını gül yüzüne gölge etmektedir (G. 114/3). Genel olarak sevgilinin saçından, sevgilinin gül yüzüne gölge düşmektedir (G. 129/1). Devlet kuşu olarak da bilinen Hüma, sevgilinin gölgesine sığınıp düşer (G. 165/4). Dâ'î ise sevgilinin servi boyunun gölgesine sığınır:

Dâ'î ol servi boyun sâyesine tutdı penâh

‘Âşıkun himmetini gör ki ne dehlü yücedür (G. 187/5)

2.2.1.5.4. Şimşek (Bârîka, Berk)

Memduhun kılıcı, göz kamaştıran şimşektir:

Kılıcuñ berķ-ı hâtıfdur görürse zarbesin haķķâ

Geçeydi yidi ķat yire utanup zü'l-fikâr andan (K. 9/26)

Sevgilinin, sabah içilen şarap içindeki yüzünün güzelliği güneş gibi doğdukça şimşek çakar (G. 61/2). Şarap kadehi ki alevi güneşe benzer şimşek çakar, her kim ki onu içerse şimşek ışığı ondan gelir:

Câm-ı mey kim şu'lesi hırşîde beñzer berķ urur

Her kim anı nûş iderse nûr-ı berķ andan gelür (G. 276/2)

Bahar mevsiminin yağmuru nasıl ki gök gürültülü yağarsa, sevgilinin yüzünün arzusu ile de can ağlayıp gönül feryat etmektedir:

Yüzün şevķında cân ağlar göñül feryâd ider

Lâ-cerem faşl-ı bahârun yağmuru tündürlüdür (G. 197/4)

2.2.1.5.5. Kuyruklu Yıldız (Şihâb)

Sadece bir beyitte, “şihâb-ı çarķ” olarak kullanılmış olup kayan yıldız anlamına gelmektedir. Çarkın kıvılcımı (yıldızı), her an düşmanlar için ateşten gürz ve topuzlar dizer:

Şihâb-ı çarķı gör her laħza oddan

Düzer a'dân içün gürz ü maķâri' (K. 11/19)

2.2.1.5.6. Gökkuşığı (Kavs-ı Kuzâh)

Gökkuşığı, bağ içinde kurulan çadıra benzetilmiştir:

Bâğ içinde câm-ı gül-gûn al ele

Hayme kırsun üstüne kıavs-ı kıuzâh (G. 231/2)

2.2.2. Zaman

2.2.2.1. Genel Olarak Zaman (Zaman, Devvâr, Devrân, Devr, Dem)

Zaman divanda çağ, devir, dönem, içinde yaşanan an, vakit, gün, yıl, ilkbahar, sonbahar, sabah, akşam vb. ifadelerle kullanılmıştır.

Memduhun adaleti zamana eminlik (K. 1/22), güven verir (K. 9/24). Memduhun zamanı eğlence zamanı, ilkbahar bayramı mevsimidir (K. 12/8). Memduhun kahır, şimdiki zamanın fitnesini sakin etmektedir (K. 21/14). Memduh, şimdiki zamanın İskenderi'dir (K. 23/3). Memduh, zaman devranı içinde bir nişandır (K. 24/17). Memduhun adalet ve doğruluğuna şimdiki zaman boyun eğir (K. 24/27).

Dâ'î, memduh için dua ettiği beyitte her zaman memleketin temelini sağlam olmasını dilemektedir (K. 6/54). Memduhun saltanatının zamanı; hoş mübarek zaman, bayram günü, kutlu devir, kutlu saattir:

Hoş mübârek dem bu dem kim cem' ola bu rûz-ı 'îd

Kutlu devrândur bu devrân kutlu sâ'atdûr bugün (K. 7/5)

Dâ'î, memduhun ölümü üzerine yazmış olduğu mersiyede (K. 13) ise "rûzigâr" (zaman) redifine yer vermiştir. İlk beyite memduhun zamanının tahayyülü ile başlayan Dâ'î, memduhun zamanına hayran kalmaktadır (K. 13/1). Fakat memduhun ölümü ile artık zamanın Satürn gezegeni görünmez olmuş (K. 13/2), zamanın devri ve zaman tükenmiş (K. 13/3), hüküm ile zamanın fermanı, ondan olmuş (K. 13/5), din ve devletin emini, Süleyman'ın mülkünün direği yok olmuştur (K. 13/7).

Zaman değeri bilinmesi gereken bir fırsat (G. 194/2), hazinedir (G. 45/7). Zamanın fırsatı ele geçince, ömür boşa geçirilmemeli zira zaman hızlı geçmektedir:

Bu rûzigar elinden bulur iseñ fırsat

Geçürme ‘ömrüñi zâyî’ ki rûzigâr geçer (G. 215/6)

Sevgili ile geçirilen zamanlar huzurlu zamanlardır (G. 88/3). Sevgili, zaman zaman vefa ile iyilik; zaman zaman cefa ve naz etmektedir (G. 89/3). Sevgiliden ayrılığın üzüntüsü, zamanı kederli (kara) etmektedir (G. 71/4). Âşık ise kavuşmanın zamanına ulaşmayı arzulamaktadır (G. 202/1).

Dâ’î sözünün ferahlığı ise zamanı hoş etmektedir:

Dâ’î sözün müferrihi hoş-vaqt ider bizi

Benzer şarâb-ı ‘ışk senün meşrebün dedür (G. 68/7)

2.2.2.2. Devr-i Kamer

Ahir zaman olarak kabul edilen bu devir, fitnelerin ortaya çıkacağı, kıyametin kopacağı devir olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Sevgilinin gül yüzünün gamzeleri (fitnelerin çokça ortaya çıkacağı), devr-i kamer fitnesidir (G. 306/6).

2.2.2.3. Mevsimler

Memduhun dönemi, “mevsüm-i ‘îd-i hüceste, mevsüm-i eyyâm-ı ‘îd, mevsüm-i nev-rûz u ‘îd” olarak kabul edilmektedir (K. 4/13, K. 1/20, K. 12/8). Memduhun dönemi ilkbaharı müjdelemektedir (K. 12/6). Memduhun cömert eli ise kış mevsimini, cömertlikle nisan eylemiştir:

Gerçi kış faşında neysân yağmurı yağmaz velik

Ol senün cûmerd elün cûd ile neysân (eyledi) (K. 17/51)

Sevgiliye kavuşmanın mutluluğu, bahar mevsimi olarak kabul edilmiştir. (G. 33/5). Sevgilinin cemalinin gül bahçesinden kış mevsimi, ilkbahar olur (G. 194/3). Sevgili, hazan mevsimini dahi gül bahçesi etmektedir:

Her kanda kim senün bigi bir dil-sitân ola

Faşl- hâzân içinde gül ü gülsitân ola (G. 300/1)

⁴¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 115.

Dâ'î, gül mevsiminde ise vakti geçirmeden, sevinç ve yeme içme ile şarap içmeyi öğütlemektedir:

Bugün ki mevsüm-i güldür gerek ki câm içeler

Nişât u 'ayş ile her lahza şâzukâm içeler (G. 259/1)

2.2.2.3.1. İlkbahar

Memduh ilkbaharı müjdelemektedir. Bundan dolayı, zamanın kederinden sevinç bulmak arzulanmaktadır (K. 12/6). Memduhun dönemi ise “mevsüm-i nev-rûz u 'îd” ilkbahar bayramı mevsimidir:

Hâşşa hengâm-ı tarabdur mevsüm-i nev-rûz u 'îd

Bâd-ı meymûn-ı mübârek ber şeh-i ferhunde –zât (K. 12/8)

Sevgili, âşığın ilkbaharını sonbahar etmek istemektedir (G. 100/4). Sevgilinin cemalinin gül bahçesinde kış mevsimi, ilkbahar olmaktadır (G. 194/3).

İnsan ömrü ise mevsimlere benzetilmiş, ilkbahar mevsiminin faslını her kim ki ganimet bilmez ise Allah, onun cezasını kış mevsimi olarak vermiştir:

Nev-bahârûn faslını her kim ganimet tutmadı

Lâ-cerem anuñ cezâsın haq zimistân eyledi (K. 17/7)

2.2.2.3.2. Sonbahar (Hazân)

Memduhun saltanatıyla birlikte sonbahar, ilkbahar mevsimi olmuştur (K. 10/10). Yeşil kumaş kaftana şükretmeyen her ağacı, sonbahar rüzgârı soyup çıplak eylemiştir (K. 17/8).

Sevgilinin güzelliğinin bahçesindeki gülün her biri kıskançlık edip âşığın ilkbaharını, sonbahar etmek istemektedir (G. 100/4). Her sonbaharın (sıkıntının, eziyetin), bir ilkbaharı vardır:

Veger dâyim cefâ ve cevri olaydı

Hazânûn nev-bahârı olmayaydı (G. 161/6)

Kavuşmadan sonra gelen ayrılık, bahardan sonra gelen sonbahara benzetilmiştir (G. 232/8). İnsan hayatı mevsimlere benzetilmiş, sonbahar rüzgârı gelmeden bahar mevsiminin kıymetini bilmek ifade edilmiştir:

Faşl-ı bahârî hoş dutalum vaktı gey şerîf

Peyk-i şabâ gelür dahı bâd-ı hâzân geçer (G. 218/4)

2.2.2.3.3. Kış (Şitâ, Zemherî)

Memduhun karakteri, kış kalbinde çayırlar gösterir (K. 11/27). Memduhun lütfünün su ve havası, güz gününü bahar eder (K. 17/47).

Nasıl ki kışın zehir gibi soğuklara sabredenlere, bahar nimettir. Aynı şekilde sabredenlere de ecirleri hesapsız ödenecektir:

Şular kim itdi kışuñ zemherîr-i zehrîne şabr

Bahâr ni'metidür ecrühüm bi gayrı hisâb (K. 1/13)

Memduhun cömert eli, kış mevsimini nisan eylemiştir (K. 17/51). Kış gününün zevk ve safası daha yeğ, gecesi daha iyidir (K. 14/15).

Sevgilinin yüzünün gül bahçesinde kış mevsimi, ilkbahar olur (G. 194/3).

2.2.2.4. Gün (Gün, Rûz, Eyyâm)

2.2.2.4.1. Genel Olarak Gün

Feleğin çarkında, ay ve gün sürekli doğmakta çarh-ı atlas onları çevirmektedir:

Niçe kim çarh-ı felekde ay u gün tâli' olur

Niçe kim bu çarh-ı atlas anları tedvîr ider (K. 5/32)

Doğacak olan gün, memduhun yüzünden her gün nur almaktadır (K. 11/4). Memduh, bir güneş gibi her gün âleme doğmaktadır (K. 11/45). Memduhun günleri bayramdır (K. 14/21). Bahşış gününde, memduhun cömertliğini Hatem görse defterini saklar (K. 4/11). Memduhun devletinde her gün, her yerden haraç toplanır. Memduhun gayret ve azmi ile her gün gaziler her diyarı fetheder:

Devletün'de her tarafından cem' olur her gün harâc

Himmetün'de her diyârı feth ider her gün güzât (K. 12/16)

Dâ'î, memduh için dua ettiği beyitte ise devletin ömrünün günlerinin artmasını istemektedir (K. 14/25). Dâ'î, her gün devletin duasını okumaktadır (G. 182/6). Dâ'î, memduhun her gününün diğer günlerden daha iyi olmasını, günlerinin ise ilkbahar ve bayram olmasını dilemektedir:

Her günün günden yeg olsun her demün demden yegin

Günlerün nevrûz u 'îd ü dünlerün kadr ü berât (K. 12/43)

Sevgilinin yüzü için ise “gün yüzü” ifadesine yer verilmiştir (K. 14/10). Gün, sevgilinin yüzünde ağarmıştır (G. 29/3). Sevgilinin saç, gün yüzüne düşer (G. 165/1). Gün, sevgiliye müşteridir (G. 62/3). Güzel ne zaman şarap içse felekte, ay ve gün kıskanır (G. 116/5). Âşık ise ayrılık günlerini ömre sayarsa haksızlık olur:

Fürkatün günlerini hayf ola kim 'ömre şayam

Öldürürse yiridür bu neng ile 'âr beni (G. 152/4)

Dâ'î, kendine seslendiği beyitte ise anın önemine vurgu yapmıştır:

Dâ'iyâ dün geçdi yarın gelmeyüpdür hak bilür

Gün bugündür dime kim ve'l-bâkiyâtu's-şâlihât (K. 12/36)

Rûz-i şümâr (K. 6/26), rûz-ı 'îd (K. 7/5), yevmi'l-vefât (K. 12/25), 'iş günü (K. 14/4), kış günü (K. 17/19) gibi ifadelerle yer verilmiştir.

Belirsizlik anlamında “bir gün” (G. 42/7, G. 65/1, G. 65/2, G. 65/3, G. 65/4, G. 65/5, G. 65/6, G. 65/7, G. 81/1, G. 81/2, G. 81/3, G. 81/4, G. 81/5, G. 81/6, G. 81/7, G. 123/7, G. 128/2), işin sürekli yapıldığını belirtmek için “her gün” (G. 64/3, G. 67/4), uzun bir zamanı kastetmek için ise “niçe gün” ifadesine yer verilmiştir (G. 152/2, G. 187/2).

2.2.2.4.2. Sabah (Subh)

Dâ'î, devletin duasını sabah akşam okumakta ve düşmanın sabahının, akşam olmasını dilemektedir (K. 13/53). Her sabah, cihanın şahının duası ise okunmalıdır:

Şâh-ı cihân du'âsını her şubh vird idin

Her gice şükr-i ni'metini iddikâr kıl (K. 6/52)

Gökte güneş batsa sabahleyin doğar. O güneş (memduh), batmıştır (ölmüştür) ve artık doğmamaktadır:

Gökde güneş tulinısa toğar şubhıdem girü

Lîk ol güneş tulundı vü toğmaz bu dem kıanı (K. 24/10)

Âşığa, geceyi sabaha çıkarmak düşer (K. 14/5). Sevgiliye kavuşmanın sabahı, bayramdır (K. 14/6). Sevgiliye kavuşan âşık, sabaha kadar uyuyamaz (K. 14/7). Sabah içilen şarap içinde sevgilinin yüzünün güzelliği, güneş gibi doğdukça şimşek çakar (G. 61/2). Beddua ederken ise rakibin sabahının, akşam olması arzulanır (G. 138/3).

Sakiden ise sabah vakti içilen şarabı, hazmı kolay sunması istenir (K. 6/1). Sabah vakti olunca şarap bardağını getirmesi beklenir (G. 51/1). Yeme içme ve gönül şenliğini, sabaha kadar sürdürmesi istenir (G. 138/3).

2.2.2.4.2.1. Seher

Seher, tan yerinin ağarmasından az önceki halidir.⁴² Yabani hayvanlar ve kuşlar, seher vakti sünhânallah okur (K. 1/10).

Her seher vakti sabah rüzgârının kokusu mis kokulu, müjdesi hayır ve iyi haberdır (K. 7/2).

Seher vakti sevgilinin güneş yüzünü gören âşık, sabaha kadar uyuyamaz (K. 14/10). Âşığın ayrılık içindeki köle halini (en iyi), seher rüzgârı bilir (K. 19/19). Âşık, gül bahçesine doğru ağlayan bülbül gibi seher vakti ağlamak ister (G. 156/4). Sevgilinin saçına, seher rüzgârı can verir (G. 249/4). Gül yanaklı, gül bahçesi guncasını görmeyen âşık, bülbül gibi seherde durup inler:

Bülbül gibi seherde tırup zâr inlerem

Ol gül yanaklı gonçe-i gülzârı görmedüm (G. 214/3)

Her seher vakti memduhun methini melekler ezber eder (K. 15/17). Memduha, her seher vakti meleklerden dua gelir:

İy sa'âdet ma'deni şâhenşeh-i mâlik-riqâb

Her seher vakti melâ'ikden saña alkış gelür (G. 319/1)

⁴² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 395.

2.2.2.4.3. Akşam

Dâ'î, devletin duasını sabah akşam okumaktadır. Allah'tan ise memduhun düşmanının sabahının, akşam olmasını dilemektedir:

Dâ'î du'â-yı devletüñi şubh u şâm okur

Hağdan diler ki düşmenünjüñ şubhı şâm ola (K. 13/53)

Rakibin ise sabahının akşam olması istenmektedir (G. 138/3).

Sabahı akşam edip kadehi elden düşürmeyenlerin ise geceden sabaha kadar içmesi arzulanmaktadır:

Sabâhı şâm idüp elden kadeh düşürmeyeler

Giceyi şubha çıkarup 'ale'd-devam içeler (G. 259/2)

2.2.2.4.4. Gece

Divanda "gice" redifli yirmi beş beyitlik müstakil bir kasideye yer verilerek, şeb-i yeldâ gicesi (K. 14/1), câm-ı muşaffâ gicesi (K. 14/2), ma'sûka-ı zîbâ gicesi (K. 14/5), nerges-i şehla gicesi (K. 14/10), kıssa-i sevdâ gicesi (K. 14/11), 'âşık-ı şeydâ gicesi (K. 14/12), bâde-i hamrâ gicesi (K. 14/17), vasl-ı dil-ârâ gicesi (K. 14/19), cennet-i me'va gicesi (K. 14/20), kadr-i mu'allâ gicesi (K. 14/21) gibi tamlamalar kullanılmıştır.

Yağma put gibi güzel, âşığa gece misafir olunca âşık, sabahına bayram eder (K. 14/6). Miskin âşık, gündüz sevgili ile gece ise yalnızdır (K. 14/9). Ne yılın en uzun gecesi ne hicran gecesi ne de sevgilinin saçı, bu seveda da çılgın âşık gecesi daha uzundur:

Şeb-i yeldâ mı uzun yâ şeb-i hicrân ya saçun

İşbu sevdâda geçer 'âşık-ı şeydâ gicesi (K. 14/12).

Sevgili ile kim muvâfık olmuş ise bir gece ona bin yıldır (K. 17/24). Sevimli şive ile şirin put gibi güzel sevgili, işleminin alevini gece mumu eyler (K. 17/33). Sevgiliye kavuşma gecesi, gözlere uyku haramdır. Zira sevgiliye kavuşma gecesi âşık uyuyamaz:

Gözlere uyhu harâm olsa gerekdür bu gice

Hîç kişi uyuya mı vasl-ı dil-ârâ gicesi (K. 14/19)

Sevgiliden ayrılan âşığın, dün gece köle halini seher rüzgârı bilir (K. 19/18). Âşık, bir gece sevgilinin hayalinin misafir gelmesi için sabaha kadar uyuyamaz (G. 60/4). Âşık her bir

gece sabah kadar kan ağlayıp, bağıırıp, çağırıp inlemektedir (G. 74/5). Sevgilinin saç ı ise gece gibi simsiyahtır:

Ol k̄ara göz ki beni sihr ile meftûn idiser

Zülf-i leyli-şıfat uş ‘aqlumı mecnûn idiser (G. 76/1)

Dûn gece sevgilinin (simsiyah) saçının hayalini gören âşığın, gözünün dünyası kararmıştır (G. 92/5). Sevgilinin saçının hayalini dñn gece düşte gören âşığın, bugün hatrı usanmıştır (G. 246/2). Şeb-i yeldâdan dolayı sevgilinin saçının rengini kimse fark edemez (G. 244/4). Sevgilinin saç ı, geceleri gezen gönüller hırsızdır (G. 271/4). Âşık, bir gece sevgiliye kavuşarak zevk etmeyi arzulamaktadır (G. 103/4). Âşık, bir gece sevgiliye kavuşmanın şükrüne canını vermeye hazırdır (G. 123/3). Hilekâr put gibi güzel, âşığa gece arkadaş olursa âşığın gözlerine uyku haramdır (G. 228/4). Sevgiliden ayrılığın gecesi uzundur (G. 194/6). Âşık, geced en sabaha kadar sabah şarab ı içmek ister (G. 211/3). Âşığın geceleri sabaha, (sevgiliyi, put gibi güzeli) bekleme ile çıkar (G. 214/4). Âşık, sevgili ile sefa sürdürdüğü gecelere özlem duymaktadır (G. 227/2). Âşık, gece sevgili ile sohbeti yalnız edip ağyar ı kıskandırmak ister:

Halvet kılalum şöhbeti iy yâr bu gice

Kim reşk ide o şöhbete ağyâr bu gice (G. 228/1)

Memduhun gecesi yüce Kadir Gecesi’dir (K. 14/21). Memduhun geceleri; Berât, Miraç ve Kadir’dir (K. 19/34). Memduhun gecelerinin Berat Gecesi ve Kadir Gecesi olması için dua edilir (K. 12/43). Memduhun nimetinin şükrü, her gece akla gelmelidir (K. 6/52). Dâ’î, memduha her dilek gecesi övgü ve dua eder (K. 14/23). Dâ’î gündüz devleti için dua eder, gecesinde Tanrı kabul eder (K. 14/24). Dâ’î, memduhun devletinin duasını gece gündüz etmektedir:

Dâ’î du’â-yı devletünjî rûz u şeb kılur

Mağbûl olur du’âs ı kuluñ pâdişâh için (G. 310/7)

2.2.2.5. Özel Gün ve Geceler

2.2.2.5.1. Bayram

Genel olarak memduhun devri uğurlu bayram mevsimi, günleri ise bayramdır (K. 4/13). Memduh için dua edilen beyitte ise memduhun günlerinin bayram olması istenmektedir (K. 12/43).

Sevgilinin misafir olduğu gecenin sabahı, âşık için bayramdır (K. 14/6). Sevgiliye kavuşmak bayram olarak kabul edilmiştir (G. 143/1). Sevgilinin güzelliğinin yanında ise bayramın önemi dahi yoktur (G. 91/2).

Âşık, sevgili ile kavuşmanın bayramına canını kurban etmektedir:

Vaşluğun 'idine ben cânımı kurbân iderem

Çün vişâlünî gönül derdine dermân didiler (G. 306/3)

Dâ'î ise çekemeyenin inadına her gece sevgili ile bayram eder:

Dâ'î hasûd rağmına yâr ile muttaşıl

Her gice 'îd ider dahı her gün düğündedür (G. 242/6)

2.2.2.5.2. Kadir Gecesi

Memduhun geceleri Kadir Gecesi'dir (K. 14/21). Memduh akıl ve basiret bilginidir. Bundan dolayı bilgin gecesi, Kadir Gecesi olur:

Bugün ol 'aql u başîret bile çün dâîdur

Lâ-cerem kıdr olur her gice dâî gicesi (K. 14/22)

Ömrün değerini kim zenginlik bilirse her gecesi Kadir Gecesi'dir:

Dâ'î bu ömr kıdrını kim bildi muğtenem

Her gicesinde kıdr ider ol gündüzinde 'îd (G. 58/7)

2.2.2.5.3. Berat Gecesi

Şaban ayının on beşinci gecesinde, Allah'ın bağışlaması ile Müslümanların günahlarından kurtulacağına inanılan geceye Berat Gecesi denir.⁴³ Memduhun geceleri Berat Gecesi'dir (K. 19/34). Memduhun gecelerinin Berat Gecesi olması için ise dua edilmektedir:

Her günün günden yeg olsun her demün demden yegin

Günlerün nevrûz u 'îd ü dünlerün kıadr ü berât (K. 12/43)

2.2.2.5.4. Miraç

Hz. Muhammed'in, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya oradan da göğe yükseldiği geceye verilen addır.⁴⁴ Memduhun yalnızlığının gecelerinin Miraç Gecesi olması için dua edilir:

Halvetün dünlerini mi'râc ile kıadr eylesün

'Ömrünün günlerini iqbâl ile nûr u za'îd (K. 7/27)

2.2.2.5.5. Nevrûz

Nevrûz, 21 Mart'ta geniş bir coğrafyada kutlanan, baharın habercisidir. Memduhun günlerinin nevrûz olması için dua edilmektedir:

Her günün günden yeg olsun her demün demden yegin

Günlerün nevrûz u 'îd ü dünlerün kıadr ü berât (K. 12/43)

2.2.2.5.6. Şeb-i Yeldâ

En uzun gece olarak adlandırılan şeb-i yeldâya, divanda da yer verilmiştir. Her yıl en uzun gece bir kez gelmektedir (K. 17/23). Şeb-i yeldâ gecesi; eğlence, yeme içme, sevinç ve temaşa gecesidir (K. 14/1).

Ne yılın en uzun gecesi ne hicran ne de sevgilinin saçı, bu sevdada divane âşık gecesi daha uzundur:

⁴³ Halit Ünal, "Berat Gecesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/475-476.

⁴⁴ Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132-135.

Şeb-i yeldâ mı uzun yâ şeb-i hicrân ya saçun

İşbu sevdâda geçer ‘âşık-ı şeydâ gicesi (K. 14/12)

2.2.3. Mekân

2.2.3.1. Coğrafi Mekânlar

2.2.3.1.1. Ülkeler, Şehirler, Beldeler, Semtler

Aden: İncileri ile ünlü Güney Arabistan’da bir sahil şehridir.⁴⁵ Sevgilinin dişi Aden incisine benzetilir:

La’l-i lebinün şerbeti yâkût-ı revândur

Ağzı sadef ü incü dişi dürr-i ‘adendür (G. 192/2)

Didüm şadef midür şu ağız yâho dişlerün

Dürrî midür ya dürr-i ‘aden didi ikisi de (G. 280/5)

Bağdat: İlim, kültür ve medeniyet merkezi olan Bağdat, memduhun dönemi bahsinde geçmektedir. Memduhun güzelliği (G. 103/2), doğruluğu (G. 322/3) ve adaleti ile cihan, Bağdat olmuştur (K. 26/19).

Bedahşan: Yakut madeni ile bilinen yerdir. Bu yüzden edebiyatta da kırmızı yakut ile anılır ve sevgilinin dudağının benzetilene olmuştur.⁴⁶ Sevgilinin dudakları, la’l-i Bedahşân’a benzetilmektedir:

Toldurup sağrak-ı zerrîn sâkiyân-ı sîm-sâk

Dişleri dür lebleri la’l-i bedahşân devridür (K. 16/9)

Sevgilinin dudakları, kıymetini bilen için bin la’l-i Bedahşân’a bedeldir (G. 293/4). Sevgilinin dudakları, Bedahşan mülküne hâkim olalı niteliği ile toprağı yakut ve la’l etmektedir:

Hâsiyyet ile toprağı yâkût u la’l ider

Hâkim olalı mülk-i bedahşâna leblerün (G. 268/5)

Anadolu ilinde la’l-i Bedahşan değerli olduğu için sevgilinin kırmızı dudağına (la’l-i Bedahşân’a), âşığın eli ulaşmaz:

⁴⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 7.

⁴⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 61.

La'l-i lebûne irmez elüm pes 'acab degül

Kim rûm ilinde la'l-i bedahşân 'azîz olur (G. 147/6)

Âşık, sevgilinin şirin dudağı la'l-i Bedahşân'ı öpmeyi arzulamaktadır (G. 130/2). Sevgilinin dişleri incidir, inci diş ise la'l-i Bedahşân içindedir:

Ol incü diş ki hoşka-ı mercân içindedür

Gevherdür ol ki la'l-i bedahşân içindedür (G. 119/1)

Çin: Çin ülkesi, edebiyatta geniş kullanım alanına sahiptir. Mani dininin en çok kabul gördüğü yerdir. Mani'nin ressam olması ve kutsal kitaplarının süslü olmasından dolayı Çin ülkesi, edebiyatta resim sanatıyla birlikte anılmaktadır. Çin ülkesi ile birlikte nakş, büt, sûret vb. resime ait kelimeler birlikte kullanılmaktadır.⁴⁷ "Nakş-ı şûret-i çîn" gönül alanıdır:

Dil-rübâdur çü nakş-ı şûret-i çîn

Cân-fizâdur çü zevk-ı şöhet-i yâr (K. 23/35)

Sevgilinin saçının bir kılına, bin Çin nakkaşı köledir (G. 47/5). Sevgili saçının her bir kılı ile Anadolu ilini Çin eyler (G. 168/2). Sevgilinin saçının kokusu Hıta miskidir, haracını ise Çin'den alır (G. 188/3). Rind-i kalendar, Çin ülkesinin haracına sevgilinin tek bir saçının telini dahi vermez:

Rind-i kalendar ol ola 'ışkuñ yolında kim

Saçuñ kılını virmeye çînüñ harâcına (G. 35/2)

Sevgilinin saçının kokusunu, saba rüzgârı her sabah Çin ülkesine armağan götürmektedir:

Nesîm-i şubh ile zülfüñ olupdur hem-nefes lâbüd

Kokusın armağan iltür şabâ her şubhudem çîne (G. 265/2)

Çîn kelimesi kıvrım, büküm olarak da kullanılmaktadır. Sevgilinin mis kokulu saçının lülesi, kıl kalem kıvrımına benzetilmiştir (G. 150/4). Sevgilinin saçının lülesi, Hutun miskidir (G. 311/3). Sevgilinin saçlarının bükümü, kıvrım kıvrımdır:

Tâ saçlarıñuñ çîni şiken-der-şiken oldı

Bir sayd kemendinden anuñ reste degüldür (G. 289/3)

Erzincan: Erzincan ili. Bâd-ı sabâ, Dâ'î'nin nazmı ile Anadolu'dan Erzincan'a can iletir:

⁴⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 103.

Dâ'inüñ nazmı bile bâd-ı şabâ

Rûm ilinden iltür erzincâna cân (G. 257/7)

Hıta (Hatâ, Hutén): Çin'in kuzey bölgesine verilen addır. Hıta genellikle “ahu ve misk” ile birlikte anılmaktadır. Misk ahularının yaşadığı bölgedir.⁴⁸

Memduhun bakışı Hıta'dır (K. 10/14). Memduhun toprağının her bir kokusu, Hıta miskin in sermayesidir:

Havzınun ser-çeşmesinde çeşme-i mâ'ü'l-hayât

Hâkinün her şemmesi ser-mâye-i müşk-i hıtâ (K. 8/9)

Sevgilinin saçına Hıta miski demek hatadır (G. 326/4). Sevgilinin saçını Hıta miskine teşbih edenler hataya düşer (G. 193/3). Çünkü sevgilinin saçı, Hıta miskinden daha güzeldir. Bundan dolayı sevgilinin saçını Hıta miskine benzetmek hatadır:

Müşk-i hıtâ demek saçuna pes hıtâ durur

Yâ şems-i tal'atun meh-i tâbâna benzedem (G. 295/5)

Sevgilinin saçı, Hıta'dan misk getirir (G. 279/5). Sevgilinin saçının kokusu, Hutén miskidir (G. 280/3). Sevgilinin yüzündeki kara benler, Hutén miskine benzer (G. 131/5). Hıta Türk'ünün gözleri, ceylana benzetilmekte (G. 168/2) gamzesinin oku ise canlar parçalamaktadır:

İy türk-i hıtâ gamzen okı cânı şımışdur

Zülfün girihi küfr ile îmânı şımışdur (G. 151/1)

Sevgilinin saçına Hıta miski çok kusurlar söylemiştir ama Hıta miskin in sözleri doğru değildir:

Zülfüne müşk-i hıtâlar çok hıtâlar söyledi

Sanma kim müşk-i hıtânun sözleri çındur kamu (G. 169/6)

Âşık bâd-ı sabâdan, Çin ve Hutén'den kokusu gelen, lülesi Hıta miski, saçı yaseminimsiyi diler:

Gelür iy bâd-ı şabâ çîn ü hutenden kokusu

Turresi müşk-i hıtâ zülfi semen-sâyı getir (G. 211/5)

⁴⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 197.

Hindistân: Hindistan’da yaşayan insanlar siyâh ırktan oldukları için divan edebiyatında da sevgilinin saçları ve beni Hintliye benzetilir.⁴⁹

Sevgilinin yüzündeki siyah ben, renginden dolayı Hindû’ya benzetilmektedir (G. 119/4). Sevgilinin Hindû beni ise çok fitneler etmektedir:

Hindû beñüñ diler ki kıla ceng ü fitneler

‘Âlem fenâya varsa mı yig bir siyâh için (G. 310/3)

Keşmir (Kişmîr): Himalaya’nın kuzeybatısında bir bölgedir. Keşmir halkı görünüş bakımından güzel kişilerdir.⁵⁰ Bu yüzden divanda da “dil-ber-i kişmîrin” güzellik yönüne vurgu yapılmış:

Sânî’ün şun’ın görüñ ol dil-ber-i kişmîrinüñ

Saçını müşk-i tatâr özin muğal çîn eyledi (G. 168/3)

Bir başka beyitte ise sevgilinin gözü, Kişmir’e benzetilmiştir:

Gözüñ kişmîr özüñ rûmî beñüñ hindû lebüñ mışrî

Görüñ bu türk-i yağmâyı niçe beñzer muğal çîne (G. 265/3)

Mısır: Mısır, genel olarak Hz. Yusuf ile birlikte anılmıştır. Sevgilinin güzelliği, Hz. Yusuf’a telmih yapılarak ifade edilmiştir. Sevgili, güzellik Mısır’ında ikinci Yusuf’tur:

Yûsuf-ı sâni çü sensin hûsn mışrında bugün

Gün yüzünde şubh-ı şâdık rûşen ü zülfünde şâm (G. 29/3)

Hz.Yusuf’un Mısır’a varmasına telmih yapılarak sevgilinin de âşığın gönlüne girerek orayı memleket (Mısır) edinmesi öğütlenmektedir (G. 139/4). Âşık, Mısır’da değerli olan “yûsuf-ı ken’ân” gibi sevgilinin yanında değerli olmak için bin can vermek, hiç olmazsa sevgiliye müşteri olmak istemektedir:

Biñ cân virem vişâlüne dek müşterî olam

Zîrâ mışırda yûsuf-ı ken’ân ‘azîz olur (G. 147/4)

Sevgilinin kırmızı şarap içindeki şeker dudağının hayali ise Mısır şekerine benzetilmiştir:

Çü şeker-lebüñ hayâli düşe la’l-i nâb içinde

Sanasın nebât-ı mışrî ezilür gül-âb içinde (G. 216/1)

⁴⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 209.

⁵⁰ Özmen, *Ahmed-i Dâ’î Divanı*, 770.

Mihalic: Bursa ilinin yakınlarındaki Karacabey'in eski ismidir.⁵¹

Ne nâzûk kûy olur şehr-i miḥalic

Dimitri tır kadeḥ sür gel miḥal iç (G. 329/1)

Rum: Anadolu için kullanılan bir ifadedir. Anadolu'da yaşayan insanlar hem güzel hem de beyaz ırktan oldukları için şiirlerde; Zenci, Zengibâ ve Habeş ile kıyaslanıp tezat sanatı yapılmaktadır.⁵² Sevgilinin yüzü, Anadolu'ya benzetilmiştir (G. 165/1). Hintli ile Rum'un karşı karşıya gelmesi gibi misk kokulu saç da kâfur renkli yanak üzerine düşmektedir:

Zülf-i müşkîni gör ol 'ârız-ı kâfûr üzre

Düşmiş ol resme mu'ârız nite kim hind ile rûm (G. 275/2)

Sevgilinin dudağı, la'l-i bedaḥşâna benzetilmiştir. Rum ülkesinde la'l-i bedaḥşân değerli olduğu için âşğın eli de sevgilinin kırmızı dudağına ulaşamamaktadır:

La'l-i lebûne irmez elüm pes 'acab degül

Kim rûm ilinde la'l-i bedaḥşân 'azîz olur (G. 147/6)

Rum içinde sevgili gibi beni siyah bir Tatar yoktur (G. 38/1). Sevgilinin saçının kokusu Rûm ilini, Çin (miski) eylemektedir (G. 168/2).

Bâd-ı şabâ ise Dâ'î'nin nazmı ile Rum ülkesinden, Erzincan'a can götürmektedir:

Dâ'inüñ nazmı bile bâd-ı şabâ

Rûm ilinden iltür erzincâna cân (G. 257/7)

Tatar: Misk, Anadolu illerine uzak diyarlardan Tatarlar tarafından getirildiği için Tatar ırkı misk ile birlikte anılır. Kelime ise genel olarak saç ve gamze ile birlikte kullanılır.⁵³

Sevgilinin saçının kokusu Tatar miskidir (G. 168/3). Sevgilin saçının kokusu Tatar miskinden daha güzeldir:

Zülfini söylemege geldi ise müşk-i tatâr

Dir bu tâtârı görüñ kim ne yamandur kokuşu (G. 180/6)

⁵¹ Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, 807.

⁵² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 380.

⁵³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 442.

Türk: Türklerin savaşçı özelliği, sevgilinin uzuvları için kullanılmıştır. Hıta Türk'ünün (sevgilinin) gamzesi oku, canlar parçalar (G. 151/1). Türk-i hûn-hârın yapmadığını ise sevgilinin gamzesi yapmaktadır:

Anı kim kaşuñ düzer düzmeye sihr-i sâmirî

Anı kim gamzen kılur hîç türk-i hûn-hâr eylemez (G. 185/2)

Hıta Türk'ünün (sevgilinin), vadesi yanlıştır. Hile ile yalanı doğruya benzetir (G. 265/6). Sevgilinin gözü ise Yağma Türk'üdür. Her an kan içer ama doymaz:

Gözün ol türk-i yağmâdur ki her dem kan içer kanmaz

Bu zâlim iy 'acab n'ister benüm bu kuşca cânumdan (G. 277/2)

Yağma: Türk boyudur. Beyitlerde genel olarak güzelliklerine vurgu yapılmaktadır. Birkaç Yağmalı güzel, âşığın aklını yağma etmektedir:

'Aqlumuz yağma kılur bir kaç büt-i yağmâyiler

Gözleri câzû yüzi gül kâmeti ra'nâyiler (G. 200/1)

Sevgilinin gözü ise Yağma Türk'ü gibi kan dökücüdür:

Gözün ol türk-i yağmâdur ki her dem kan içer kanmaz

Bu zâlim iy 'acab n'ister benüm bu kuşca cânumdan (G. 277/2)

2.2.3.1.2. Dağlar

Kaf Dağı: Dünyanın etrafını çevrelediğine inanılmaktadır. Yüksekliğin, kâinatın, ihtişamın sembolü kabul edilmiş, Anka kuşu ile birlikte anılmıştır.⁵⁴ Dâ'î'nin himmeti Anka gibi yeri ise Kaf Dağı'dır:

Himmetüm 'ankâ-şifatdur kâf-ı 'uzletdür yeri

Konmağa bir yir bulunmaz uçmağa yokdur kanat (G. 12/30)

Tur Dağı: Tûr-ı Sinâ olarak da bilinen dağın ismidir. Musa peygamber burada Allah ile konuşmuştur. Aynı zamanda Allah'ın tecelli ettiği dağ olarak da bilinmektedir.⁵⁵ Edebiyatta da bu özelliği ile kullanılmaktadır. Sadece bir beyitte Musa peygamber ile birlikte anılmıştır:

⁵⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 248.

⁵⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 461.

Dâ'î sađın ki cevruŋ ile taĝa dūşmesūn

Mūî yolında çok kişinūŋ ‘azmi tūradur (G. 53/7)

2.2.3.1.3. Denizler

Umman Denizi: Okyanus olarak bilinmektedir. Hint Okyanusu ise bahr-i Ummân olarak ifade edilmektedir.⁵⁶ Memduhun cömertliğini okyanus kıskanmaktadır (K. 12/11). Memduh, Umman Denizi’nin dalgaları gibi bağıştta bulunmaktadır:

Dest-i ū çün ebr-i neysân dūr-fişân-gâh-ı kerem

Cûd-ı ū çün baħr-ı ‘ummân mevc- zengâh-ı ‘atâ (K. 8/22)

Âşıĝın, ağlayıp sızlamasından dolayı Umman Denizi de ağlamaktadır:

Kim anuŋ zârılıĝından taĝ u derya cûş idüp

Çeşmeler ceyhûna döndi baħr-ı ‘ummân ağladı (G. 246/7)

2.2.3.1.4. Nehirler

Nîl ve Fırat: Divanda, Fırat ve Nîl nehirleri birlikte anılmıştır. Memduhun cömertliğinin yanında Nîl ve Fırat bir damladır:

Himmetūŋ bir baħr dur(ur) reşk ider andan muhît

Kim anuŋ mevci katında kaťredür nîl ü furât (K. 12/11)

Âşıĝın gözünün yaşının yanında ise Nîl ve Fırat’ın önemi yoktur:

Dâ’inün sūzıyıla âteş-i dûzaħ göyinür

Gözinūŋ yaşı yiter nîl ü furâtı n’iderüz (G. 91/7)

Kevser: Kevser, cennette var olduğuna inanılan suyun ismidir. Kevser suyunun etrafında çok kıymetli kâseler olduğ u, oradan su içenin tekrar susamadığı gibi çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁵⁷ Divanda ise şarâb-ı kevser (K. 9/4), çeşme-i kevser (K. 10/23), cennet-i kevser (G. 302/3) gibi tamlamalarla karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 465.

⁵⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 268.

Memduhun meclisi Kevser kadehlidir (K. 16/14). Cihanın şahının badesi, Kevser şarabıdır (G. 47/7). Memduhun kadehinden damlayan yudum, yedi deryayı Kevser eder (K. 15/11).

Dâ'î, memduhun ölümü üzerine memduha, Kevser şarabından şarap sunulması için dua etmektedir (K. 26/35). Rahmet yöresinde ise memduh “şarâb-ı kevser” içmektedir:

Rızvân şarâb-ı kevser ile tıldurup kadeh

Karşu gelüp içürdi ve hem içdi yâdına (K. 24/34)

Başka bir beyitte ise “şarâb-ı kevser” ölümsüzlük suyuna benzetilmiştir:

Sun iy gül yüzlü sâkî ol şarâb-ı kevseri câmin

Ki hızr-ı zinde-dil buldı hayât-ı pâydâr andan (K. 9/4)

Ceyhun (Amuderya): Sovyet Orta Asya’sında bir nehirdir. Divân şiirinde, âşığın gözyaşı nehirler gibi akmaktadır.⁵⁸ Divanda da âşığın gözünün yaşı Ceyhun Nehri’ne benzetilerek mübalağa yapılmıştır:

Her nefes âhum odı cümle cihânı yakısar

Gözlerüm yaşını ol çeşme-i ceyhûn idiser (G. 76/3)

2.2.3.2. İbadet Mekânları

2.2.3.2.1. Kilise, Put (Büt)

Divan şiirinde sevgili put ve saneme benzetilmektedir. Put kilise duvarlarındaki tasvirler yerine kullanılmaktadır. Sevgilinin duvardaki tasvirler kadar güzel olduğunu belirtmek için ise sevgili puta istiâre edilmektedir.⁵⁹ Hindistan’daki deyr-i sûmnât manastırı, memduhun elinden karışıklık bulmaktadır:

Heybetün ‘adlün elinden buldı dârü’l-harb şümûl

Fitne kim maḥmûd elinden buldı deyr-i sûmnât (K. 12/13)

Sevgili, put gibi güzeldir (K. 17/33). Sevgili, güzellik yönünden puta benzetilmektedir. Âşık ise puta tapan kişidir:

Her büt ki tende cânı yok ol bir cemâddur

Her kim tıparsa ol puta tıpsun ki cânı var (G. 46/4)

⁵⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 91.

⁵⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 79.

Bir kez put gibi güzel sevgilinin sohbetine kavuşanın, sevgilinin nakşının hayali gözünde kalmaktadır:

Ol büt kim anuñ gözde kalur nakşı hayâli

Bir kez kim anuñ şöhetine olsa mülâkî (G. 49/4)

Birkaç Yağmalî put gibi güzel, âşığın aklını yağma eder (G. 200/1). Dâ'î ise kendini ayıplayan kaba zahitin, put gibi güzeli görmesini diler:

Dâ'îye ta'n u melâmet iden ol zâhid-i huşk

N'ola bir görse idi sen şanem-i zîbâyı (G. 207/7)

Put gibi güzel aşkına akıl deli olur (G. 230/2). Âşık, bir gece hilekâr put gibi güzelin kendisine arkadaş olmasını diler (G. 228/4). Âşığın geceleri hilekâr put gibi güzeli beklemeye geçer (G. 214/4). Âşığın cennet hurisine dahi merakı yoktur, canının parçası put-ı zîbâyı arzulamaktadır:

Hûri-yi cennet olursa nigerânum yok aña

Baňa cânım kesegi ol put-ı zîbâyı getür (G. 211/6)

2.2.3.2.2. Cami, Mescid, Zâviye

Memduhun varlığından dolayı camiler muhteremdir (K. 11/38). Mescit ve zaviyede sürülen riyadır. Bu yüzden âşığa niyaz etmek için bir meyhane köşesi gerektir:

Mescid ü zâviyede çünki riyâdur sürülen

Pes niyâz itmege bir gûşe-i mey-hâne gerek (G. 122/5)

2.2.3.3. Eğlence Mekânları

2.2.3.3.1. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülzâr, Gülşen)

Memduhun dönemi gül bahçesi devridir (K. 16/4). Memduhun meclisi nereyi şerefleendirse orayı gül bahçesi eyler (K. 17/49). Memduhun avlusundan bülbül seher vakti geçse ona şeyda olup bir daha gül bahçesini anmaz:

Anuñ şahnında ger bülbül seher-gâhî güzâr itse

Aña şeydâ olup anmaz dahı hergiz gülistânı (K. 22/6)

Sevgilinin yüzü, gül bahçesine benzetilmiştir (G. 119/4). Âşığın benzetileni bülbül için gül bahçesi değerlidir (G. 147/3). Gönlü hasta bülbül, gül bahçesi arzulamaktadır (G. 223/2). Sevgilinin yüzü cennettir ki onun her gülünün, her bir yaprağı bin gül bahçesine değer:

Yüzün ol bâğ-ı iremdür kim anuñ her gülünüñ

Degme bir yaprağı biñ bâğ u gülistâna degir (G. 293/3).

Bülbül nasıl gül bahçesine âşıkça, âşık da bülbül gibi sevgiliye âşıktır (G. 136/3). Âşık, gül yanaklı gül bahçesi goncasını görmeyince bülbül gibi inler:

Bülbül gibi şehirde turup zâr inlerem

Ol gül yanaklı gonçe-i gülzârı görmedüm (G. 214/3)

Sevgili, gül bahçesinde bülbülü suskun etmek ister (G. 196/1). Bağda, sevgilinin yüzünün nakşına benzer gül bahçesi yoktur (G. 210/2).

2.2.3.3.2. Bâğ, Bahçe (Bâğçe, Bustân)

Divanda bazı beyitlerde bağ, bâğ-ı irem şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bâğ-ı irem ise âd kavmi döneminde Kral Şeddâd tarafından cennet bahçelerine benzetilerek yapılan bahçedir.⁶⁰

Memduhun lütfu (K. 4/7), adaleti, cihan sarayını cennet bağı yapar (K. 24/15). Memduhun sofaları, irem bağının sofaları gibi safalıdır (K. 8/12). Memduh, cihanı zevk ve sefadan dolayı bağ ve cennet eylemiştir:

Hazret-i hâkka senâ vü hamd ü minnetdür bugün

Kim cihân zevk u şafâdan bâğ u cennetdür bugün (K. 7/1)

Nasıl ki bağda çiçek taze ise memduhun ömrünün de taze olması için dua edilir (G. 322/1). Memduhun cömertliği, bağ ve bahçeye mînâ döşer (K. 21/25). Memduhun yüzü rahmet nuru gibi doğup karanlığı uzaklaştırır, cihanı bağ ve bahçe eyler:

Tal'atun envâr-ı rahmetden güneşdür kim toğar

Zulmeti şavdı cihânı bâğ u bustân eyledi (K. 17/50)

Memduhun huzurundan ayrı düşünce bağ ve bahçe zindan olur (K. 27/27). Memduhun ölümü ile birlikte bahar ve cennet zevki irem bağı da yok olmuştur:

⁶⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 54.

İy mürğ-ı nevḥa-ger bu nevâda hoş ağla kim

‘Îş-i bahâr u cennet ü bâğ-ı irem kanı (K. 24/12)

Sevgilinin dudağının ölümsüzlük suyu, sevgilinin güzelliğinin bağındadır (G. 42/4). Cennet bahçesi olmasa dahi âşığa, vuslat yeter (G. 163/1). Sevgilinin güzelliğinin bağı gül, reyhan ve nesrindir:

Hüsnüñ bîğî gül ü reyḥân u nesrîndür kamu

Zülfüñ bendi mu’anber kaydî müşkîndür kamu (G. 169/1)

Bülbül, gül bahçesi ve bağ üzerine nice dert yanar (G. 190/3). Servi boylu güzel, bağa gezintiye çıkar (G. 198/1). Sevgilinin yüzünün nakşına benzer gül bahçesi yoktur:

Kâmetüñ tayına bir serv çemende bitmez

Yüzüñ nakşına bir bâğçede gülzâr ola mı (G. 210/2)

Âşık, sevgili elinden olmayan şarabı, bâğ-ı iremde dahi içmek istemez (G. 199/4).

2.2.3.3.3. Çemen

Klâsik Türk şiirindeki seyr ve temâşâ mekânlarındandır.⁶¹ Memduhun adaleti ile bütün kır ve çemen nergis ile dolar (K. 10/9). Gül mevsiminde ise bağ ve çemen süslenir:

Çünkim bezendi bâğ u çemen cümle ḥuşk ü ter

Saḥrâda lâle tağda çiçek bâğda gül biter (G. 45/1)

Boyu servi gibi sevgili, çemenin fidanıdır (G. 192/1). Put gibi güzel sevgilinin kokusu, çemen reyhanıdır (G. 180/1). Sevgilinin boyuna benzer bir servi ise çemende bitmez:

Kâmetüñ tayına bir serv çemende bitmez

Yüzüñ nakşına bir bâğçede gülzâr ola mı (G. 210/2)

Âşık, kavuşma ele geçmişken çemende güllere karşı gönül şenliği ile yeme içmeyi arzulamaktadır (G. 33/6). Seher vakti çemende sevgilinin güneş yüzünü gören âşığın, gece gözüne uyku girmez:

Dün anuñ gün yüzini gördi çemende seherî

Kirpügin yummadı uş nerges-i şehlâ gicesi (K. 14/10)

⁶¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 99.

2.2.3.4. Diğer Mekânlar

2.2.3.4.1. Çeşme

Memduhun havuzunun çeşme başı, yaşam suyu çeşmesidir (K. 8/9). Memduhun kadehinden yedi derya dibine yudum damlasa çeşmesini kevser eder (K. 15/11).

Çeşme, bazı beyitlerde ise âşığın gözyaşının benzetileni olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgili, âşığın gözünün yaşını silmez ise bu eziyet âşığı ağlatır, gözyaşı deniz çeşmesi olur (G. 309/4). Dâ'î'nin ise ağlayıp, sızlamasından çeşmeler Ceyhun nehrine dönmektedir:

Kim anuñ zârılığından tağ u derya cûş idüp

Çeşmeler ceyhûna döndi baħr-ı ‘ummân ağladı (G. 246/7)

Çeşme, çeşme-i hayvân ile birlikte kullanılmış ve sevgilinin dudağı ölümsüzlük suyunun çeşmesine benzetilmiştir (G. 293/2). Hızır'ın ölümsüz olmasının nedeni ise sevgilinin dudağının, ölümsüzlük suyunun çeşmesine bir yudum dökmesine bağlanmıştır:

Hızr ol kadeħden içdügi-çün kıldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvâna leblerüñ (G. 268/2)

Sakinin sunduğu ebedi ölümsüzlük suyunun kadehi ise bin ölümsüzlük suyunun çeşmesine değmektedir:

Sâkiyâ şun kadeħ-i âb-ı hayât-ı ebedi

Kim anuñ kaťresi biñ çeşme-i hayvâna degir (G. 293/2)

2.2.3.4.2. Ev

Âşığın gönlünün evi, harabeye benzetilmiştir (G. 119/6). Aşk kervanının evini arzu edenin yükü, beladır (G. 274/5). Âşık ise sevgili misafir olsun diye ağyarı kovup, gönül evini yalnızlaştırmaktadır:

Ağyarı sürüp gönlüm evin ħalvet idüpven

Tâ kim gele ol yâr aña miħmân ola bir gün (G. 65/3)

Meyhane ise doğruluk ve ihlâs evi olarak nitelendirilmiştir:

Dâ'iyâ mey-kede çün şıdķ ile ihlâs evidür

Hırķayı rehn idicek ħam yime seccâdeyiçün (G. 230/5)

2.2.3.4.3. Eyvan, Tâk

Memduhun; meydan ve sadrı süslenmiş, avlu ve dergâhı şerefli, çatısı ve damı yüksek, tâkı ve eyvânı sağlamdır:

Müzeyyen sâhat u şadri müşerref şahın u der-gâhı

Mu'allâ saķfı vü saķhı müşeyyed tâk u eyvânı (K. 22/8)

Yarım ay biçimindeki kapı ve pencere üstüne tâk denilmektedir.⁶² Bu yüzden sevgilinin gözünün üzerindeki kaş, tâka benzetilmiştir:

Göz üstine her kaş kim ola tâk olur ol cüft

Peyveste kaşuñdur kim anuñ cüft ola tâķı (G. 49/5)

Aynı şekilde sevgilinin tâka benzeyen kaşını gören âşığın takatı kesilmiş, dayanacak gücü kalmamıştır (G. 243/2).

2.2.3.4.4. Kuyu

Sevgilinin çene çukuru âşığı büyüleyen ve âşığın içine düştüğü kuyuya, sevgilinin saçı ise kuyudan kurtaran halata teşbih edilmiştir (G. 245/3). Sevgilinin çene çukuruna düşen hasta gönüllüğü âşığın ise o derin kuyudan artık kurtuluşu yoktur:

Eñegi çâhına düşdün ise iy hasta gönül

Sanma sen kim yine ol çâh-ı nuğûldan çıkasın (G. 213/4)

2.2.3.4.5. Mülk

Allah, cennetinden dünyaya bir ülke gönderip adını Osmanlı mülkü eylemiş (K. 17/39), bu hükümdarsız mülk için ise melek tabiatlıyı Allah, surette insan eylemiştir:

Taırınuñ hıķmetlerin gör bir meliksüz mülk için

Ol melek-sîretlüyi şûretde insân (eyledi) (K. 17/38)

Devlet, memduhun miras kalmış mülküdür (K. 21/22). Melek tabiatlı memduh, mülke melik (K. 21/5), aynı zamanda mülkün koruyucusudur (K. 13/16). Memduh, mülkün

⁶² Özmen, Ahmed-i Dâ'i Divanı, 959.

yapısını köşk eylemiştir (K. 4/5). Memduhun adaletiyle cihan mülkü cennet olmuştur (K. 24/15). Memduhun mülküne ise kâfir memleketi köledir:

Aduña sikke hıttıbe-i islâm

Mülküne bende hıttı-ı küffâr (K. 23/27)

Memduhun ölümü ile birlikte Süleyman'ın mülkünün direği (K. 13/7), mülkün padişahı (K. 26/28), peri gibi (K. 26/31) yok olmuştur.

Başka bir beyitte ise Hz. Süleyman'ın mülkü bir yüzüğe benzetilmiş, o mülke layık parmakların gerektiği ifade edilmiştir:

Süleymân mülki farz it bir yüzükdür

Gerek ol yüzüğe lâyıķ aşâbi' (K. 11/51)

Sevgiliden bahsedilen bir beyitte ise Hz. Süleyman'ın yüzüğüne telmih yapılarak, sevgilinin dudakları, Hz. Süleyman'ın mülküne nakış olursa o kırmızı mühür güzellik içinde son olsun şeklinde ifade edilmiştir:

Hublık içinde hâtm ola ol la'l hâtemi

Ger nakş olursa mülk-i süleymâna leblerün (G. 268/4)

Sevgilinin dudakları Bedahşan mülküne hâkim olalı rengi ile toprağı yakut ve la'l eder (G. 268/5). Can mülkünü tutan ise güzellik ve letafet ile sevgilidir:

Sensin ol hüsn ü leţâfet birle cân mülkin dutan

Hem göñüller tahtı üzre 'adl idüp dâd eyleyen (G. 292/6)

2.2.3.4.6. Şehir

Dâ'î, memduh için bir şehri baştan ayağa gezmektedir (G. 303/7). Hükümdar olmak isteyen kişi ise şehre yardım etmelidir:

Şehriyar olmak dilerseñ halka hulk it luţf ile

Şehre yârî kılmayınca şehriyâr olmaz kişi (G. 154/2)

2.2.3.4.7. Virane

Âşığın gönlü viraneye benzetilmiştir. Âşık ise gönlünde kavuşmanın hayalini arzulamaktadır. Bu yüzden kavuşmanın hayali, viranede inci ve hazine temenni etmeye benzetilir:

Gönlümde temenña iderem vaşlı hayâlin

Gör müflisi vîrânede genc ü güher ister (G. 219/4)

Karun hazinesine telmih yapılarak nasıl ki Karun hazinesini isteyenler viranede bulduysa Hızır'ın istediği ölümsüzlük suyu da meyhanededir:

Hızır iseñ hayâtı istegil mey-ğânen

Genc-i kârûn isteyenler buldılar vîrânen (G. 164/1)

Sakinin sunduğu ihlâs elinden kadeh ise âşığın gönlünün viranesini, mana hazinesi ile dolduracaktır (G. 235/4). Her kim de viraneleri adalet ile mamur ederse cihan mülküne şah olacaktır (G. 254/5).

Baykuş viranede yaşayan bir kuştur. Dünyanın kederinin baykuş gibi viraneye salmaması için kederin terk edilmesi öğütlenir:

Dünyenüñ güşşası çokdur gel anı terk idegör

Tâ ki bayguş gibi ol şalmaya vîrâna seni (G. 203/5)

2.2.4. Cisimler Âlemi

2.2.4.1. Dört Unsur (Anâsır-ı Erbaa)

2.2.4.1.1. Toprak ve İlgili Unsurlar

Memduhun ayağının tozuna yüz sürmeyenlerin (K. 6/42), memduhun düşmanlarının “toprak başına” ifadesi ile ölmeleri istenir:

Düşmenüñ kumdan çoğ ise başına toprak anuñ

Haq ta'âlâ yir yüzinde ber-ğarâr itmiş seni (K. 20/11)

Memduhun ayağını bastığı toprak, kibrît-i ahmerdir (K. 21/30). Memduhun parlak kılıcı düşmanı toz, toprak içinde bırakır (K. 25/4). Cihanın şahının yüceliğini gören Karun ise hazine ve malını toprak içine gizler (K. 4/10).

Sevgilinin kara gözleri, âşığın kanını toprak etmek için göz dikmektedir (K. 149/1). Âşık, günde yüz bin defa dahi ölse sevgilinin, âşığın göğsünün üzerine attığı toprak, âşığı diriltmektedir:

Günde yüz bin kez ölürsem dirilem ol zevk ile

Sînemün üstine çün toprak atasın bir kürek (G. 30/3)

Dâ'î ise sevgilinin yolunda toprak olmuştur (G. 217/7). Ten toprak içinde çürüyeceğinden dolayı ise zevk ve safa sürülmelidir:

Safâ vü zevk ile cân besle dâ'î

Çürüyiser tenün toprağ içinde (G. 305/6)

2.2.4.1.1.1. Dağ

Dağlar, memduhun yumuşak karakterinden olmuştur (K. 9/21). Memduh, cömertliğinden dağa ve sahraya inci saçar (K. 21/25). Memduh, hışım ile Kaf Dağ'ına baksa çok sert kaya eriyip sıvı olur (K. 11/25). Memduhun kılıcı ise düşmanın kanını o kadar döker ki artık dağ, taş, ova ondan ırmak akıtmaya başlar:

Kılıcuñ düşmenün kanın şu deñlü dökdi her yire

Ki tağ u taş ile şahrâ akıtdı cûyibâr andan (K. 9/28)

Gül mevsiminde ise sahrada lale, dağda çiçek biter (G. 45/1). Sevgilinin boyundan dolayı bağ içinde servi utanmış, sevgilinin yüzünden lale, dağ içinde kalmıştır (G. 305/1). Deniz geçip, dağlar aşan âşık ise ayrılık deresi yokuşunu hiçbir zaman unutamaz (G. 135/3). Dâ'î'nin ağlayıp, sızlamasından ise dağ ve deniz çoşmuştur:

Kim anuñ zârılığından tağ u derya cûş idüp

Çeşmeler ceyhûna döndi baħr-ı 'ummân ağladı (G. 246/7)

2.2.4.1.1.2. Taş

Memduhun taşlarına kıyasla inci ve mercan değersizdir (G. 22/5). Memduhun cömertliği deryaya nazar kılsa taşını yakut eder:

Himmetün ger bir nazar kılsa muhîte mevc urup

Taşını yâkût u la'l ü toprağın iksîr ider (K. 5/25)

Sevgilinin gönlü ise sertliğinden ve duyarsızlığından dolayı taşın benzeyeni olmuştur. Dâ'î'nin sözünün ateşi, kendi taş bağırını kan eyler ama sevgilinin gönlüne kâr eylemez (G. 185/6). Taş bağırlı, gönlü katı sevgili, âşığa öfkelenir nasihate kulak vermez (G. 142/6). Âşığın ahının ateşi o kadar kuvvetlidir ki taştan dahi geçer yalnız sevgilinin taş dahi benzemeyen katı gönlüne etki etmez:

Taşdan geçer bu âhum odı ille gönlüne

Kılmaz eser ne katı gönül taş a benzemez (G. 170/4)

Sevgilinin gamzesinin delmediği tek bir yürek yoktur. Eğer var ise o yürek değil çok sert taştır (G. 62/2). Sevgilinin ise demir ile çok sert taştan gönlü, âşığa çok sert sözler etmektedir:

Ol taş bağırludan baña bu söz katı gelür

Gönlüm didügi âhen ile seng-i hâreye (G. 80/4)

2.2.4.1.2. Su ve İlgili Unsurlar

2.2.4.1.2.1. Âb-ı Hayat

Âb-ı hayat, içene ölümsüzlük verdiği inanan sudur. Âb-ı hayata, divanda geniş yer verilmiştir. Memduhun havuzunun çeşme başı, ölümsüzlük suyu çeşmesidir (K. 8/9). Şair, dönemin kadısını eleştirdiği bir beyitte onun yediğinin zehir, kendi içtiği şarabın ise ölümsüzlük suyu olduğunu ifade etmiştir (K. 12/28).

Hızır'ın saki olduğu dönem, âb-ı hayvan devridir. İskender sohbetinde ise âb-ı hayat içilir:

Bu sikender şöhetidür içülür âb-ı hayât

Hızır sâkî oldı lâ-büd âb-ı hayvân devridür (K. 16/10)

Sevgilinin dudağı, âb-ı hayata benzetilmiştir (G. 222/3). Sevgilinin ayva tüyleri, âb-ı hayatın bulunduğu karanlıklar ülkesine; sevgilinin dudağı ise âb-ı hayatın kaynağına benzetilmiştir:

Yâkût lebi üzre gören dir haţ-ı sebzî

Hızır âb-ı hayât içmege sâğar götürüpdür (G. 39/3)

Âşık, sevgilinin âb-ı hayat dudaklarını kendinden esirgememesini (G. 222/3), nasıl ki Hızır ile İlyâs âb-ı hayât içtiyse sevgili ile havuz kenarına oturup şarap içmeyi arzulamaktadır (G. 264/2).

Şarap, âb-ı hayata benzetilmiştir ve zindelik vermektedir (G. 44/3).

2.2.4.1.2.2. Akarsu

Akarsu, sevgili için ağlayan âşığın gözyaşlarının benzetileni olmuştur (G. 46/1). Servin nasıl ki yaratılışı akarsuya ise sevgilinin boyunun hayali de âşığın gözünde olduğu için âşığın gözyaşı akıcıdır:

Kaddün hayâli gözde vü yaşum revânedür

Servün çü meyli tab' ile âb-ı revânadur (G. 271/1).

2.2.4.1.2.3. Bulut

Nisan bulutu olarak adlandırılan “ebr-i neysân” inci saçma özelliği ile divanda yer almıştır. Memduhun eli inci saçan nisan bulutları gibi cömertlik kaynağıdır:

Ebr-i neysândur elün cûd-ı şehâda dür-fişân

Kim şadefde dür düzer ney mağzını şekker kılar (K. 15/15).

Sevgilinin saçı ise misk yağdıran buluta benzetilir (G. 70/1).

2.2.4.1.2.4. Dalga

Dalga, genel olarak deniz ile birlikte kullanılmış ve memduhun cömertliğinin benzetileni olmuştur. Memduh, Umman Denizi'nin dalgaları gibi bağışta bulunmaktadır (K. 8/22). Cömertlik ve el açıklığı ise memduhun dalgasıdır (K. 9/22). Memduhun bağışlamasını işitip deniz her an cömertlikten dalgalanır:

‘Âtañı işidip deryâ şehâdan mevc urur her dem

Çü hilmün işidüp tağlar olupdur bu diyâr andan (K. 9/21).

2.2.4.1.2.5. Deniz

Memduh, cömertlikte Umman Denizi'nin dalgaları gibi başışta bulunmakta (K. 8/22), memduhun cömertliğı deryaları kışkandırmakta (K. 12/11), denizleri mahçup etmekte (K. 23/2), memduhun ihsanını işittiğı için ise deniz her an dalgalanmaktadır:

‘Âtañı işidip deryâ şehâdan mevc urur her dem

Çü hilmün işidüp tağlar olupdur bu diyâr andan (K. 9/21)

Memduhun vefatı üzerine ise memduh, denize; şehzade ise denizdeki inciye benzetilmiştir:

Şeh bañr-ı cûd idi veli gevher murâd olur

Ol bañrdan bu gevheri sen yâdigâr kıl (K. 24/44)

Şarap ise denize benzetilerek tüm âlem onda suya batmıştır. Kimisi sarhoş ve dalgın kimisi akı başındadır ondan:

Ne mey kim yemmdür ol hağğâ kim anda ğarğadur ‘âlem

Kimisi mest ü lâ-ya’kıl kimisi hûş-yâr andan (K. 9/2)

Âşık dalgıca, sevgili ise denizdeki inciye benzetilir (G. 55/5). Nasıl ki denizde sedef var ise orada inci vardır, sevgilinin ağzının ve dişinin hayali de âşıkta olduğı için âşığın gözleri, inci dökmetedir:

Ağzuñ dişün hayâliyile dür doker gözüm

Deryâda çünkim ola şadef vardur anda dür (G. 56/4)

Genel olarak âşığın gözyaşları denize benzetilmiştir. Hatta mübalağa yapılarak denizin, âşığın gözyaşları kadar ıslak olmadığı (G. 84/3), âşığın gözünün yaşından denizlerin çoştuğı (G. 246/7), âşığın gözünün yaşında denizlerin boğulduğı ifade edilmiştir (G. 202/2). Eğer sevgili, âşığın gözyaşını silmez ise de ağlamak ile gözyaşları deniz olur:

Dâ’î gözün yaşını eger yâr silmese

Ağlamağ ile bañr ola bî-çâre gözlerün (G. 149/7)

Dâ’î ise inci dişin vasfına, inci dokerse deniz sedefi duyup ona kulak kabartır:

İncü dişünün vasfına ger dür doker dâ’î

Deryâ şadefi işidicek duta aña ğuş (G. 284/7)

2.2.4.1.2.6. Katre

Memduhun cömertliğinin dalgasının yanında Nil ve Fırat sadece bir damladır (K. 12/11). Memduhun kadehinden yedi derya dibine yudum damlasa hem suyunu gül suyu hem de çeşmesini kevser eder (K. 15/11). Memduhun cömertliği (K. 17/41), aydınlık içi, damlayı inci etmektedir:

Ger senün rûşen zamîrûn şu'le ursa 'âleme

Zerreyi hûrşîd-i tâbân katreyi gevher kıılır (K. 15/9)

Şarabın bir damlası ise cansız şeyleri canlandırmaktadır (K. 12/2). Şarap, ölümsüzlük suyuna benzetilerek onun bir damlası dahi bin abıhayatın çeşmesine değmektedir:

Sâkiyâ şun kadeh-i âb-ı hayât-ı ebedi

Kim anuñ katreşi biñ çeşme-i hayvâna degir (G. 293/2)

2.2.4.1.2.7. Sel

Memduhun ölümü ile gözyaşı sel olur, denize ulaşır (K.13/22). Âşık, sevgilinin ayrılığı ile o kadar ağlar ki gözünden sel akar:

Firâkuñ birle ança ağladum kim

Gözümden seyl akar ırmağ içinde (G. 305/7)

2.2.4.1.2.8. Şebnem

Sabah vakitlerinde çiçeklerin üzerindeki su damlaları sevgiliye ait bazı unsurlara benzetilerek divanda yer almaktadır. Sevgilinin gül yanağındaki inci, sabah vakti gül yaprağında oluşan su damlasına benzetilmiştir:

Ol gül yanağda der ki durur dürdür ol nite

Gül yaprağında gördün ise şubh jâleyi (G. 75/4)

2.2.4.1.2.9. Yağmur

Memduhun elinin cömertliği kış mevsimini, nisan yağmuru gibi bereketlendirmiştir:

Gerçi kış faşlında neysân yağmuru yağmaz velîk

Ol senün cûmerd elün cûd ile neysân (eyledi) (K. 17/51)

Âşık, sevgilinin yüzünün arzusu ile ağlayıp, feryat etmeyi ise bahar mevsiminin gök gürültülü yağmuruna benzetmiştir:

Yüzünün şevkında cân ağlar gönül feryâd ider

Lâ-cerem faşl-ı bahârın yağmuru tündürlüdür (G. 197/4)

2.2.4.1.3. Hava ve İlgili Unsurlar

2.2.4.1.3.1. Hava

Memduhun makamı cennete benzetilmiştir. Havası ruh bağışlayıcı (K. 8/4), havası rahatlatıcıdır (K. 8/12). Memduhun lütfunun su ve havası güz gününü bahar eyler (K. 17/47). Memduhun kahrı emretse su ve havadan ateş çıkar (K. 10/7).

Saba rüzgârı, havaya ferahlık verir (G. 45/2). Sevgili, su ve cennet havası ile beslenmiştir (G. 67/2). Âşığın ahının havası ise cihanı ateşe yakmaktadır:

Cihânı oda yakardum hevâ-yı âhum ile

Gözüm yaşına degülmissse hâk-i cismi garîk (G. 261/4)

2.2.4.1.3.2. Saba

Saba, gün doğusundan esen hafif rüzgârdır. Saba, memduh bahsinde genel olarak memduhun adaletini her yere iletmesiyle anılır (K. 21/17). Memduhun adaletli hoş rüzgârını, saba yayıp gönlü daralmışları mutlu eder (K. 5/16). Dâ'î, saba rüzgârı ile her an memduha dualar gönderir (K. 9/33). Saba, memduhun atının ayağının tozundan hediye getirirse nergis gözüne sürme eder:

Atın ayağı tozından tuhfe iltürse şabâ

Sürmesini tûtiyâ-yı dîde-i 'abher kılar (K. 15/13)

Saba, havaya ferahlık verir (G. 45/2). Saba, sevgiliye selam iletir. Saba, sevgilinin saçını misk yağdıran bulut eyler (G. 70/1). Saba, bülbülün selamını güle iletir (G. 75/6). Saba, sevgilinin saçını gül yüzüne gölge eder:

Zülfünî şabâ gül yüzüne sâye düzelden

Gül gönçeyile sünbül-i ter reşk iledürler (G. 114/3)

Saba rüzgârı, sevgilinin peçesini açtığında tüm cihan baştanbaşa kavgaya tutuşur (G. 128/2). Seher rüzgârının kokusunun güzel olması ise sevgilinin perişan saçının saba ile toplanmasına bağlanmıştır:

Meger ol zülf-i perîşân ile cem’ oldı şabâ

Yoksa bâd-ı seherün böyle nedendür kokuşu (G. 180/8)

Goncanın gönlünü saba ferah eyler (G. 231/1). Çin ülkesinin misk ile anılması ise saba rüzgârının, sevgilinin saçının kokusunu her sabah armağan etmesine bağlanmıştır:

Nesîm-i şubh ile zülfün olupdur hem-nefes lâbüd

Kokusın armağan iltür şabâ her şubhudem çîne (G. 265/2).

2.2.4.1.3.3. Nesim

Hoşa giden rüzgâr anlamındadır.⁶³ Çimende yeşil örtü döşer (K. 1/3). Memduhun adaleti hoş rüzgâra benzetilmiştir (K. 21/17). Memduhun karakterinin hoş rüzgârından, can aklı güzel kokuludur (K. 9/11). Memduhun hoşa giden hafif soğuk rüzgârı ise canı canlandırmaktadır:

Anuñ âb u hevâsıdur müferrih cisme her sâ’at

Anuñ berd-i nesîmidür kim ol ihyâ kıılır cânı (K. 22/2).

Seher rüzgârı sevgilinin saçı ile arkadaş olmuştur (G. 265/2). Ayrılık içindeki âşığa ise kavuşma rüzgârı ulaşırsa cennet mutluluğu olur:

Nesîm-i vaşl irişürse firâk içinde baña

Safâ-yı cennet olur hağ bilür ‘azâb-ı harîk (G. 261/3)

⁶³ Özmen, *Ahmed-i Dâ’î Divanı*, 838.

2.2.4.1.4. Ateş ile İlgili Unsurlar

2.2.4.1.4.1. Genel Olarak Ateş

Ateş divanda; aşk ateşi, hasret ateşi, ayrılık ateşi, sevda ateşi, dargınlık ateşi, fitne ateşi, eziyet ateşi, ah ateşi, Nemrut ateşi gibi ifadelerle kullanılmıştır. Kim memduha karşı fitne ateşine yeltenirse perişan olması istenir (K. 6/41).

Sabah olunca sevgiliden ayrı düşen âşık, ayrılık ve sevda ateşi ile yanar (K. 14/8). Âşığın, aşk ateşini gönlünde yakıp o ateş ile soğuk kalbi, lale bahçesi yapması öğütlenir (K. 6/14).

Âşık, ayrılık ateşi ile sürekli yanmaktadır (G. 34/7). Âşığın ahının ateşi, tüm cihanı yakar (G. 76/3). Cehennem âşığın ahından bir dumandır (G. 84/3). Âşık ise pervane gibi aşk ateşi ile yanmaktadır:

Pervâne-şîfat ‘ışk odına tâ ki yakıldum

Yakdı beni uş hasret ile derd ü firâkı (G. 49/6)

Ayrılık ve keder ateşinden dolayı lalenin bağı yanıktır (G. 75/3). Gül ise hasret ateşinden lalenin bağrını dağlamaktadır:

Lâlenüñ hasret odından göksine dâğ urdı gül

Bülbül ol hâli görüp gülşende efgân eyledi (K. 17/3)

Bir beyitte ise Nemrut ateşine telmih yapılmıştır:

Câm-ı cîmşid içelüm âteş-i nemrûd uralum

Zîra germ olsa gerek bâde-i hamrâ gicesi (K. 14/17)

2.2.4.2. Madenler ve Değerli Taşlar

Ma’dîn, Kân: Memduh; cömertlik (G. 182/2), mutluluk, hayır kaynağı ve devlet madenidir (K. 7/7). Maden kuyusu içinde memduha benzer kuvvet ve kudret sahibi daha önce gelmemiştir:

Belki kân içre bir aña beñdeş

Hîç yaratmadı hâlik-ı cabbâr (K. 23/44)

Memduhun vefatı ile deryanın suyu çekilmiş maden ocağı kurumuştur:

Deryâ şoğuldu kân kurudu kâdadur güher

Ol gevher-i sa'âdet ü kân-ı kerem kanı (K. 24/5)

Sevgili, vefa (G. 184/1) ve güzellik madenidir (G. 189/3). Maden içerisinde gevher bitmesin, la'l-i bedağşân olmasın ama sevgilinin inci dişi, kırmızı dudağı saadet hazinesi olarak yeter:

İncü dişün la'l-i lebün genc-i sa'âdetdür yiter

Kân içre gevher bitmesün la'l-i bedağşân olmasun (G. 212/3)

Âşık, sevgiliden ayrı düşünce maden kuyusu ağlar (G. 246/4). Âşık, bahtlı candır ki sevgilinin kırmızı dudağının madenine rastlamıştır:

Gönlüm lebün hayâlini nağş itdi cânına

Devletlü cân kim uğradı ol la'l kânına (G. 204/1)

2.2.4.2.1. Metal Cinsinden Madenler

2.2.4.2.1.1. Altın

Her biri şah ve köle her kişi, memduhun huzuruna altın ve gümüşten saçı getirip serper (K. 8/25).

Sevgilinin beli kıl kadar incedir ve bunu altınla işlenmiş kemer bilir (K. 6/11). Güzel, gümüş ve altın ister (G. 219/6). Âşığın vuslatının çaresi ise altın ve gümüşdür:

‘Âşıka vuşlat gerekse sîm ü zerdür çâresi

Bu sa'âdetden uzakdur ‘âşıkun bî-çâresi (G. 248/1)

Dâ'î, hak ettiği değeri görmediğini dile getirmek için cahillerin altın kadehle şarap içtiği dönemde kendinin, kâseden şarap içmesinin uygun olmadığını ifade eder:

Degme bir câhil görürven câm-ı zerrîn nûş ider

Ben tolu içem revâ mı saksıdan sağrağ ile (G. 318/2)

Saki, gümüş bilekten altın kadeh sunar (G. 30/5). Güzel ve baygın bakışlı göz ise altın kadeh tutar:

Lâle-i sîr-âbı gör kim câm-ı la'lin nûş ider

Nerges-i şehîlâya bak kim sâğar-ı zerrîn dutar (G. 38/4)

2.2.4.2.1.2 Bakır

Âşık, gönlü temiz sevgili ile süzölmüş şarap gecesi, bakır tasta saf şarap içmeyi arzu eder:

Getür ol bâdiyeden bâde-i şâfi içelüm

Yâr-ı sâfi-dil ile câm-ı muşaffâ gicesi (K. 14/2)

2.2.4.2.1.3. Demir

Sevgilinin gönlü demire benzetilmiştir:

Ol taş bağırludan baña bu söz katı gelür

Gönlüm didügi âhen ile seng-i hâreye (G. 80/4)

2.2.4.2.1.4. Gümüş

Sevgilinin; elinin, bileğinin (K. 30/5), teninin (G. 180/1), çenesinin (G. 235/2), baldırının (K. 16/9), benzetileni olmuştur. İnce belli güzeli kucaklamaya ise çok altın ve gümüş gerektir:

Şâhid-i zerrîn-kemer kimse kuçamaz bilin

İnce bili kuçmağa sîm ile çok zer gerek (G. 191/3)

2.2.4.2.2. Taş Cinsinden Madenler

2.2.4.2.2.1. Akik

Akik, beyazdan siyaha kadar tüm renkleri bulunan kıymetli bir süs taşıdır.⁶⁴ Sevgilinin dudağının benzetileni olmuştur:

Didüm lebün ki âb-ı hayâtı hacil kılar

Mercân mı yâ 'aķîķ-i yemen didi ikisi de (G. 280/4)

⁶⁴ Sargon Erdem, "Akik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/262-263.

2.2.4.2.2.2. Elmas

Dâ'î'nin gözyaşları elmasa benzetilmiştir:

Kirpügi elması birle dür düzer dâ'î bugün

Kîş-i bahreyn oldı çün âb-ı revânı çeşmümün (G. 92/7)

2.2.4.2.2.3. İnci

Memduh, inciye benzetilmiştir (K. 15/2). Memduh, güzellik incisinin madenidir (G. 303/4). Memduhun eli, inci saçan nisan bulutları gibi cömertlik kaynağıdır (K. 8/22). Memduh, yüce gönülden nazar etse damlayı inci etmektedir:

Himmeti 'âlî gönülden her kaçan kıldı nazar

Katreyi dür zerreyi hürşîd-i tâbân eyledi (K. 17/41)

Memduhun vefatı ile saadet incisi (K. 24/5), cömertlikle inci saçan el yok olmuştur:

Kanı ol halk içinde lutfı cân-bağış

Kanı ol cûd içinde dest-i dür-bâr (K. 26/29)

Âşığın gözü sadefe, gözyaşları ise inciye benzetilmiştir (G. 246/4). Âşık, sevgilinin dişlerinin vasfına nisan gibi inci dökmektedir (G. 197/2). Âşık, sevgilinin küçük ağzına sadef kutusu diyeli, sevgilinin dişleri incisine inci ile mercan derler (G. 306/5). Âşığın gönlünün evi ise harabedir. İnci hazinesi ise o harabe içindedir:

Gönlüm evin harâbe diyü hôr tutma kim

Genc ü güher hazînesi vîrân içindedür (G. 119/6)

Sevgilinin dişleri (G. 54/2), terinin taneleri, inciye benzetilmiştir (G. 129/4). Sevgilinin inci dişine ise can ve gönül meyletmektedir (G. 69/4). Gül yaprağında sabah vakti çiğ nasıl durursa, gül yanakta da inci öyle durmaktadır (G. 75/4). Sevgilinin kırmızı dudağı ile inci dişi, âşığın gözünden kan akıtmaktadır (G. 158/2). Sevgilinin ağzı sadefe, inci dişi ise Aden incisine benzetilmiştir:

La'l-i lebinün şerbeti yâkût-ı revândur

Ağzı sadef ü incü dişi dürr-i 'adendür (G. 192/2)

Dâ'î, devletin duasını inci gibi nazma dizer (K. 9/32). Sevgilinin dişlerinin övgüsüne inci döker (G. 72/5). Dâ'î, şiirini ise dürr-i semîne (G. 202/5), sadefinde tek olan iri inciye yani dürr-i yetime benzetir:

Naẓm-ı men dürr-i yetîmest û çi sûd ez-bî-zerî

Rûz-i bâzâr-ı hüner yek cev nemî-âred bahâ (K. 8/30)

2.2.4.2.2.4. Lâ'l

Klâsik Türk şiirinde çok fazla adı geçen, yakut cinsinden parlak kırmızı renkli ve saydam kıymetli bir taştır.⁶⁵ Sevgilinin dudağı, la'le benzetilmiştir. La'l-i şeker-bâr (G. 184/5), la'l-i şeker-nûş (G. 284/2), la'l-i dūr-bâr (G. 28/1), âteş-i la'l (G. 38/2) gibi tamlamalar sevgilinin dudağının ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı la'l-i bedahşâna (G. 130/2), kırmızı mühre (G. 47/1), inci dişin hokkasına (G. 114/2) benzetilmiştir. Sevgilinin dudağının kırmızısında ise can verme özelliği vardır:

La'l-i lebünde hâşiyet-i rûh vardır ol

Kanķı ölüye urdı nefes kim diri degül (G. 69/3)

Anadolu'da, la'l-i bedahşân nasıl değerli ise âşığın eli de sevgilinin kırmızı dudağına değerli olduğu için ulaşamamaktadır:

La'l-i lebünge irmez elüm pes 'acab degül

Kim rûm ilinde la'l-i bedahşân 'azîz olur (G. 147/6)

La'l renginden dolayı şarabın benzetileni olmuştur. Câm-ı mey-i la'l-i nâb-dâr (G. 31/5), câm-ı la'l (G. 38/4), la'l-i nâb (G. 116/1), mey-i la'l (G. 172/3), gibi tamlamalar kullanılmıştır.

2.2.4.2.2.5. Mercan

Kırmızı renginden dolayı, sevgilinin dudağı mercan hokkaya benzetilmiştir (G. 119/1). Nasıl ki cevherden anlayana inci ve mercan değerli ise sevgilin kıymetini de ileri görüşlü bilmektedir (G. 147/2). Sevgilinin dudakları mercana renk (G. 268/1), sevgilinin dişlerinin incisi ise mercana can vermektedir:

⁶⁵ İskender Pala, "La'l", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/69-70.

Leblerün la'li virür yâkûta kût

Dişlerün dūrri virür mercâna cân (G. 257/3)

2.2.4.2.2.6. Yakut

Klâsik Türk şiirinde daha çok kıymetli bir taş olarak ve kırmızı rengiyle anılır. Sevgilinin dudakları, âşığın kanlı gözyaşı, yakutu andırır.⁶⁶ Divanda da sevgilinin kırmızı dudağı yakuta benzetilmiştir (G. 36/1). Nasıl ki yakut kabının içinde misk ve anber tüterse, güzel kokan ben de sevgilinin kırmızı ateş dudağındadır (G. 38/2). Yakut, mercan ve inci birlikte kullanılmıştır:

İncü dişüne la'l-i lebün hoşka olaldan

Yâkût ile mercân u güher reşk iledürler (G. 114/2)

Sevgilinin dudaklarının kırmızısı yakuta cân (G. 257/3), yakut ile mercana ise renk verir (G. 268/1). Âşığın bağıran kanı, yakuta benzetilmiştir (G. 246/4). Sevgilinin dudakları ise Bedahşan mülküne hâkim olalı özelliği ile toprağı, yakut ve la'l etmektedir (G. 268/5). Bir başka beyitte ise sevgilinin dudağı, hoşka-ı yâkûta benzetilmiştir:

Lebün ol hoşka-ı yâkût durur kim güheri

Kıymetin bilene biğ la'l-i bedahşâna değir (G. 293/4)

2.2.4.2.2.7. Zümrüt

Yeşil renginden dolayı doğa ile birlikte anılmıştır. Seher rüzgârı, çimene zümrüt örtü döşer (K. 1/3). Bulut ise bağa, zümrüt kilim döşemektedir:

Çünkü döşedi bulut bâğa zümürüd bisât

Bâd-ı şabâ gösterür gönçeyile inbisât (G. 260/1)

⁶⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 479.

2.2.4.3. Bitkiler

2.2.4.3.1. Ağaçlar

Divanda ağaç, bazı beyitlerde dolaylı yünden öğüt vermek amacı ile kullanılmıştır. Yeşil kumaş kaftana şükretmeyen ağacı, sonbahar rüzgârı soyup çıplak eder:

Her ağaç kim yaşıl atlas hil'ate şükr itmedi

Uş hazân yili tutup soydı vü 'uryân eyledi (K. 17/8)

2.2.4.3.1.1. Çam

Sevgilinin boyu (G. 143/4), ince beli (G. 130/3) çam ağacına benzetilmiştir. Bazen de servi ile birlikte sevgilinin boyunun benzetilene olmuştur:

Didüm boyuñ nihâli şanavber midür yağod

Bâğ-ı iremde serv-i çemen didi ikisi de (G. 280/2)

2.2.4.3.1.2. Dâğ Servisi (ar'ar)

Ar'ar, memduhun döneminin ağaçlarına kıyasla değersizdir (G. 22/5). Sevgilin boyu ise ar'ara benzetilmiştir:

İy serv-i sehî kâmet viy kıddi güzel 'ar'ar

İy la'l-i lebi yâkût iy göñli kıatı mermer (G. 36/1)

2.2.4.3.1.3. Öd

Beyitlerde genel olarak güzel kokusu ile yer almıştır. Memduhun meclisinde öd ağacı yanmaktadır (K. 15/14). Kokusundan dolayı anber ile birlikte kullanılmıştır (G. 45/4). Sevgilinin elinden içilen kadehin kokusunun ise öd ağacı olması istenir:

İç ol servüñ elinden bir kadeh kim

Kokusu 'ûd ola rengi beğamdur (G. 167/6)

2.2.4.3.1.4. Servi

Servi; serv-i gül-endâm (K. 18/3), serv-i gül-‘izâr (K. 20/23), serv-i revân (K. 24/15), serv-i âzâd (K. 26/18), serv-i mûy-miyâm (G. 33/3), serv-i sehî (G. 36/1), serv-i cennet (G. 42/3), serv-i kad (G. 173/4), serv-i semen (G. 180/1), serv-i hırâmân (G. 176/3), serv-i sehî-kâmet (G. 183/7), serv-i şeker-hây (G. 221/7), serv-i çemen (G. 279/4), serv-i nâz (G. 304/1) gibi tamlamalarla divanda kullanılmıştır.

Memduh nazar etmez ise şair, servi gibi meyvesizdir (K. 10/25). Memduhun nazarı ile şairin başı, servi gibi dik olur (K. 10/27). Cihan mülkü, memduhun adaleti ile cennete; memduh ise yürüyen serviye benzetilmiştir (K. 24/15).

Genel olarak divanda servi, sevgilinin boyunun benzetilenidir. Sevgilinin servi boyunun doğruluğu, ok ve elif ile mukayese edilmiştir (G. 28/3). Sevgilinin boyunun fidanı, cennet servisine benzetilmiştir:

Kâmetüñ nahlı meger kim serv-i cennetdür yaḥod

Nergis ü reyḥân u gülden bağlanan gül-destedür (G. 42/3)

Sevgilinin boyunu, serviye benzeten doğru söz söyler (G. 50/1). Güzel, endamlı servi ele geçse âşığın deli gönlü, bülbül gibi perişan olur (G. 127/4). Sevgilinin boyunu gören servi, kıskançlık etmektedir (G. 165/2). Sevgilinin servi boyuna, cennet ağacı secde etmektedir (G. 173/4). Sevgili, âşığın elif boyunu iki büküm etmek istemektedir:

Kâmetüñ servi vü zülfün ḥalkası ‘ışkında uş

Bu elif kaddümi dâl itmek dilersin itmegil (G. 196/3)

2.2.4.3.1.5. Sidre

Kur’ân-ı Kerim’de geçen sidre, Hz. Peygamberin Mîraç Gecesi Cebrail’i gördüğü yerdir. Genel olarak münteha sözcüğü ile birlikte kullanılıp varılacak en uç nokta olarak ifade edilmiştir. Divan şiirinde ise sevgilinin boyunun, padişahların yüceliğinin benzetilene olmuştur.⁶⁷ Memduh vefat edince sidre katına varmıştır (K. 13/8). Memduhun meskeni en uç sidre makamıdır:

Çün müntehâ-yı himmeti yüz tıtdı ḥazrete

Zîra makâm-ı sidre aḥa âşiyân idi (K. 24/23)

⁶⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 404.

2.2.4.3.1.6. Söğüt

Dolaylı yönden öğüt vermek amacı ile bir beyitte geçmektedir:

Dün söğütler gölgesinün kadrini kim bilmedi

Lâ-cerem ocağ yağasın aña zindân eyledi (K. 17/29)

2.2.4.3.2. Çiçekler

Dâ'î, memduhun ömrünün bahçedeki çiçek gibi taze olmasını diler (G. 322/1). Memduhun vefatı ile birlikte dağdaki tüm çiçekler sararıp solar (K. 26/6). Baharın gelmesiyle de dağlar çiçeklerle süslenir (G. 45/1).

2.2.4.3.2.1. Erguvân

Kırmızı renkli olup renginden dolayı şarap ve dudak ile birlikte anılır.⁶⁸ Divanda da şarap ile ilgili kullanılmıştır:

Sağrâkı şanki lâle durur câmı ergavân

Sâkıını serv ü keffini dest-i çınâr kıl (K. 6/15)

2.2.4.3.2.2. Gonca

Gülün açılmadan önceki hali olan gonca; sevgilinin ağzının, kadehin, bazen ise bir defterin yerine kullanılır.⁶⁹ Goncanın, açılıp gül olması ferah bulmasıdır. Bundan dolayı, memduhun adaletinin hoş rüzgârı da gonca gibi gönlü daralmış olanları gül gibi sevindirip rahatlatmıştır:

‘Adlünün bürd-i nesîmin tâ ki neşr itdi şabâ

Gonçe teg dil-teng olanlar gül gibi mesrurdur (K. 5/16)

Sevgilinin ağzı, renk ve şekil yönünden goncaya benzetilmiştir (G. 124/3). Bir gonca ağız sevgili ise âşığın gönlünü bülbül gibi perişan etmektedir:

⁶⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 140.

⁶⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 168.

Bülbül gibi âşüfte olur bu delü gönlüm

Bir gonçe ağız serv-i gül-endâm ele girse (G. 127/4)

Bir başka beyitte ise sevgili için “gonçe-i handân” ifadesine yer verilmiştir (G. 130/4). Gonçe-i gülzârı (sevgiliyi) görmeyen âşık ise bülbül gibi inlemektedir:

Bülbül gibi şehirde turup zâr inlerem

Ol gül yanaklı gonçe-i gülzârı görmedüm (G. 214/3)

Sevgilinin yanağının goncası ve ayva tüyleri ise yeşil yaprak içinde kırmızı güle benzetilmiştir (G. 305/2).

2.2.4.3.2.3. Gül

Divan şiirinde en fazla adı geçen çiçektir. Sevgilinin yüzünün, yanağının benzetilenidir.⁷⁰ Divanda da en fazla adı geçen çiçek olmuştur. Gülün açılması neşenin, sevincin, baharın belirtisidir. Bundan dolayı memduhun dönemi, güllerin güldüğü gülistân devri olarak nitelendirilmiştir (K. 16/4). Memduhun vefatı ile birlikte ise tüm güller solmuş, bütün bülbüller acıyla bağırıp çağırmıştır:

Sarardı hep çiçekler şoldı güller

Kamu bülbüller uş efğâna geldi (K. 26/6)

Sevgilinin yüzü (K. 6/10), yanağı (G. 31/3), nazik teni güldür (G.130/4). Sevgilinin boyu; nergis, reyhan ve gülden bağlanmış gül destesidir (G. 42/3). Sevgilinin şeker dudağı ile gül yanağı, gül-be-şekerdir (G. 192/4). Sevgilinin gül yanağındaki inci diş ise gül yaprağındaki jaledir:

Ol gül yanakda der ki durur dürdür ol nite

Gül yaprağında gördün ise şubh jâleyi (G. 75/4)

Gül yanaktaki ter damlaları, gonçe-i handân içindeki jâleye benzetilmiştir (G. 119/2). Nasıl ki gül bahçesinin çevresi yeşillik ile güzelse, sevgilinin gül yanağı da ayva tüyleri ile hoştur:

Gül yanaguña zîbâ düşmiş bu haat-ı sebzün

Sebz ile olur zîrâ gülşen yöresi nâzük (G. 99/2)

⁷⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 171.

Bahar mevsiminin gelmesiyle bağda gül biter (G. 45/1). Bahar, gül mevsimi olarak da adlandırılır (G. 199/1). Bahar mevsimi gitmeden, gül yaprağı ömür gibi tükenmeden, şarap içmek istenir (G. 73/1).

Gül ve bülbül aşkında ise saba rüzgârı, bülbülün selamını güle arz edendir (G. 75/6). Bülbülün katında, bağ ve gül bahçesinin seyri nasıl değerli ise âşık da sevgilinin güzelliğinin gül bahçesini seyretmek ister (G. 147/3). Sevgilinin gül yanağı cennet gülü, âşık ise karşısında bülbüldür (G. 212/6). Âşık, güle karşı figan eder (G. 156/4). Gül yüzlü güzel için âşık gibi ağlayan yoktur:

Gerçi gül karşısına bülbüle zârî yaraşur

Lîkin ol gül yüze bir bencileyin zâr ola mı (G. 210/6).

Gül, renk ve şekil bakımından kadehe benzetilir (K. 1/6). Şarap, gül renklidir:

Getür şu bâde-i gül-rengi sâkiyâ içelüm

Cihân sebâtına hey hey ne i'tibâr geçer (G. 215/3).

Şair ise gönülden methettiği cemali gül-i handândan, vefa beklemektedir (G. 146/9).

2.2.4.3.2.4. Karanfil

Sevgilinin yüzündeki benler, karanfil tanesine benzer:

Yüzünde beñlerün yüz biñ karanfûl dâneler beñzer

Düşüpdür 'ârız-ı kâfûr için fûlfûlden ayruksı (G. 181/2)

2.2.4.3.2.5. Lâle

Lale, renk ve şekil yönünden geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kırmızı renginden dolayı sevgilinin yanağının, âşığın gözyaşlarının; şeklinden ve renginden dolayı ise kadehin benzetilenidir. Lalenin ortasındaki siyahlık ise bağırda oluşmuş bir yara, dağlamadır.⁷¹ Lalenin ortasındaki siyahlık; gülün, hasret ateşiyle lalenin göğsünü dağlamasındandır (K. 17/3). Lalenin rengi, ayrılık ve keder ateşinin yakmasındandır (G. 75/3). Âşığın gözyaşlarının renginden biten, laledir:

⁷¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 284.

Cemâlün naķşınun ‘aksi gözümde şöyle resm oldu

Biten hep lâle vü güldür gözümün yaşı renginden (G. 269/4)

Lalenin kırmızı rengi ise düşmanın kanı ile yüzünü yıkamasına bağlanmıştır:

Düşmenün kanıyla lâle yüzün yudı meger

Görüp ol korkuyıla oldu muza’fer nergis (K. 10/15)

2.2.4.3.2.6. Menekşe

Menekşe; koyu rengi, kokusu, boyunun eğriliği ile anılmıştır. Sevgilin beni, ayva tüyleri, saçıyla ilgili benzetmelerde kullanılmıştır.⁷² Sevgilinin ayva tüyleri (G. 233/5), saç, menekşeye benzetilir:

Nergis diyem gözüne meger bî-basar olam

Yâhod benefşe zülfünü reyhâna benzedem (G. 295/6)

Menekşenin boyunun kısalığı, sevgilinin ayağına yüz sürmesi olarak tasavvur edilmiştir:

Ayağına benefşe yüz süriyü

Yoluña gönçe zer nisâr kılur (G. 70/2)

Sevgilinin reyhan saçı ise menekşe gibi deste destedir (G. 263/5).

2.2.4.3.2.7. Sümbül

Sümbül, sekil ve koku yönünden sevgilinin saçlarına benzer. Sümbül saçın, gül yanak üzerine dökülmesinden dolayı ise genel olarak gül ve sümbül birlikte anılır.⁷³

Sevgilinin saç, sümbüle benzetilmiştir. Sevgilinin sümbül saçının rengi siyah (G. 36/2), sümbül saçın kokusu misk ve amberdir (G. 124/4). Sümbül saçtan ise sevgilinin gül yüzüne gölge düşmektedir:

Sümbülinden çün anuñ gül yüzine sâye düşer

Sanasın gâliye gül-berg-i semen-sâya düşer (G. 129/1)

⁷² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 305.

⁷³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 414.

2.2.4.3.2.8. Sûsen

Susam çiçeği olarak adlandırılmaktadır. Şekil itibarıyla hançere benzer (K. 10/18). Put gibi güzel sevgilinin yanağı ise susam çiçeğine benzetilmiştir:

Ol büt-i sîm-tenün serv-i semendür kıokusu

‘Ârızı sûsen ü reyhân-ı cemendür kıokusu (G. 180/1)

2.2.4.3.2.9. Yasemin

Yasemin; renk, koku ve yaprağından dolayı anılır.⁷⁴ Beyaz renkli oluşundan dolayı sevgilinin gerdanının (G. 36/3), hoş kokusundan dolayı sevgilinin kokusunun (G. 180/1), kırılğanlığından ve narinliğinden dolayı ise sevgilinin nazik teninin, benzetilenidir (G. 192/1). Sevgilinin saçları da yasemin kokuludur:

Saçuña müşk didüm lik hâfâ söylemişem

Beni gör zülf-i semen-sâyı neye benzedürem (G. 221/4)

2.2.4.4. Hayvanlar

2.2.4.4.1. Kuşlar

2.2.4.4.1.1. Genel Olarak Kuşlar

Âşığın gönlünün benzetilenidir. Âşığın gönül kuşunu, sevgilinin görünüş ve nazları esir eder (K. 19/17). Âşığın gönlünün kuşuna, sevgilinin ben ve ayva tüyleri tanedir:

Dâ’iyâ gönlün kuşına hâl ü hâttı dânedür

İşbu hâlün gey sakın hâlî degül zülfinde dâm (G. 29/7)

Âşığın gönül kuşuna, sevgilinin benleri tane dökmekte zülfü ise tuzak kurmaktadır:

Benlerün dâne döker zülfün ucı dâm kıurar

İşbu gönlüm kuşu ol dâma giriftâr ola mı (G. 210/5)

Seher vakti ise kuşlar, kuşdili ile tesbih ederler (K. 1/10).

⁷⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 480.

2.2.4.4.1.2. Baykuş

Sadece bir beyitte öğüt vermek amacı ile zikredilmiştir. Baykuşların viran yerlerde yaşadığına vurgu yapılarak baykuş gibi virana salmadan, dünyanın kederinden kurtulmak öğütlenmiştir:

Dünyenün güşşası çokdur gel anı terk idegör

Tâ ki bayguş gibi ol şalmaya vîrâna seni (G. 203/5)

2.2.4.4.1.3. Bülbül

Klâsik Türk şiirinde önemli bir yeri olan bülbül âşığa; gül ise maşuka benzetilmiştir. Bülbülün, güller açtığı zaman şakımasından gül ile bülbül arasında hayali bir aşk ilişkisinin olduğu tasavvur edilmiş.⁷⁵ Memduhun avlusundan seher vakti geçen bülbül, çılgın âşık olur (K. 22/6). Memduhun vefatı ile bütün bülbüller acıyla bağırıp çağırır (K. 26/6). Dâ'î ise bülbül gibi devletin duasını zikretmektedir:

Dâ'î uş devlet du'âsın zikr ider bülbül gibi

Zira haķ hândân u hürrem nev-bahâr itmiş seni (K. 20/22)

Bülbülün; seher vakti öttüğüne (G. 38/3), gül karşısında ağladığına (G. 210/6), gül bahçesine âşık olduğuna (G. 136/3), bülbülün nağmeler söyleyip goncanın ise naz ettiğine değinilmiştir:

Bülbül eger sâz ider gonçe dahı nâz ider

Yanağı gül-berg-i ter serv-i semen-ber gerek (G. 191/4)

Bülbül katında, bağ ve gül bahçesi nasıl değerli ise âşığın katında da sevgilinin güzelliğinin bahçesi öyle değerlidir (G. 147/3). Sevgilinin gül yanağı, cennet gülüne; âşık ise karşısında duran bülbüle benzetilmiştir:

Gül yanağın cennet gülü ben karşısında bülbülü

Mürg-ı seher-hân ötmesün hergiz gülistân olmasun (G. 212/6)

Âşık, gönlü hasta bülbülün gül bahçesi arzuladığı gibi sevgilinin güzelliğinin bahçesine âşıktır (G. 223/2). Gül yanaklı, gül bahçesi goncasını görmeyen âşık ise bülbül gibi ağlayıp inlemektedir:

⁷⁵ Cemal Kurnaz, "Bülbül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/485-486.

Bülbül gibi şehirde oturup zâr inlerem

Ol gül yapağlı gonçe-i gülzârı görmedüm (G. 214/3)

2.2.4.4.1.4. İbibik (Hüdhüd)

İbibik; hüdhüd ve çavuş kuşu olarak da bilinen bir kuş türüdür. Hz. Süleyman ile Sebe Melikesi Belkıs arasında haberleşme aracı olan kuştur.⁷⁶ Divanda da Hz. Süleyman ile birlikte telmih oluşturacak şekilde iki beyitte geçmektedir:

Hüdhüdi şayd idegör tâ bilesin kuş dilini

Kim delâlet kıla ol mülk-i süleymâna seni (G. 203/2)

Süleymâna kırinca vaşf-ı hâlin

Diye hüdhüd gibi hem ola şâfi' (K. 11/62)

2.2.4.4.1.5. Keklik

Memduhun dönemiyle ilgili bahiste geçer. Memduhun döneminin adalet ve siyaseti kekliği, yırtıcı bir kuş olan doğana yoldaş eylemiştir:

Mülkinün zabtın görüp 'adl ü siyâset birle ol

Kekliği şâhîne yoldaş kırdı çûbân eyledi (K. 16/40)

2.2.4.4.1.6. Papağan (Tûtî)

Papağan; renkli bir kuş olması, ayna ile eğitilmesi, şeker ile beslenmesi yönünden beyitlere konu olmuştur. Şeker ile beslendiğinden dolayı ise tatlı dilli olarak ifade edilmiştir.⁷⁷ Sevgilinin tûtî dili ile şeker dudağı âşığa, şikâr etmektedir. Âşığın gönlü, papağan gibi tatlı konuşan dudaklara âşıktır (G. 136/2). Nasıl ki gönlü hasta papağana bal ve şeker gerekse, can ve gönül derdine ilaç ise sevgilinin kırmızı dudağıdır:

Cân u gönül derdine la'l-i lebündür deva

Tûtî-yi dil-ğastaya şehd ile şekker gerek (G. 191/5)

⁷⁶ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2019), 218.

⁷⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 461.

2.2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

2.2.4.4.2.1. At

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan at, divan edebiyatında da bu yerini korumuştur. At çeşitlerinden, atların eşyalarına kadar pek çok şekilde attan bahsedilmiştir.⁷⁸

Memduhun atı, yıldırıma benzetilmiştir (K. 9/27). Memduhun atının ayağındaki toz ile sürme arasında ilişki kurulmuştur (K. 15/13). Devlet atına süvâr olmak (G. 133/3), devlet atına binmek, ifadeleri ile devlet yönetimine geçmek (G. 151/6); devlet atına şeh-süvâr olmak ile de devletin usta yöneticisi olmak kastedilmiştir:

Kanda kim devlet atına olasin şâh-süvâr

Niçe ferzâneler anda ola bir lu'b ile mât (G. 250/6)

2.2.4.4.2.2. Ceylan

Ceylan; gözlerinin güzelliği, kokusu ve ürkekliğiyle divan şiirinde sevgilinin benzetilenidir. Genel olarak ise misk ile birlikte anılmıştır. Sevgilinin saçının misk kokusunu kıskanan ve ona âşık olan âhû içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır.⁷⁹

Sevgilinin gözleri (G. 141/5), bakışları (G. 290/1) âhûya benzer. Sevgilinin misk kokulu saçını kıskanan ve âşık olan âhû ise ciğerini kan eder:

Âhû bu reşk ile cigerin hûn ider velî

Zülfinedür müsellemin anuñ bûyın eylemek (G. 272/6)

2.2.4.4.2.3. Kuzu

Memduhun adaleti sadece halk arasında değil tüm canlılar arasında yayılmış, kurt ve kuzu birlikte yaşar olmuştur:

Kuzı vü kurd u keklik ü şâhîn

Bile uçar kınar bile otlar (K. 23/9)

⁷⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 40.

⁷⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 14.

2.2.4.4.3. Böcekler, Sürüngenler, Balıklar

2.2.4.4.3.1. Karınca

Karınca, edebiyatta Hz. Süleyman ile olan kıssası ile anılır.⁸⁰ Divanda da Hz. Süleyman ile birlikte anılmıştır:

Süleymâna karınca vaşf-ı hâlin

Diye hüdhüd gibi hem ola şâfi' (K. 11/62)

Lâkin bu meseldür ki komış resmi karınca

Çekürge bütün tuhfe süleymâna iletmek (G. 176/6)

2.2.4.4.3.2. Pervane

Pervane, geceleyin ışığın etrafında dönen bir tür küçük kelebeğdir. Pervane, muma âşıktır. Bu yüzden divan şiirinde âşığı temsil etmektedir.⁸¹ Âşık, pervane gibi aşk ateşi ile yakılmıştır (G. 49/6). Muma âşık pervane, âşığın durumunu en iyi izah edendir:

Şem' ile pervânenen anla benüm hâlümü

Oda düşüp yanmaya olmasa pervâ-yı 'ışk (G. 78/5)

Âşık olanın yanmış pervaneden ibret alması öğütlenir (G. 190/6). Âşık ise kendini, aşk ateşi ile yanan çok aciz bir pervaneye benzetir:

'Işkuñ odına yanan bir kemterîn pervâneym

Kim kılurvan her gice şem'-i şebistân arzu (G. 223/3)

Bir beyitte ise şair kendini, sevgilinin cemalinin mumunda yanan pervaneye benzetmiştir:

Cemâlün şem'ine düşdise dâ'î

N'ola pervânedür ısındı düşdi (G. 165/7)

2.2.4.4.3.3. Sinek

Sinek nasıl ki helvadan çekinmez ise gönül de şeker dudaktan uzak olmaz (G. 226/5). Dâ'î, şeker dudağı görüp üzerine düşer; nerede ki bal olur sinek üzerine düşer:

⁸⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 257.

⁸¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 370.

Dâ'î şeker lebünjî görüp üstüne düşer

Lâ-büd siñek üşer nerede kim olur 'asel (G. 283/7)

2.2.4.4.4. Mitolojik Hayvanlar

2.2.4.4.4.1. Anka

Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan bir kuştur. En önemli özelliklerinden bir tanesi kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmesidir. Bundan dolayı kanaati temsil etmektedir.⁸² Divanda da kanaat ile birlikte anılmıştır.

Şair, himmetini ankaya benzetir (K. 12/30). Bir başka beyitte ise kendini, anka gibi uzlette kalmış, kanaat köşesinin hazinesine kanaat eden olarak nitelendirmiştir:

Benem 'anķâ-şifat 'uzletde ķalmış

Kanâ'at küncinüñ gencine ķâni' (K. 11/60)

2.2.4.4.4.2. Hüma

Hüma; devlet kuşu, talih kuşu olarak da bilinir. Edebiyatta ise talihin, bolluğun, baht açıklığının sembolüdür.⁸³

Memduh, hüma kuşuna benzetilmiştir (K. 8/2). Hüma, sevgilinin saçının bendine esir düşer (G. 311/5). Sevgilinin beninin tanesine ve saçının tuzağına, gönül vermemiş mürğ-ı hüma ise yoktur:

Ol hâl ile ol zülfi görüp dâne vü dâma

Bir mürğ-ı hüma var mı ki dil-beste degüldür (G. 289/2)

2.2.5. Melekler

2.2.5.1. Genel Olarak Melek

Memduh, melek-sîrettir (K. 17/38). Melekler, seher vakti memduhun methini ezber eder (K. 15/17). Memduhun yüceliğini ise felekte melekler vafeder:

⁸² İskender Pala, "Anka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/201.

⁸³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 16.

Ol kim felekde rif'atini vaş'f ider melek

Ger 'arz iderse saltanat-ı kibriyâsını (K. 4/2)

Sevgili, melek sıfattır (G. 102/7). Sevgilinin güzelliğine ise melekler kıskançlık ederler:

Sen hüs'n ü le'âfetde kemâle ireliden

Hûr u melek ü cinn ü beşer reşk iledürler (G. 114/5).

2.2.5.1.1. Cebrail

Cebrail; Rûhü'l-emîn, Rûhü'l-kudüs gibi isimlerle anılmaktadır. Dört büyük melekten biri olup Allah ile peygamberleri arasında elçi melektir.⁸⁴ Divanda da Rûhü'l-emin (K. 27/8), Rûhü'l-kudüs (G. 82/2) gibi ifadelerle anılmıştır.

Sevgilinin güzelliğinin benzetilenidir (G. 82/2). Meleklerin kanatlı olarak düşünülmesinden dolayı, bu özelliği ile beyite konu olmuştur:

Pervâne gibi 'ışk odına düşse cebra'îl

Biñ bâl ü perri var ise hep yana kılmaya (G. 282/6).

2.2.5.1.2. Hârût

Büyü ve sihir ile bilinen, Kûr'ân'da adları geçen iki melekten biridir. Yeryüzüne indirildiklerinde arkadaşı Mârût ile birlikte günah işledikleri için Babil'de ateş dolu bir kuyuda, baş aşağı asılmış kıyamete kadar cezalarını çekeceklerdir.⁸⁵ Divanda da Hârût kıssasına telmih yapılarak anılmıştır:

Felekde zühre çengine düzerse dâ'inüñ nazmın

Görelers sihr-i hârûtı benüm şi'r ü beyânımdan (G. 277/6)

2.2.5.1.3. İsrail

İsrail, dört büyük melekten biri olup, sûru üfleyerek kıyametin kopacağını haber verecek olan melektir. Divanda ise sadece bir beyitte geçmiştir:

⁸⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 84.

⁸⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 194.

Senüñ ‘ışkuñ şarâbından bu dâ’î şöyle mest oldı

Uyarmaz uykuğan anı meger isrâfilüñ şûrı (G. 299/7)

2.2.5.1.4. Rıdvan

Rıdvan, cennetin bekçisi olan melektir.⁸⁶ Memduhu, cennette karşılayan melek Rıdvan’dır (K. 24/34). Memduhun meclisi cennet; sakisi ise Rıdvan olarak nitelendirilmiştir:

Câm-ı yâkûtî içinden iç şarâb-ı la’ligün

Meclisi cennet durur sâkîsi rızvân devridür (K. 16/3)

2.2.6. İnsan

2.2.6.1. Dinî Şahsiyetler

2.2.6.1.1. Peygamberler

2.2.6.1.1.1. Nuh

Beyitlerde, Hz. Nûh’un inananları kurtarmak için yaptığı gemisine (G. 51/2), uzun ömrüne telmih yapılmıştır:

Sabr-ı eyyûb ile dâ’î niçe bir katlana ol

Tut ki sen hüsñ ile yûsuf olasın ‘ömr ile nûh (G. 253/7)

2.2.6.1.1.2. İbrahim

Hz. İbrahim sofrasının bereketine, bolluğuna (K. 17/43), Allah’ın dostu anlamına gelen Halîl ismine (G. 177/3), ateş ve put ile ilgili kıssalarına telmih yapılmıştır:

Kanķı göñül ki anda yanar âteş-i halîl

Gözde hayâli nakşı büt-i âzerî olur (G. 241/5)

⁸⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 376.

2.2.6.1.1.3. Ya'kûb

Ya'kûb peygamberin, Hz. Yusuf kuyuya atıldıktan sonra onun hasreti ile yaşadığı hüzne (G. 252/6), Kenan iline telmih yapılmıştır:

‘İşkûnda bir benüm bigi ğam-ġîn ü ħasta-dil

Ya'kûb olursa ol daĥı ken'ân ilindedür (G. 294/3)

2.2.6.1.1.4. Musa

Hz. Musa, Allah ile konuştuktan sonra Allah'ın zatını görmek ister. Allah daĥa tecelli eder, daĥ parçalanır Hz. Musa ise bayılır.⁸⁷ Beyitlerde de bu duruma telmih yapılmıştır:

Mûşî-şîfat aĥa erini çok didüm velî

Hayrân olup tecelliye dîdârı görmedüm (G. 214/2)

Niçe kim sen dir iseĥ len terânî

Benem mûsî gibi dîzâra müştâĥ (G. 136/4)

2.2.6.1.1.5. Hızır

Memduh; Hızır'a benzetilmiş, bereketiyle sebzeler yetişmiş, sular ab-ı hayat olmuştur:

Hızır teg her ĥanda kim geldün ĥudûmûn yümni-le

Sebzeler bitdi şulârı âb-ı ĥayvân eyledi (K. 17/48)

Sevgilinin bal dudaĥı, Hızır'ın içtiĥi ab-ı hayata benzetilir (G. 47/4). Âb-ı hayât-ı hızır, sevgilinin dudaĥındadır:

Âb-ı ĥayât-ı hızır ki dirler lebûĥdedür

Cennet turuncı ger var ise ĥabĥabuĥdadur (G. 68/1).

Halis şarabın yudumu, cansız şeyleri canlandıran Hızır'ın şerbetine yani ab-ı hayata benzetilmiştir (K. 12/2). Karun hazinesini isteyenler nasıl ki viranede buldu ise Hızır'ın istediĥi ab-ı hayat da meyhanededir:

⁸⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüĥü*, 334.

Hızır isen hayâtı istegil mey-hânenen

Genc-i kârûn isteyenler buldılar vîrânenen (G. 164/1)

Divanda, Hızır redifli bir de gazel bulunmaktadır (G. 222).

2.2.6.1.1.6. Süleyman

Memduh, ikinci Süleyman olarak nitelendirilmiştir (K. 5/26). Hz. Süleyman'ın insan ve cinlere hükmetmesine (K. 16/2), hüdühüd kuşu ve karınca ile olan kıssalara telmih yapılmıştır:

Süleymâna karınca vaşf-ı hâlin

Diye hüdühüd gibi hem ola şâfi' (K. 11/62)

Süleyman mülkünün nakşı ise sevgilinin kırmızı dudağındadır:

Lebûn la'linde iy dil-ber süleymân hâtemi nakşı

Ayagun toprağı server sikender farkınun tâcı (G. 143/3)

2.2.6.1.1.7. İsa

Hz. İsa'nın en önemli özelliklerinden biri, nefesi ile ölüleri diriltmesidir. Beyitlerde de bu özelliğe yer verilmiş, sevgili "îsî-nefes" olarak adlandırılmıştır (G. 47/4).

2.2.6.1.2. Dört Büyük Halife

2.2.6.1.2.1. Ebu Bekir

Hz. Ebu Bekir, dört büyük halifenin birincisidir. Miraç olayına hemen inandığı için "Sıddîk" lakabını almıştır.⁸⁸ Memduh, sıdk ile "Sıddîk" olarak adlandırılmıştır:

Sıdk ile şiddîk olupdur 'adl ü dâd içre 'ömer

Ol 'alî heybetlü sultân ibni 'osmân devridür (K. 16/6)

⁸⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 131.

2.2.6.1.2.2. Ömer

Memduh; adalet, doğruluk ve (K. 16/6) heybet yönünden Hz. Ömer’e benzetilmiştir:

Ol alî-himmet ‘ömer-heybet kılıcı kahrı-la

Gösterür ‘oşmân elinde hüccet ü bürhân bugün (K. 5/6)

2.2.6.1.2.3. Osman

Memduh ile ilgili bahiste sadece bir beyitte geçmiştir:

Ol alî-himmet ‘ömer-heybet kılıcı kahrı-la

Gösterür ‘oşmân elinde hüccet ü bürhân bugün (K. 5/6)

2.2.6.1.2.4. Ali

Memduh; himmet, gayret bakımından Hz. Ali’ye benzetilmiştir:

Ol alî-himmet ‘ömer-heybet kılıcı kahrı-la

Gösterür ‘oşmân elinde hüccet ü bürhân bugün (K. 5/6)

2.2.6.1.3. Mutasavvıf Şahsiyetler ve İslâm Büyükleri

2.2.6.1.3.1. Bayezid el- Bistami

Sadece bir beyitte memduh ile ilgili geçmektedir:

Her kim görürse sende ھاڤ ھاڤ bu kerâmetin

Ger bâyezîd olursa gele ol mürîd ola (K. 19/35)

2.2.6.1.3.2. Mansûr

Ünlü mutasavvıf Hallac-ı Mansur, beyitlerde darağacı ile birlikte anılmıştır. Mansur gibi âşık olanlar darağacına da âşık olur:

Göñül yolunda baş oynar virür cân

Olur manşûr olanlar dâra müştâk (G. 136/6)

Bugün manşûr olup ‘ışkuñ yolında

Sevinüp rakş iderven dâra karşı (G. 156/3)

2.2.6.1.4. Kutsal Kitaplarda Zımnen veya Alenen Zikredilen Şahıslar

2.2.6.1.4.1. Asaf

Asaf, Hz. Süleyman’ın tedbir ve hikmetiyle tanınan veziridir.⁸⁹ Genel olarak Süleyman peygamberle birlikte anılır. Divanda da Hz. Süleyman ile birlikte anılmıştır:

Devleti dîvânına fermân olupdur ins ü cin

Bâde-i şâfi içre âşaf süleymân devridür (K. 16/2)

2.2.6.1.4.2. Karûn

Karûn, hazinelerinin çokluğu ile bilinen bir kişidir. Edebiyatta da zenginliği, hazineleri ve cimriliği ile anılmıştır. Zenginliğinden dolayı gururlandığı için hazinesi ile birlikte yerin dibine batırılmıştır.⁹⁰ Memduhun bahşışı karşısında Karûn, hazine ve malını toprak içinde gizler:

Kârûn yir içre gizledi genci vü mâlını

Çün kim işitdi şâh-ı cihânun ‘atâsını (K. 4/10)

Âşığın gözünde Karûn hazinesinin değeri yoktur (G. 207/6).

2.2.6.2. Mitolojik, Efsanevî Şahıslar ve Tarihi Kahramanlar

2.2.6.2.1. Mitolojik Kahramanlar

2.2.6.2.1.1 Cem

Cem, İran hükümdarı olup şarabı bulan kişinin o olduğuna inanılır. Rivayete göre heyeti ile birlikte kırdan dolaşırken Cem, bir kuşun ayağına yılanın sarılmış olduğunu görür. Adamlarına yılanın öldürülmesini emreder. Yılandan kurtulan kuş, Cem’in yanına gelerek gagasından çıkardığı tohumları Cem’e hediye eder. Daha sonra bu tohumlar toprağa ekilir

⁸⁹ Mehmet İpşirli, “Âsaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/455.

⁹⁰ H. İbrahim Şener, “Kârûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

ve onlardan üzümler yetişir. Üzüm şirasını uzun süre bekletip içmek gelenek haline gelir, bu da şaraptır. Bundan dolayı Cem, şarap ile birlikte anılır. Cem'in şarap kadehinin üzerinde yedi hikmet barındıran yazılar bulunmuş, câm-ı cem ifadesi ile de şarabın ibret verici hâli ifade edilir.⁹¹ Divanda da “câm-ı cem” ifadesine yer verilmektedir:

Câm-ı cihân-nümâda gözükmeyen şafâ görün

Oh râh-ı rûh-bağış ile ol câm-ı cem kanı (K. 24/3)

Genel olarak câm-ı cem, câm-ı cimşîd ifadesine yer verilmiş “cam-ı cem” Karûn hazinesinden üstün görülmüştür:

Câm-ı cimşîdi içen genc-i ferîdûn kazanur

Genc-i kârûna degir bu cam-ı cem iy sâkî (G. 106/2)

Cam-ı cem, dünyada olup biten her şeyi gösteren ayna olarak kabul edilmiştir.⁹² Divanda da câm-ı cem, gönüller aynası olarak ifade edilmiştir:

Getür sâkî başa câm-ı cihân-bîn

Gönüller gözgüsü ol câm-ı cemdür (G. 167/5)

Câm-ı cem; câm-ı cihân-bîn (G. 167/5), câm-ı cihân-nümâ (K. 24/3), câm-ı gîti-nümâ olarak da adlandırılmıştır:

Zamîrûn ayinesin câm ile muşaykal kıl

Ki câm-ı gîti-nümâyı gerek ki tutmaya pâs (G. 264/3)

2.2.6.2.1.2. Dârâ

Dârâ, Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu hükümdarıdır. Dârâ; hükümdar, ihtişam, yücelik, ululuk anlamında da kullanılmıştır.⁹³ Memduh, dârâ-yı tâc u taht (K. 19/15), dârâ-yı taht-ı salţanat olarak ifade edilmiştir:

Hüsrev-i ‘âdil-dil ü dârâ-yı taht-ı salţanat

Hüsrev ü dârâ nedür belkim süleymân eyledi (K. 17/37)

⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 86.

⁹² Tahsin Yazıcı, “Câm-ı Cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/47.

⁹³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 106.

2.2.6.2.1.3. Hâtem

Hâtem; Hâtem-i Tayy ve Hâtem-i Tayi olarak da adlandırılan, Arapların Tayy kabilesinden cömertliği ile bilinen İbn Abdullah bin Sa'd'ın lâkabıdır.⁹⁴ Genel olarak memduhun cömertlik bahsinde geçmektedir. Memduhun cömertliğini Hâtem görse mahcup olur (K. 9/19). Memduh, cömertlikte Hâtem'dir:

Şehâ sensin bugün himmetde hâtim

Sehâ vü cûd ile 'âlemde meşhur (G. 316/1)

2.2.6.2.1.4. İskender

İskender-i Zülkarneyn ve Makedonyalı Filip'in oğlu İskender olmak üzere iki İskender vardır. İki İskender çoğu kez aynı kişi zannedilmiş ve hayatları birbirine karıştırılmıştır.⁹⁵ Memduh, kahramanlık yönünden "İskender-i sâni" olarak adlandırılmıştır:

İy süleymân-ı düvüm İskender-i sâni bugün

Devletün dîvânı dursa ins ü cin teşhîr ider (K. 5/26)

2.2.6.2.1.5. Keyhüsrev

Meşhur İran Hükümdarıdır.⁹⁶ Memduhun mülkünün kıyasında anılmıştır:

Salânat tahtı senüdüdür mülküğe nisbet bugün

Kayşer ü cimşîd kimdür sâm u keyhüsrev nedür (K. 7/18)

2.2.6.2.1.6. Nûşinrevân

Nûşinrevân, adaleti ile ünlü İran hükümdarıdır. Memduh, adalet yönünden Nûşinrevân'a benzetilmiştir:

Ol şeh kanı ki 'adl ile nûşinrevân idi

'Âlem kamusu cism idi ol cisme cân idi (K. 24/14)

⁹⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 198.

⁹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 236.

⁹⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 268.

2.2.6.2.1.7. Rüstem

Şehnâme’de adından övgü ile bahsedilen İran’ın meşhur kahramanıdır.⁹⁷ Memduh; yiğitlik, kahramanlık, yenilmezlik bakımından Rüstem’e benzetilmiştir:

Ol kim ‘adûya rüstem-i rûy-ı zemîn idi

Hem dôsta sikender-i devr-i zamân idi (K. 24/20)

Yiğitlik ile bilinen Rüstem dahi sevgilin nazı karşısında güçsüzdür:

Hüsün şıfatı heybet ile tıtdı cihânı

Bir şîveyile rüstem-i destânı şımışdur (G. 151/2)

2.2.6.2.1.8. Sâm

Şehname’de adı geçen önemli kahramanlardandır. Memduhun saltanatının kıyasıyla anılmıştır:

Saltanat tahtı senüñdür mülküñe nisbet bugün

Kayşer ü cimşîd kimdür sâm u keyhusrev nedür (K. 7/18)

2.2.7. Tipler

2.2.7.1. Âşık

2.2.7.1.1. Genel Olarak Âşık

Divanda âşık; ‘âşık-ı dervîş (G. 40/3), ‘âşık-ı ser-mest (G. 42/6), ‘âşık-ı şâdık (G. 153/2), ‘âşık-ı sâbir (G. 157/3), ‘âşık-ı miskîn (G. 193/1), ‘âşık-ı bî-ser ü pâ (G. 207/6), ‘âşık-ı bî-çâre (G. 93/4), ‘âşık-ı dünyî (G. 42/6), ‘âşık-ı dil-ğasta (G. 222/6), ‘âşık-ı şeydâ (G. 159/5), ‘âşık-ı zâr (G. 112/1), tamlamalarıyla anılır.

Âşık; cefa gören (G. 87/1), garip (G. 102/6), biçaredir (G. 40/3). Âşık, sevgiliden sevgi ve vefa beklemektedir (G. 102/6). Âşığa ise sevgilinin saçı ve beni cefa etmektedir:

Eyvây anuñ girişmeleri ‘âşık öldürür

Nâz u cefâyı ‘âşıka ol zülf ü hâl ider (G. 118/2)

⁹⁷ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 382.

Âşığın katında can değil, sevdiği canan değerlidir (G. 147/1). Âşık, sevdiğini can ve gönülden sever (G. 219/2). Âşık, hem sabreden hem de gayret edendir:

Yârdan şikâyet eyleme kim ‘ayb olur kıatı

‘Âşık degül misin kıanı şabruñ hamiyyetün (G. 155/4)

Âşık, daima zıkr-i münâcât içindedir (G. 301/1). Âşığa, pervaneden ibret almak düşer (G. 190/6). Aşk ateşini ise en iyi âşık bilir:

‘Âşık bilür bu ‘ışk odınuñ derdi sûzını

Kim ‘ışk odına cân u cigerler kebâb ider (G. 296/6)

Sevgilinin büyüleyici gözü, her bir bakışta âşığa yüz bin azar etmektedir (G. 296/1). Âşığın gönlü dışında tüm cihan ise mutludur:

Hûblaruñ câzû gözinden ğayrı yirde fitne yok

‘Âşıkuñ göñlinden ayru hep cihân ma’ mûrdur (G. 95/4)

Âşık için sevgiliden gelen naz ve kibirlenme lütuftur (G. 169/3). Sevgilinin gözü ve gamzeleri, her bir bakışta âşığa yüz bin azar etmektedir:

Câzû gözün ki ğamzelerin mest-i hâb ider

Her bir nazarda ‘âşıka yüz bin ‘itâb ider (G. 296/1)

2.2.7.1.2. Âşığın Uzuvarıyla İlgili Mefhumlar

2.2.7.1.2.1. Ağız

Âşık, sevgiliyi öpmeyi arzulamaktadır:

Ağız ağıza koyubanı sîne-be-sîne

Ol tatlu dili derdüme dermânı bir öpsem (G. 130/8)

2.2.7.1.2.2. Akıl

Sevgilinin gözleri, âşığın aklına kastetmektedir (G. 271/3). Sevgilinin aşkı ile akıl divanedir (G. 230/2). Gönünde aşk olan kişinin alametlerinden biri, aklın şaşkınlığıdır (G. 57/5). Âşığın akli ise aşka rehinedir:

Sevdâ mıdur başumda ‘acab yâho sevdededür

Bu fikr içinde ‘ışk ile ‘aqlum girevdedür (G. 104/1)

2.2.7.1.2.3. Baş

Âşığa, aşk yolunda başı terk etmek düşer (G. 145/4). Aşk olmayan baş ise başa benzememektedir:

Her baş kim anda ‘ışk ile sevdâ bulunmadı

Bes pâyimâl olursa yig ol başa benzemez (G. 170/6)

2.2.7.1.2.4. Beden

Âşığın bedeni, aşktan dolayı incelmıştır (G. 85/5). Sevgiliden ayrı düşmüş âşık ise canı teninden ayrı düşen kuru gövde zannedilir:

Senden beni cüzâ gören eyle şanur kim ol

Cânı teninden ayru düşen kuru gevdedür (G. 104/2)

Sevgilinin saçında esir olan âşık, sevgilinin saçı gibi incelmıştır:

Zülfünde cân esîr olalı incelür tenüm

Gören şanur ki ben dahı zülfünde bir kılam (G. 251/4)

Âşık, sevgiliyi tendeki canından daha çok sevmektedir (G. 277/1). Sevgili ile kavuşmanın şükrüne hem can hem de ten gerektir (G. 280/6). Sevgilinin tatlı dudağının zevki ise âşığın canının canıdır:

Senüñ şîrîn lebün zevkı tenümde cânumuñ cânı

Cemâlün şu’lesi şevkı bu iki gözümün nûrı (G. 299/2)

2.2.7.1.2.5. Boy

Sevgili, âşığın elif boyunu dal etmek istemektedir:

Kâmetün servi vü zülfün halkası ‘ışkında uş

Bu elif kıddümi dâl itmek dilersin itmegil (G. 196/3)

2.2.7.1.2.6. Can

Âşığın canı değersizdir (G. 55/7). Âşık, sevgiliye kavuşmaya canlar verir (G. 43/7). Sevgilinin yüzünü görmeye âşık, yüz bin can verse uygundur (G. 159/5) Sevgilinin şeker dudağından abıhayat içen âşık, şeker dudağın şükrüne can borçludur:

Tâ şeker lebden içürdün sen bana âb-ı hayât

Ol şeker-leb şükrine şükrânedür cânım müdâm (G. 29/2)

Her can, sevgilinin kaşının yayına kurbandır (G. 52/5). Sevgilinin kirpiğinin oku ile gamzeleri, âşığın canına kastetmektedir (G. 123/2). Kırmızı dudağın şarabına susayan ise bir yudumuna, bin can verse bedel değildir:

La’l-i lebün şarâbına her kim ki şusadı

Biñ cân virürse cür’asına çok bahâ degül (G. 144/3)

Cana gerekli olan şey sevgilidir (G. 122/1). Sevgilinin dudakları, cana hayat başıslamaktadır (G. 85/3). Sevgilinin kırmızı dudağı, can ve gönül derdinin ilacıdır (G. 191/5). Sevgilinin sohbeti canın huzurudur (G. 152/3). Âşık, sevgiliden uzak görünse dahi sevgilinin hayali bir an bile candan uzak değildir (G. 144/4). Sevgilinin şeker dudağından dökülen acı sözler, âşığa candan tatlıdır:

Ol şeker-lebden acı söz tatlıdur cândan baña

Her ne kim hüsrev kıılır ol cümle şîrîndür kamu (G. 169/2)

Bazı beyitlerde ise “cân” kelimesi direkt olarak âşığı ifade etmek için kullanılmıştır (G. 60/1).

2.2.7.1.2.7. Ciğer

Ciğer, sevgilinin gamzeleri ile yaralanmıştır (G. 84/2). Sevgilinin eziyeti, ayrılığı (G. 76/4), gamzesi oku, âşığın ciğerini kan etmektedir:

Gamzeñ okına katlanımaz hun olur ciger

Çün oğa karşı turmağa cânâ ciger gerek (G. 140/5)

Âşık ise aşk ateşine can ve ciğerler kebab etmektedir:

‘Âşık bilür bu ‘ışk odının derdi sûzını

Kim ‘ışk odına cân u ciğerler kebâb ider (G. 296/6)

2.2.7.1.2.8. Gönül

Âşığın gönlü hasta (G. 72/2) ve yaralıdır (G. 202/3). Sevgilinin aşkına gönül kan olur (G. 132/1). Sevgilinin yüzünün arzusu ile gönül feryat eder (G. 197/4). Sevgilinin saç, gönüller hırsızdır:

Zülfün gönüller uğrısudur giceler gezer

Müşkî libâs geydüğü her şeb-revânedür (G. 271/4)

Sevgilinin saçının siyahına gönül esir olmuştur (G. 128/3). Gönül, papağan gibi sevgilinin aşkında hayran kalmıştır (G. 136/2). Gönül, ayrılıkla hüznüldür (G. 132/2). Gönül kaygılandıran aşk ateşidir:

‘İşk odında yanmayınca derdimend olmaz gönül

Bâde-i şırf içmeyince çün humâr olmaz kişi (G. 154/5)

Gönül derdine; sevgilinin kırmızı dudağı (G. 191/5), şeker dudağın şerbeti (G. 219/5), sevgiliye kavuşmak ilaçtır (G. 83/3). Âşık ise sevdiğini gönlünden sevmektedir:

Sanemâ seni gönlünden severem hudâ hâkı-çün

Bu sözümde hâk tanuğdur dahı muştafâ hâkı-çün (G. 88/1)

Gönül, bazı beyitlerde ise kişileştirilmiştir. Âşık ona sorular sorarak dertleşmektedir. “İy gönül” şeklinde gönlüne seslenmektedir:

İy gönül n’itdün kim ol dil-ber seni yâd itmedi

Fürkatinün guşşasından bir nefes şâd itmedi (G. 93/1)

İy gönül bi’llâh nedendür havf ile bâkün senün

Gayretün kanı ya n’oldı ‘akl-ı derrâkün senün (G. 96/1)

Gönül, sevginin yazıldığı defter olarak ifade edilmiştir (G. 141/1). Bir başka beyitte ise gönül kuşu ifadesine yer verilmiştir:

Hâlûnî dâne dök gönûl kûşına

Zülfünûn tûresini dâm getür (G. 166/4)

Dil-rübâ (G. 108/1), dil-ber (G. 117/5), dil-sitân (G. 124/4), dil-ârâm (G. 127/2) gibi sevgiliye ait sıfatlar da âşîğın gönü ile ilgilidir.

Divanda, gönül redifli bir de gazele yer verilmiştir (G. 132).

2.2.7.1.2.9. Göz

Âşîğın gözü, gözyaşı, gözyaşının rengi, gözyaşlarının sebebi beyitlere konu olmuştur. Âşık, kanlı gözyaşı akıtmaktadır (G. 62/4). Sevgilinin kırmızı dudağını ve inci dişini gören âşîğın, gözünden kan akar (G. 158/2). Sevgilinin hayali bir gece misafir gelse âşîğın gözüne sabaha kadar uyku girmez (G. 60/4). Sevgilinin saçının hayalini rüyada gören âşîğın, gözünün dünyası kararır (G. 92/5). Sevgilinin boyunun hayali, âşîğın gözündedir (G. 216/3). Sevgiliden ayrı düşen âşîğın gözleri ise kan ağlamaktadır:

Tâ ki senden ayru düşdüm gözlerüm kıan ağladı

Hicr ile yandum yakıldum tendeki cân ağladı (G. 246/1)

Bazı beyitlerde ise âşîğın gözyaşlarıyla ilgili mübalağa yapılmıştır:

Cihân oda yakar âhum dütüni

Deñizler ğark olur gözüm nemine (G. 202/2)

2.2.7.2. Sevgili

2.2.7.2.1. Genel Olarak Sevgili ve Sevgilinin Güzelliği

Divanda sevgili; ağzı, dişi, gözü, kaşı, kirpiği, gamzesi, saçı, boyu, ayva tüyleri; gülüşü, yürüyüşü, salınışı, nazı, cefası, vefası gibi halleri ile yer almaktadır.

Divanda sevgiliye; yâr-ı sâfi-dil (K. 14/2), ma'sûk-ı dil-ârâ (K. 21/27), büt (G. 49/4), cân (G. 52/1), cânân (G. 153/2), dil-ber (G. 69/1), nigâr (G. 71/1), yâr (G. 79/1), ferîşte-sıfat (G. 102/7), dil-rübâ (G. 108/1), dil-ber-i cânân (G. 130/1), dil-dâr (G. 136/1), yâr-ı vefâ-dâr (G. 184/3), hürrem (G. 199/2) gibi ifadelerle seslenilmektedir.

Sevgili, genel olarak güzellik yönünden ele alınmıştır. Sevgili her yönden güzellik timsalidir. Sevgili put gibi güzeldir (G. 49/4). Allah, güzellik ve şirinliği sevgiliye

vermiştir (G. 184/2). Sevgili, güzellikle neşeli ve şen olur. Sevgilinin yüzünü gören kişi ise hayran ve şaşkındır:

Dil-ber kim ol leâfet ile şûh u şeng olur

Dîzârını gören kişi hayrân u deng olur (G. 142/1)

Sevgili; âşığa çok eziyet eden (G. 74/2), âşığın gönlünü çalan (G. 77/1), âşığı terk eden (G. 79/1), vefasızdır (G. 200/5). Sevgili hem cefa eden hem de vefa gösterendir (G. 178/1). Sevgili, âşığını her an ağlatandır:

Ne suçum var kim her lahza ol yâr ağladur

Güldürür ağıârını yârına dil-dâr ağladur (G. 186/1)

Sevgilinin muhabbeti hiçbir şeye benzemez (G. 170/5). Sevgili, can ve cihandan daha değerlidir (G. 139/2). Aşk derdinin ilacı ise sevgilidir:

Dâ’î bu derd-i ‘ışka devâ çün habîb ider

Varup tabîbe şorma ki ya’nî devâ nedür (G. 271/7)

2.2.7.2.2. Sevgilinin Uzuvarıyla İlgili Mefhumlar

2.2.7.2.2.1. Ağz

Sevgilinin ağzı küçüklük, kapalılık ve renk yönünden ele alınmıştır. Sevgilinin ağzı; noktaya (G. 41/2), sedef kutusuna (G. 54/2), kırmızılığı ve kapalılığı ile de goncaya benzetilmiştir:

La’lîn dudaklucam dahı dür-dâne dişlucem

Gönçe ağızlu gül yañağı gülsitâncuğum (G. 124/3)

2.2.7.2.2.2. Beden

Sevgilinin nazik teni; berg-i semen (G. 192/1), büt-i sîm-ten (G. 180/1) olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda gül harmanına benzetilmiştir:

Nâzük teni gül hırmenidür koynuma koysam

Ol piste ağız gönçe-i handânı bir öpsem (G. 130/4)

2.2.7.2.2.3. Ben

Sevgilinin yüzünde bulunan ben; renk, şekil ve koku yönünden benzetmelere konu olmuştur. Sevgilinin beyaz yüzüne kara ben düşmüştür (G. 39/2). Sevgilinin yüzündeki kara ben, sevgilinin gül yanağına misk saçar (G. 190/2). Sevgilinin yüzündeki ben, âşığa naz ve cefa eder (G. 118/2). Sevgilinin yanağındaki ben; haşhaşa (G. 169/7), karanfil tanesine (G. 181/2) ve üzerlik tohumuna benzetilir:

Gül-nâr yanağında beñün dâne-i sipend

Def' eyle yüz yavuz gözi ol bir sipend ile (G. 40/2)

2.2.7.2.2.4. Boy

Sevgilinin boyu; serv-i âzâd (G. 230/3), serv-i sehî (G. 31/2), serv-i sehî-kâmet (G. 183/7), serv-i cennet (G. 42/3), serv-i hırâm (G. 87/7), serv-i revân (G. 124/2), serv-i kad (G. 173/4), serv-i şeker-hây (G. 221/7) gibi tamlamalarla anılmıştır. Sevgilinin boyuna benzer servi ise çimende yoktur:

Kâmetün tayına bir serv çemende bitmez

Yüzünün naşına bir bâğçede gülzâr ola mı (G. 210/2)

2.2.7.2.2.5. Diş

Sevgilinin dişi, inci tanesine benzetilmiştir. Ağız, mercan (G. 119/1) ve sedef kutusu; dişler ise kutunun içindeki incilerdir:

Piste-i tengüñe ben dürc-i şadefdür diyeli

Dişlerün incüsine dürr ile mercân didiler (G. 306/5)

2.2.7.2.2.6. Dudak

Sevgilinin dudağı; renk, şekil, tatlılık gibi yönlerden ele alınmıştır. Sevgilinin dudakları; tatlılık yönünden şekere (G. 29/2), bala (G. 47/1), gül reçeline benzetilmiştir (G. 192/4). Sevgilinin dudakları, gonca gibidir (G. 43/3). Sevgilinin dudağı, abıhayatın kaynağıdır:

Leblerünj âb-ı hayâtın tutmağıl benden dirîğ

Vaşluña irmeklige çün yokdur imkânım hızır (G. 222/3)

2.2.7.2.2.7. Gamze

Sevgilinin manâlı yan bakışı anlamına gelen gamze, âşığa ızdırıp verir. Sevgili, âşığa gamzeleri ile naz yapar.⁹⁸ Sevgilinin gamzesinin nazı, âşığın gönlünü avlar:

İy gamzesi girişmeyile gönlüm avlayan

İy gözi fitne kirpügi ok kaçısı yacuğum (G. 108/3)

2.2.7.2.2.8. Kirpik

Sevgili, kirpiklerini ok gibi âşığın üzerine salar (G. 34/5). Kirpik oku ile âşığın bağrını, yüz parça eder:

Âyâ suçum nedür ki benüm her zamân kıılır

Kirpük okıyla bağrumı şad pâre gözlerünj (G. 149/6)

⁹⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 162.

3. TOPLUMSAL HAYAT

3.1. Bezm ve İlgili Unsurlar

3.1.1. Genel Olarak Bezm

Bezm kelimesi; içkili, eğlenceli meclis, dernek anlamına gelmektedir. Cihanın şahının meclisi cennet; badesi kevser şarabıdır (G. 47/7). Memduhun meclisinin madeni, gevherdir (G. 288/6). Meclisi sıcak eden ise şaraptır:

Sâkî getür ol bâdeyi kim germ ola meclis

Huş-yâr olavuz ‘ışk ile vü ‘aql ile bî-hûş (G. 284/4)

3.1.2. Bezme Ait Unsurlar

3.1.2.1 Genel Olarak Şarap

Divanda şarap; rengi, kokusu, yapısı, tazeliği, çeşitleri gibi özellikleriyle yer almıştır. Katıksız şarap; aklın (G. 164/2), doğruluk ve huzurun mihengidir (G. 49/3). Şarap, ömrün eksikliğini tamamlayan (G. 120/2), zenginlik (G. 111/2), canın huzuru (G. 247/2), canın rahatı (G. 253/1), canın gıdasıdır:

Sâkiyâ şubhıdem şabûh idelüm

Bâde şun kim gıdâ-yı rûh idelüm (G. 256/1)

Bir şarap kadehi, bin cana değer (G. 127/1). Cihandaki varlık, aşk ile şarap bardağıdır (G. 208/6). Âşık için dünyanın zevk ve sefasına, bir kadeh saf şarap bir de güzel yeterlidir (G. 163/4). Kişiyi daima hoş tutan ise aşk ve şaraptır:

‘Işk ile bâdedür kişiyi hoş tutan müdâm

Devlet anuñ ki hoş tutanı tutdı muğtenem (G. 267/3)

Sevgilinin dudakları (G. 235/2), dudağının şerbeti, kırmızı şaraptır (G. 192/2). Âşık, sevgilinin cemalinin yansımalarını şarap içinde görür:

Elüme piyâle alsam öğüme düşer cemâlün

Çün anuñ hayâli ‘aksin görürem şarâb içinde (G. 216/6)

Bir başka beyitte ise şarap, Hızır’ın içtiği abıhayata benzetilmiştir (K. 12/2). Zehir gibi soğuşun panzehri ise şaraptır:

Ger zemherîr zehr ise tiryâkı bâdedür

Bu pendî gey işit bu işi zînhâr kıl (K. 6/25)

3.1.2.2. Bazı Şarap Türleri

3.1.2.2.1. Müdam

İki anlama gelen müdam, hem daima hem de şarap anlamında kullanılmıştır.⁹⁹ Divanda da iki farklı anlamda karşımıza çıkmaktadır:

Müdâmı geh geh içerse şafâ virür lîkin

Safâsı anda durur kim anı müdâm içeler (G. 259/4)

3.1.2.2.2. Sabûh

Sabûh, sabahleyin içilen şarap olup mahmûrluk gidermek için içilen şaraptır.¹⁰⁰ Sakiden, sabah şarabını taze kılması istenir (G. 38/3). Sabah vakti mutluluk veren ise câm-ı sabuhtur:

Ger diler isen subh-ı sa'âdet ola tâli'

İç câm-ı şabûhı vü yigil nuql-i şabâhı (G. 172/6)

3.1.2.2.3. Şarab-ı Köhne

Yıllanmış, eskimiş şarap anlamına gelen şarab-ı köhneye, bir beyitte yer verilmiştir:

Sâkî şarâb-ı köhne getir 'ayşî tâze kıl

Ko huşk zâhidi ki kuruya ola kadîd (G. 58/3)

3.1.2.2.4. Şarab-ı Nâb

Katkısız, halis şarap anlamına gelen şarab-ı nâb; adı, sanı ve utanmayı giderecek olandır:

Suşaduk sâkî şun câmı vir içsün puhteler hâmi

Gidersün 'âr ile nâmi şarâb-ı nâb-ı engûrî (G. 299/5)

⁹⁹ Onay, *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü*, 304.

¹⁰⁰ Onay, *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü*, 352.

4. SONUÇ

Ahmed-i Dâ'î, XV. asır klâsik Türk şiirinin önde gelen şairlerinden biridir. Hayatıyla ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte kaynaklarda doğum yerinin Germiyan olduğuna işaret edilmiştir. Eğitim hayatıyla ilgili de çok net bilgiler olmamasına rağmen yazmış olduğu manzum ve mensur çok sayıdaki eser onun iyi bir eğitim hayatının olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda XV. asrın kurucu şairlerinden Ahmed-i Dâ'î'nin Türkçe Divanı'nda yer alan 27'si kaside olmak üzere 331 şiiri kavramsal açıdan tasnif edilmiştir. Tezin birinci bölümünde, Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. Divan tahlil aşamasında ise “Allah ve Yaratılmış Olanlar” ile “Toplumsal Hayat” olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

“Allah ve Yaratılmış Olanlar” başlığını taşıyan bölümde öncelikle Allah, Allah'ın isimleri ve sıfatlarına yer verilmiş; bu isimlerin ve sıfatların divan içinde kullanım şekli örneklerle açıklanmıştır. Daha sonra ise “Yaratılmış Olanlar” başlığını taşıyan bölüm kendi arasında alt başlıklara ayrılarak beyitlerden örneklerle açıklanmıştır. “Toplumsal Hayat” başlığını taşıyan son bölümde ise bezme ait unsurlara yer verilmiştir.

Böylece yaşadığı dönemin önemli şairlerinden olan Dâ'î'nin, hayal ve benzetmeler dünyası ile kullanmış olduğu mazmunların tahlili ortaya konulmuştur.

5. KAYNAKLAR

- Alıcı, Mehmet. “Yezdan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/512-513. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âlem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/357-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/137-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Devellioğlu, Ferid. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 26. Basım, 2010.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Ahmed-i Dâ’î Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Üçler Basımevi, 1. Basım, 1952.
- Erdem, Sargon. “Akik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Güngör, Harun. “Tanrı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/570-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Günyüz Erdem, Melike, *Ahmedî Divanı’nın Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- İpşirli, Mehmet. “Âsaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kut, Günay. “Ahmed-i Dâ’î”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/56-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kutluer, İlhan. “Felek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/303-306. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kurnaz, Cemal. “Felek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kurnaz, Cemal. “Bülbül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Onay, Ahmet Talât. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Özmen, Mehmet. *Ahmed-i Dâ’î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1. Basım, 2001.

- Özden, Sevda. *Şeyh Galib Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Pala, İskender. “Anka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/201. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Pala, İskender. “La'l”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Şener, H. İbrahim. “Kârûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şemseddin, Sami. *Kamus-ı Türkî*. Ankara: TDK Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Topaloğlu, Bekir. “Allah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/499. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Topaloğlu, Bekir. “Mevlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/440-441. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Topaoğlu, Bekir. “Celîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/267-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Burç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “Berat Gecesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi'rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İlah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yazıcı, Tahsin. “Câm-ı Cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/47. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.